

Σωκράτης

Πλάτων

Αριστοτέλης

Sanctus
Augustinus

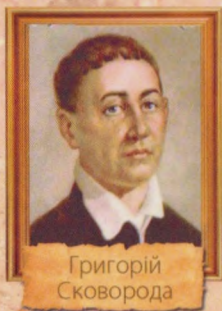
Андрій СИНИЦЯ

Філософія

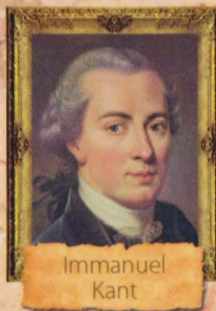
Навчально-методичний посібник

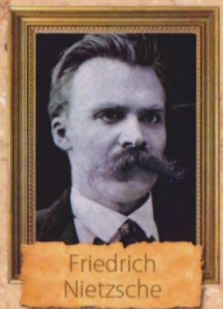
René
Descartes

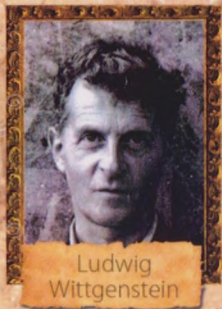
Григорій
Сковорода

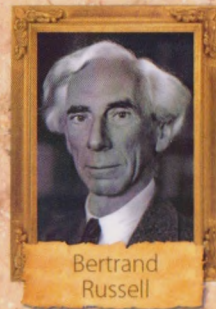
Immanuel
Kant

Friedrich
Nietzsche

Ludwig
Wittgenstein

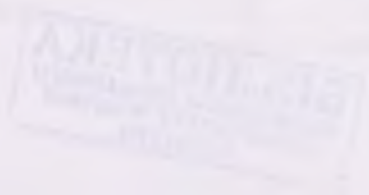

Bertrand
Russell

ФІЛОСОФІЯ

Навчально-методичний посібник

Львів
ЛДУФК
2014

УДК 101.1(075)
ББК87 я73
С 38

*Рекомендовано до друку вченою радою
Львівського державного університету фізичної культури
(протокол № 2 від 12.11.2013)*

Рецензенти:

д-р філос. наук, проф., проф. кафедри гуманітарних дисциплін

Олег Іванович Гринів

(Львівський державний університет фізичної культури);

канд. філос. наук, доцент, доцент кафедри історії філософії

Андрій Йосипович Дахній

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

Синиця А. С.

С 38

Філософія : навч.-метод. посібник / Андрій Степанович
Синиця. – Л. : ЛДУФК, 2014. – 180 с.
ISBN 978-966-2328-69-1

У навчально-методичному посібнику в модульній формі викладено курс філософії. Увагу зосереджено на специфіці предмета філософії і її історії (змістовий модуль 1) та основних теоретичних і прикладних питаннях філософії (змістовий модуль 2). Особливу увагу звернено на філософські аспекти фізичної культури.

Матеріал курсу представлено у дванадцяти лекціях, до кожної з яких запропоновано рекомендацію літератури, теми та зміст семінарських і практичних занять, завдання для самостійної роботи, тестові завдання, теми індивідуальних навчально-дослідницьких завдань. Додатки містять уривки із творів класиків світової і української філософської думки, які рекомендовано розглянути на практичних заняттях.

Для студентів вищих навчальних закладів фізкультурно-спортивного профілю.

УДК 101.1(075)
ББК87 я73

- © Синиця А. С., 2014
- © Львівський державний університет фізичної культури, 2014
- © Кустов С., обкладинка, 2014

ЗМІСТ

Вступ	4
Розподіл навчальних годин із курсу «Філософія»	6
Конспект лекцій	
Змістовий модуль 1. Предмет та історія філософії	
<i>Лекція 1. Специфіка філософського осмислення дійсності</i>	7
<i>Лекція 2. Антична філософія</i>	15
<i>Лекція 3. Західноєвропейська середньовічна філософія</i>	24
<i>Лекція 4. Філософія Нового часу. Німецька класична філософія</i>	31
<i>Лекція 5. Новітня зарубіжна філософія</i>	40
<i>Лекція 6. Українська філософія</i>	48
Змістовий модуль 2. Теоретична і прикладна філософія	
<i>Лекція 7. Філософське вчення про буття</i>	57
<i>Лекція 8. Проблема людини у філософії</i>	66
<i>Лекція 9. Філософський аналіз пізнання</i>	74
<i>Лекція 10. Філософське вчення про цінності</i>	83
<i>Лекція 11. Соціальна філософія та філософія культури</i>	91
<i>Лекція 12. Філософські аспекти фізичної культури</i>	99
Теми та зміст семінарських і практичних занять	107
Завдання для самостійної роботи	119
Тестові завдання	123
Індивідуальне навчально-дослідне завдання	
Вимоги до виконання	148
Теми рефератів	148
Теми есе	151
Екзаменаційні вимоги	152
Рекомендована література	
Базова	155
Додаткова	156
Інтернет-лінки	158
Додатки (практикум із філософії)	
1. <i>Платон. Федон (уривки)</i>	159
2. <i>Григорій Сковорода. Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру (уривки)</i>	166
3. <i>Іван Франко. Що таке поступ? (уривки)</i>	173

ВСТУП

Місце дисципліни в навчальному процесі.

Курс «Філософії» становить теоретичну основу циклу соціально-гуманітарних дисциплін. Філософська проблематика охоплює світоглядні, концептуальні, а також загальнонаукові питання природничих і гуманітарних наук, які вивчають студенти.

Мега дисципліни.

Формування теоретичних засад духовної культури особистості, адекватних світоглядним запитам ХХІ століття, що стоять перед майбутніми фахівцями в галузі фізичної культури.

Завдання дисципліни.

1. Визначити об'єкт, предмет, методи філософського дослідження, основні функції та завдання філософії.
2. Розглянути та проаналізувати історію загальносвітової та української філософської думки.
3. Оволодіти філософським категоріальним і поняттєвим апаратом.
4. З'ясувати специфіку та проблематику основних теоретичних та прикладних розділів філософії.
5. Розвинути здатність до теоретичного мислення.
6. Сформувати загальну культуру особистості.
7. Опанувати основні напрями взаємодії між філософією та науками про фізичну культуру і спорт.

Очікувані результати.

Студент повинен знати таке:

1. Особливості та специфіку філософського осмислення дійсності.
2. Основні етапи розвитку світової філософії – античність, Середньовіччя, Відродження, Новий час, Повітній час.
3. Ключові ідеї представників української філософії (Г. Сковороди, П. Лодія, П. Юркевича, І. Франка, В. Липинського, В. Вернадського).
4. Визначення філософських категорій світогляду, буття, істини, свідомості, пізнання, цінностей, істини, добра і краси.
5. Специфіку основних розділів філософії та основних напрямів сучасних філософських досліджень, зокрема й філософії спорту.

Студент повинен уміти таке:

1. Працювати з філософською літературою (першоджерелами, критичними монографіями та статтями з філософської проблематики).
2. Критично мислити й аргументовано висловлювати свою думку.
3. Застосовувати набуті філософські знання в конкретних життєвих ситуаціях.
4. Виокремлювати елементи філософського мислення в різних системах знання.

5. Застосовувати філософську методологію у фаховому пізнанні.

6. Переосмислювати особистісні цінності та адекватно оцінювати екзистенційні проблемні ситуації, що виникатимуть у житті.

7. Усвідомити значущість ключових людських цінностей у межах такої важливої культурної практики як спорт.

8. Аналізувати та розуміти значення своєї спеціальності для національного відродження та культурного й інтелектуального поступу України.

Структура навчально-методичного посібника.

Курс «Філософії» складається з двох змістових модулів («Предмет та історія філософії», «Теоретична і прикладна філософія»), кожен з яких викладено у шести лекціях, конспекти яких уміщено у цьому посібнику. Задля закріплення й поглиблення вивчення матеріалу окремі питання винесено на обговорення на семінарських і практичних заняттях, теми і зміст яких визначено у відповідному розділі. До кожної із лекційних тем подано 2–3 варіанти тестів із десяти завдань (кожне з яких оцінюється 0,5 бала). До кожного семінарського і практичного заняття в розділі «Індивідуальне навчально-дослідне завдання» вміщено вимоги й пропонується перелік тем рефератів і есе, які студент має право захистити під час цих занять. Окремі філософські питання, які не введені до лекційного курсу, але пов'язані з ним, запропоновано для самостійного вивчення в розділі «Завдання для самостійної роботи». Вони є частиною екзаменаційних вимог та обговорюються на семінарських чи практичних заняттях і на консультаціях до іспиту. Задля поглиблення вивчення філософії до кожного з лекційних, семінарських і практичних занять, як і до курсу в цілому, наведено рекомендовану літературу. Для того щоб оптимізувати процес підготовки до практичних занять з філософії, на яких студентам запропоновано до ознайомлення роботу із класичними періоджерелами з філософії, уривки з них уміщено в додатках наприкінці посібника.

РОЗПОДІЛ НАВЧАЛЬНИХ ГОДИН ІЗ КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ»

№ теми	Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			ІНДЗ
		лекції	семінари	самостійна робота	
Змістовий модуль I. Предмет та історія філософії					
1	Специфіка філософського осмислення дійсності	2	2	2	
2	Антична філософія	2	4	2	
3	Західноєвропейська середньовічна філософія	2	2	2	
4	Філософія Нового часу. Німецька класична філософія	2	2	4	
5	Новітня зарубіжна філософія	2	2	6	
6	Українська філософія	2	4	2	
	<i>Усього за модуль I</i>	<i>12</i>	<i>16</i>	<i>18</i>	
Змістовий модуль II. Теоретична та прикладна філософія					
7	Філософське вчення про буття	2	2	2	
8	Проблема людини у філософії	2	4	4	
9	Філософський аналіз пізнання	2	4	2	
10	Філософське вчення про цінності	2	2	2	
11	Соціальна філософія та філософія культури	2	4	2	
12	Філософські аспекти фізичної культури	2	2	4	
	<i>Усього за модуль II</i>	<i>12</i>	<i>18</i>	<i>16</i>	
	Разом – 108	24	34	34	16

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Змістовий модуль 1. Предмет та історія філософії

Лекція № 1

СПЕЦИФІКА ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ ДІЙСНОСТІ

Філософія – це любов до мудрості.
Піфагор,
давньогрецький філософ і математик

План

1. Основні значення терміна «філософія».
2. Структура філософського знання.
3. Об'єкт, предмет і функції філософії.
4. Поняття світогляду та його структура.
5. Історичні типи світогляду.

1. Основні значення терміна «філософія». Термін «філософія» походить від двох грецьких слів: «філія», що означає «любов», і «софія», що означає «мудрість». Тобто етимологічно «філософію» можна визначити як «любов до мудрості». Уперше філософію назвав «філософією», а себе відповідно «філософом» давньогрецький мислитель **Піфагор**, що жив у VI ст. до нашої ери. Він писав: «С люди, які приходять на стадіон для того, щоб взяти участь у змаганнях, є люди, які приходять туди для того, щоб заробити грошей, а є люди, що приходять на стадіон просто щоб поспостерігати за всім, що там відбувається. Оці треті і називаються філософами, тобто «любителями мудрості». Справжній філософ завжди спостерігає й розмірковує над побаченим, тобто над тим, що відбувається у світі. Піфагор, нази-

ваючи себе «любителем мудрості», хотів сказати те, що справжньою мудрістю можуть володіти лише боги, люди ж можуть лише прагнути до неї (любити її), однак усієї мудрості смертним людям ніколи не збагнути.

Інший давньогрецький мислитель – **Сократ** (469–399 рр. до н. е.), якого вважають одним із найгеніальніших мислителів усіх часів і народів, вважав, що філософія є «пізнанням добра і зла». Істинний філософ завжди зможе відрізнити, що є добром, а що є злом. Людина, яка усвідомить, що таке добро, ніколи не чинитиме зла. Ті, хто чинять зло, не розуміють, що роблять.

Учень Сократа **Платон** (427–347 рр. до н. е.) філософію розумів як «пізнання *суцього, вічного, сталого*». Він мав на увазі те, що в нашому світі існують речі, які ніколи не змінюються й завжди залишаються тотожними собі. Такими речами є ідеї, або ж поняття. Ідеї – це своєрідні форми речей. Кожен предмет із світу, у якому ми живемо, можна якось назвати. Наприклад, дерево – «деревом», стіл – «столом», коня – «конем». У процесі пізнання людина навчилася узагальнювати окремі конкретні речі в загальних поняттях – дерева взагалі, а не окремого дерева, стола як такого, а не кожного окремо взятого стола і т. д. Саме сукупність отакого роду ідей, які можна пізнати лише розумом, на думку Платона, і є предметом дослідження філософії.

А от учень Платона **Аристотель** (384–322 рр. до н. е.) вважав, що філософія – це «дослідження причин і принципів речей». Його цікавило, що лежить в основі всіх речей, чому речі є саме такими, а не іншими. На його думку, кожна річ мала чотири таких причини: *матеріальну* (те, із чого вона зроблена), *формальну* (те, як вона виглядає), *рушійну* (те, що визначило її саме такою) і *кінцеву* (те, для чого ця річ). Наприклад, якщо взяти античну скульптуру «Дискобола» Мирона, то матеріальною причиною цієї речі є бронза (матеріал, з якого зроблено скульптуру), формальною – поза, в якій на мить завмер спортсмен у момент перед кидком, рушійною – сам скульптор Мирон, який визначив форму і матеріал цієї речі, а кінцевою – прославлення античного спортсмена, краси людського тіла тощо.

Загалом кожен філософ пропонував власне розуміння філософії, а тому її визначень є дуже багато. Наприклад:

- *філософія – це мистецтво життя* (**Цицерон**);

- *філософія – це відданість мудрості* (**Готфрід Вільгельм Ляйбніц**);

- *філософія – це науковчення* (**Йоганн Готліб Фіхте**);

- філософія – це епоха, охоплена думкою (Георг Вільгельм Фрідріх Гегель);

- філософія – це універсальне світоглядне знання, спрямоване на тотальність і сутність буття (Олександр Кульчицький).

2. Структура філософського знання. У структурі філософського знання можна виокремити теоретичну і практичну площини.

Теоретична площина – це основа філософії, її сутнісне ядро, яке формують такі ключові галузі філософського знання, як **онтологія, антропологія, гносеологія, логіка й аксіологія.**

Онтологія (від грец. «онтос» – буття і «логос» – вчення) – це філософське вчення про буття як таке і фундаментальні категорії його вираження (реальність, дійсність, існування, становлення, суще тощо). Онтологія з'ясовує, яким чином можливе буття, як воно виявляється, якою є специфіка світу, що нас оточує, у який спосіб можна розуміти буття і яке наше ставлення до нього.

Антропологія (від грец. «антропос» – людина і «логос» – вчення) – філософське вчення про людину. Антропологію цікавлять питання природи людського буття, його духовні, соціальні та природні основи, характерні форми вираження тощо.

Гносеологія (від грец. «гносис» – пізнання і «логос» – вчення) – це філософське вчення про пізнання. Гносеологія вивчає питання про природу людського пізнання, його можливості, межі, передумови, умови достовірності знань тощо. Гносеологія досліджує особливості наукових і позанаукових форм пізнання.

Логіка (від грец. «логос» – вчення, мислення, слово, думка) – розділ філософського знання, що вивчає закони та форми абстрактного мислення. Особливостями абстрактного мислення є нерозривний зв'язок із мовою, опосередкованість та узагальненість. Серед основних законів абстрактного мислення є закони тотожності, несуперечності, виспеченого третього та достатньої підстави. До форм абстрактного мислення зараховують поняття, висловлювання й умовивід.

Аксіологія (від грец. «аксіос» – цінність та «логос» – вчення) – філософське вчення про цінності. Проблематика аксіології охоплює частково естетику й етику, адже поняття цінностей містить у собі поняття добра, істини та краси.

Практична площина філософського знання – це філософські узагальнення конкретних наук чи сфер знання. Зокрема:

Філософія природознавства – досліджує філософські аспекти природничих наук (астрономії, фізики, хімії, біології, медицини, географії). Йдеться про питання матерії, способи її існування, структуру матеріального світу, фундаментальні для природознавства категорії простору і часу, руху та розвитку, життя як такого.

Філософія суспільства (або **соціальна філософія**) – досліджує співвідношення понять суспільства й людини, суспільства і природи, основні сфери суспільного життя та їх взаємозв'язок.

Філософія історії – вивчає граничні питання історичного процесу: роль і місце суб'єкта в історії, напрямки історичних змін, основні закони історії, особливості історичних наративів (оповідей).

Філософія права – з'ясовує, у чому полягає сутність права, його цінність, місце у світі та значення в житті людини.

Філософія культури – осмислює сутність культури, її взаємозв'язок із природою та суспільством.

Філософія спорту – досліджує спорт як культурну практику, природу спортивної реальності, спортивні цінності, ігровий момент у спорті, етичні цінності спортсменів тощо.

3. Об'єкт, предмет і функції філософії. *Об'єктом філософії є співвідношення «Людина – Світ». Предметом філософії є теоретичне відображення її об'єкта, тобто сукупність усіх думок мислителів про людину, її духовні якості і місце у світі. Співвідношення «Людина – Світ» як об'єкт філософії є практично безмежним у своїх проявах. Адже кожна людина має певний свій набір цінностей та ставлень до цього світу. Мало того, сам світ постає майже безмежним у своїх проявах, характеристиках і діях. Тому й філософія є практично незавершеною, відкритою до змін системою знання. Предмет філософії є історично змінним, оскільки змінюються уявлення людини про саму себе, своє місце у світі та ставлення до нього. Якщо для античної епохи це ставлення здійснюється крізь призму понять Людини та Космосу, у Середньовіччі – Людини та Бога, то в Новітній час – крізь призму понять Людина – Соціум, Людина – Людина.*

Філософія як сфера духовного життя людства виконує такі *функції*:

1. *Світоглядна* – філософія допомагає людині сформулювати систему принципів, цінностей і життєвих орієнтирів, які визначають спосіб ставлення до світу, суспільства, самої себе.

2. *Теоретико-пізнавальна* – вивчення філософії сприяє адекватному пізнанню духовних і фізичних феноменів буття людиною в усьому різноманітті їх проявів.

3. *Логіко-критична* – філософія сприяє формуванню в людини правильного мислення, неупередженому та послідовному аргументуванню своєї життєвої позиції, умінню поставити під сумнів істинність тверджень інших людей та власних думок.

4. *Методологічна* – розробка в межах філософського знання загальних і спеціальних методів наукового пізнання.

5. *Дидактична* – заняття філософією сприяють самовихованню й самовдосконаленню, допомагають правильно зорієнтуватися у складних життєвих ситуаціях, поглянути на них «з погляду вічності» й зрозуміти, що має значення, а що – ні.

4. Поняття світогляду та його структура. Як можна помітити, аналізуючи функції та предмет філософії в житті людини, філософія є знанням світоглядним, адже дає людині можливість самостійно побудувати своє ставлення до світу, оглянути світ із-за його меж.

Термін «світогляд» можна визначити як *систему взаємопов'язаних поглядів, ідей, знань, цінностей, сенсів, понять, почуттів, емоцій, переконань, які зумовлюють певний спосіб розуміння світу людиною і визначають спосіб поведінки людини у світі*. Уперше термін «світогляд» вжив німецький філософ **Іммануїл Кант** (нім. «*weltanschauung*» – «огляд світу») у праці «Критика здатності суджень» (1790). На думку І. Канта, основними світоглядними питаннями є такі:

1. *Що я можу знати?*
2. *Що я маю робити?*
3. *На що я можу сподіватися?*
4. *Що таке людина?*

Виокремлюють два основні підходи до розуміння структури світогляду: *компонентний та рівневий*.

Згідно з **компонентною структурою** світогляду, до його складу належать *погляди, ідеї, знання, цінності, сенси, поняття, почуття, емоції, переконання*.

Згідно з **рівневою структурою** світогляду, до його складу належать такі складові:

- *світовідчуття* – визначає чуттєво-емоційну сферу, що формує наше ставлення (позитивне чи негативне) до певних процесів дій-

сності. Позитивне світовідчуття формує загалом оптимістичний світогляд, негативне – песимістичний. Можливий і нейтральний світогляд;

- *світосприйняття* – бачення навколишнього світу як деякої зорганізованої і впорядкованої цілості відповідно до власних внутрішніх потреб і уявлень. Світосприйняття є більш глибоким відтворенням світу, ніж світовідчуття. На цьому рівні формуються життєві ідеали людини, які й визначають характер її поведінки, визначають, що приймати, а що – ні, тим самим зумовлюючи вольові прояви;

- *світорозуміння* – найвищий рівень світогляду, який цілісно визначає систему наших знань про навколишній світ у єдності причин і наслідків, тим самим пояснюючи природу об'єктивних і суб'єктивних процесів і явищ, що існують у світі. Система людських знань має два рівні: *буденний* та *теоретичний*. Власне філософія є однією із форм теоретичного світогляду.

Світогляд кожної людини, групи людей чи людства в цілому вибудовується на певних базових цінностях. На характер цих цінностей впливають культурно-історична епоха, соціальне й національне походження, професійні навички, виховання, рівень освіченості. Тому світогляди різняться між собою. Наприклад, егоїзм як риса одного світогляду може протиставлятися альтруїзму іншого, гуманність – антигуманності, цинічність – мрійливості, релігійність – безбожності, буденність – науковості, реалістичність – фантастичності, оптимістичність – песимістичності, цілісність – фрагментарності, індивідуальність – колективності, консервативність – ліберальності тощо.

5. Історичні типи світогляду. Історично першим типом світогляду був **міфологічний** (від грец. «мітос» – переказ, оповідь, «логос» – вчення).

Основні риси міфологічного світогляду:

а) **синкретизм** – це *злиття «всього з усім»*. У первісних міфах ототожнюються об'єкт і суб'єкт, природа й людина, реальне й ідеальне, матеріальне й духовне, часткове й загальне, раціональне й емоційне, правдиве й уявне, природне й надприродне, речі і їх образи, предмети та їх імена, тіло та його властивості, космічне й соціальне, народження та смерть тощо. Міфологія для первісної людини була єдністю філософських і наукових роздумів, магічних культів і ритуалів, господарської діяльності, художніх узагальнень, практичних знань тощо;

б) **антропоморфізм** – це олюднення природи, перенесення на явища природи людських фізичних і психічних якостей. На думку первісних людей, будь-які речі, які оточують людей, мають свої душі,

що мають подобу людини. Так, наділяють душами гори, річки, озера, ліси. Зацікавлення душею в первісних людей з'явилося завдяки особливому інтересу до таких людських станів, як сон, непритомність, галюцинації, хвороби чи смерть;

в) **символізм** – це наповнення смислами певних знаків, створення образів над реальними образами. Кожна ситуація, яка зображається з допомогою певних міфів, є символічною, вона має не просто буквальний смисл, але й таємне приховане (символічне) значення. Окремі предмети стають знаками інших предметів і символічно їх замінюють. Наприклад, змій стає символом спокуси, вівця – наївності, черепаха – довголіття, сова – мудрості.

Із міфології як історично першого типу світогляду виокремилися такі сфери духовної діяльності – *релігія, філософія, наука*.

Первісними формами релігійного світосприйняття були *магія, анімізм, тотемізм і фетишизм*.

Магія (від грец. «махеїя» – чаклунство) – це віра в існування надприродних засобів впливу на природу. **Тотемізм** (з мови індіанців-оджибве «тотем» – його рід) – віра в надприродну спорідненість людських родів із певними видами тварин чи рослин. **Анімізм** (від латин. «аніма» – душа) – віра в існування в речей матеріального світу надприродних двійників (душ, духів тощо). **Фетишизм** (від португал. «фетіко» – зачарована річ) – це віра в існування надприродних властивостей у матеріальних об'єктів.

Згодом первісні релігійні культури були замінені політеїстичними релігіями. **Політеїзм** – це віра в існування багатьох богів. Наприклад, в українській міфології основними богами були Перун, Велес, Стрибог, Дажбог, Сварог, Мокоша, Лада тощо. З часом багатобожжя було замінене вірою в існуючого єдиного бога (*монотеїзмом*).

Філософія як історична форма світогляду з'являється у VII ст. до н. е. Виникнення філософського світогляду пов'язане з формуванням у результаті суспільно-культурного розвитку в людини *дискурсивного мислення*, тобто мислення критичного, раціонального, послідовного й аргументованого. Під впливом дискурсивного мислення міфологічний світогляд, базований на бездоказовому, некритичному осмисленні дійсності, став зашпадатися. Філософія, на відміну від міфології, має конкретних авторів, виникає свідомо, а не стихійно, виокремлює людину із світу природи (на відміну від синкретизму міфології) тощо. Філософія є знанням світоглядним і шукає відповіді на смислотворчі проблеми

буття людини. Філософське знання має вільний, творчий, критичний, проблемний характер та допомагає людині зрозуміти її духовну природу, роль і місце у світі, ставлення до самої себе й будь-яких природних чи суспільних феноменів. Філософія подібно до релігії міркує про вічні питання (істину, Бога, сутність людини), але подібно до науки апелює до розуму, а не до віри. Не випадково англійський філософ **Бертран Рассел** (1872–1970) називав філософію «*Нічистою Землею*», що лежить між релігією і наукою.

Пайпізнішим типом світогляду був **науковий світогляд**, вигоки якого слід шукати в античності, але остаточне становлення – лише у XVII ст. після наукових відкриттів і винаходів **Галілео Галілея** (1564–1642), **Тіхо Браге** (1546–1601), **Йоганна Кеплера** (1571–1630), **Ісаака Ньютона** (1643–1727). Науковий світогляд є базованим на *фактах, експериментальному підтвердженні, логічних закономірностях* тощо.

Саме в межах наукового світогляду людство найточніше наблизилося до правильного розуміння природи матеріальних речей. Проте сфера психічних і духовних феноменів усе ще зберігає чимало таємниць для науки, які у зв'язку з обмеженістю наукових методів пізнання ніколи не вдасться розгадати чи перевірити на достовірність. Тому не випадково, що науковий світогляд зі своєю претензією на істинність не замінив людям інші типи світогляду. Люди й далі продовжують вірити в невидиме, і не завжди висновки науки переконують їх до кінця. Різного роду ворожіння, магичні ритуали, забобони, народні прикмети не зникли з повсякденного життя. Мало того, і в наш час продовжує активно творитися міфологія. Продовжують з'являтися щораз нові небиліці про привидів, загублені душі, кримінальні історії, розповіді про урядові змови, міські легенди, історії про контакти землян із представниками позаземних цивілізацій тощо. Кожен тип світогляду дає людині відповідь на окремі типи світоглядних питань, допомагає наповнити життя людини тими смислами й цінностями, які вона здатна збагнути і в яких вона відчуває найбільшу духовну потребу.

Рекомендована література

1. *Кульчицький О.* Основи філософії і філософічних наук. – Мюнхен-Львів, 1995.
2. *Мамардашвили М. К.* Как я понимаю философию. – М., 1990.
3. *Ортега-и-Гассет Х.* Что такое философия? // Вопросы философии. – 1993. – № 8.
4. *Рижак Л. В.* Філософія як рефлексія духу. Підручник. – Львів, 2009.
5. *Петрушенко В. Л.* Філософія: Курс лекцій. Навч. посібник. – Львів, 2003.

АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Філософія народжується від здивування.

Аристотель,

давньогрецький філософ

План

1. *Історичні передумови генези філософії.*
2. *Грецька філософія природи.*
3. *Класична грецька філософія.*
4. *Еліністичний період античної філософії.*

1. Історичні передумови генези філософії. Середина I тисячоліття до н. е., на думку німецького мислителя Карла Ясперса, – унікальний час у розвитку світової цивілізації, який він назвав «осьовим часом» в історії. Справа в тому, що саме тоді виникає більшість духовних сфер людства – і наука, і релігії, і філософія. Що цікаво, ранні філософські уявлення виникають практично одночасно в різних частинах земної кулі – Китаї, Індії, Палестині, Персії, Греції. Проте на початках вони ще значною мірою тісно переплетені з міфологічно-релігійними уявленнями морально-етичного характеру. Лише у Греції філософія постає в чистому вигляді. Відбувається це в епоху античності (від латин. «antiquis» – давній), що охоплює період історії з VIII ст. до н. е. до VI ст. н. е. в регіоні Середземномор'я.

Антична філософія поділяється на такі періоди:

1. *Натурфілософський (VII–V ст. до н. е.) – грецька філософія природи.*
2. *Класична грецька філософія (V–IV ст. до н. е.).*
3. *Еліністична філософія (IV ст. до н. е. – 529 р. н. е.).*

Причини виникнення філософського знання тісно пов'язані як із особливостями індивідуального розвитку людини і її свідомості, так і зі змінами суспільно-культурного буття.

Існує **три основні теорії виникнення філософії**:

1) *міфогенна*, згідно з якою філософія виникає з міфології, оскільки розмірковує фактично над усіма тими питаннями, які вже були порушеними в міфах. Виникнення філософії знаменує собою перехід від міфу до логосу, тобто від буденного, некритичного осмис-

лення дійсності до її раціонального, критичного, аргументованого осмислення;

2) *гносеогенна*, згідно з якою виникнення філософії пов'язане з необхідністю узагальнення накопичених знань про навколишній світ, які в певний момент прийшли в конфлікт із релігійно-міфологічною вірою. Розвиток астрономії, математики, історії, медицини сприяв формуванню нового світорозуміння, базованого на даних чуттєвого пізнання й розуму, на реальних, достовірних, підтверджених фактах і спостереженнях, а не просто на уявленнях, вигадках, необґрунтованих припущеннях і фантазіях, що були властиві міфологічному світосприйняттю. Усе це сприяло формуванню критичного, дискурсивного мислення, формуванню філософії як нової форми теоретичного світогляду;

3) *соціогенна*, згідно з якою становлення філософії пов'язано зі змінами соціально-політичного устрою життя суспільства. В античній Греції такі зміни відбулися на рубежі VIII–VI ст. до н. е. Тоді змінився спосіб господарювання, відбувся розвиток полісів (міст-держав), виникли перші закони. У суспільній свідомості закріпилася пріоритетність цінностей трьох «І»: *ісегорії* – свободи слова, *ісомії* – громадської свободи участі, тобто рівності в заміщенні посад, та *ісономії* – рівності перед законом. Радикальність і масштабність цих змін призвела до деякої духовної невизначеності, необхідності критичного осмислення нової дійсності, раціонального зіставлення нового зі старим задля того, щоб з'ясувати, що краще.

2. Грецька філософія природи. Перших філософів Еллади (Греції) насамперед цікавили природні явища і процеси, загалом природа як своєрідна цілісність. Грецькою мовою слово «природа» буде «фюзіс», тому перші філософи ще називали себе «фізиками». Перші мислителі були переконані, що в основі всіх змін у природі міститься якийсь першоелемент, першопочаток (грец. *«архе»*). Найпершим питанням, яке їх зацікавило, було питання про те, *звідки все взялося?* Грецькі натурфілософи (філософи природи) уже не намагалися пояснити природні явища і процеси через діяння богів, тобто певні релігійні вірування. Вони зробили перший крок до наукового способу мислення.

До ранніх натурфілософських шкіл Давньої Греції належать такі: 1. Мілетська; 2. Піфагорійська; 3. Елейська; 4. Ефеська; 5. Атомістська.

1. Мілетська школа. Засновником мілетської натурфілософської школи, а разом з тим і першим філософом був Фалес (624–546 рр. до н. е.) із міста Мілет у Малій Азії (Іонії), що й дало назву школі. Ві-

домо, що Фалес свого часу багато подорожував світом – був в Єгипті й Вавилоні. 585 р. до н. е. він передбачив сонячне затемнення.

У давнину Фалеса вважали одним із семи мудреців – найрозумніших мислителів і політичних діячів свого часу, серед яких також були **Піттак** із Мітілен, **Біант** із Прієни, **Солон** із Афін, **Періандр** із Коринфу, **Клеобул** із Ліндосу, **Хілон** із Спарти. Інколи до списку семи мудреців зараховують **Анахарсіса**, сина скіфського царя **Гнура**, що свідчить про те, що й серед скіфів – племені, що у VII–VI ст. до н. е. населяло територію України – були мислителі, слава про яких ширилася далеко за історичні межі України – до самих Афін.

З переказів відомі дві філософські тези Фалеса: *«Усе з води»* та *«Усе має душу»*. Стверджуючи, що першопричиною всього є вода, Фалес хотів сказати, що вода є джерелом усього суцього, усього живого. Без води життя було б неможливим. З допомогою тези про те, що *«Усе має душу»*, Фалес прагнув пояснити, чому в живій і неживій природі відбуваються різноманітні зміни. А все тому, що будь-яка річ має в собі деяке рухове начало – душу (або ж бога).

Учень Фалеса **Анаксимандр** (610–546 рр. до н. е.) був переконаний, що першопричиною («архе») всього є щось безмежне, яке він називав *«анейроном»*. Причиною такого пояснення було, мабуть, усвідомлення безмежності й невизначеності усіх тих змін, що відбуваються у природі. До нас дійшло лише одне висловлювання Анаксимандра, взяте не з переказів, а приписане безпосередньо цьому мілетському мислителю: *«Звідки прийшли речі, туди вони повинні й повернутися з необхідністю, сплативши певно і будучи покараними за свою несправедливість згідно із порядком часу»*. Цей славнозвісний фрагмент твору Анаксимандра вважається першим в історії філософії фрагментом філософського твору, що безпосередньо дійшов до нас.

На відміну від Анаксимандра, його учень **Анаксімен** (585–525 рр. до н. е.) був переконаний, що першопочатком усього є *повітря*. На думку Анаксімена, земля, вода й вогонь вишикли з повітря.

2. Піфагорійська школа. У Кротоні (південь Італії) близько 532 р. до н. е. **Піфагор** (570–500 рр. до н. е.) заснував власну школу, яка проіснувала 9 поколінь. Учнями Піфагора були філософи **Алкмеон** і **Філолай**, а також найзнаменитіший грецький атлет **Мілон Кротонський**, який шість разів ставав чемпіоном Олімпійських ігор із боротьби.

Піфагор учив, що *«все подібне до числа і пропорції»*. Справа у тому, що якщо для всіх речей і можна віднайти якийсь спільний першопочаток, то такий першопочаток повинен бути якісно однорідним

для всіх речей. А раз так, то речі відрізняються просто кількісними (числовими) характеристиками, а не своїми якостями. Оскільки все можна було виміряти числом, піфагорійці називали його «наймудрішим», а Бога розуміли як «число чисел».

Завдяки Піфагорові в наукову термінологію увійшли такі сповнені філософським змістом поняття: *космос*, *гармонія*, *філософія*, учення про *метемпсихоз* (переселення душ).

3. Елейська школа. Найзнаменитіший представник елейської школи (Елея – місто на півдні Італії) був **Парменід** (540–450 рр. до н. е.). Він учив, що «Лише буття є, а небуття взагалі немає». А оскільки так, то світ є вічним, сталим і незмінним. Ця ідея виявилася дуже конструктивною для розвитку науки. Як вважав **Альберт Ейнштейн** (1879–1955), «атомна бомба вперше вибухнула у творах Парменіда», адже констатувавши сталість і незмінність буття, Парменід констатував можливість існування законів Всесвіту і їх пізнання.

Учень Парменіда **Зенон** (490–430 рр. до н. е.) виступив на захист ідей свого вчителя та розробив низку оригінальних апорій (задач-головоломок), які доводили неможливість руху і змін. До найвідоміших апорій Зенона належать «Ахілл і черепаха», «Стріла», «Стадіон» та ін.

4. Ефеська школа. Засновником ефеської школи (Ефес – місто в Малій Азії) був **Геракліт** (544–484 рр. до н. е.). На відміну від Парменіда, він твердив, що світ є не статичним (незмінним), а суцільним рухомих потоком: «Усе тече, все змінюється і не можна двічі увійти в одну і ту саму річку». У цій течії відбувається постійний **кругообіг чотирьох земних стихій** – вогню, який переходить у повітря, яке переходить у воду, яка відповідно переходить у землю. Перехід цей є не хаотичним, а поступовим (мірами): «Весь цей Космос ... є нічим іншим, як вогнем, що мірами спалахує і мірами згасає». У світі не має місця хаосу, зміна світу відбувається завдяки єдиному світовому закону – *Логосу*, який і визначає міри поєднання протилежностей у межах кожної речі. Боротьба між цими протилежностями зумовлює розвиток речей. Тому не випадково Геракліт казав, що «Вігня – батько всього». Його по праву вважають засновником такого філософського погляду на природу світу як **діалектика** (переконання в постійній динаміці і зміні Космосу).

5. Атомістська школа. Осаннім великим натурфілософом у Давній Греції був виходець із міста Абдери (у Фракії, на півночі Егейського моря) – **Демокріт** (близько 460–370 рр. до н. е.). Він був учнем **Левкіпа**. Левкіп і Демокріт вважаються представниками школи **атомізму**. Демокріт погоджувався з думкою Геракліта про те, що все змі-

ності, але причини змін вбачав у тому, що весь світ складається з маленьких, невидимих неозброєним оком частинок – *атомів* (від грец. «*атомос*» – неподільний). Основними властивостями атомів Демокріт вважав напрямок руху, форму й місцезнаходження. Рухаються ж атоми в порожнечі. Атоми й порожнеча – це й усе, що є у природі. **Альберт Ейнштейн** назвав ідею атомізму однією з найбільш значних для розвитку науки, адже з її допомогою і справді можна пояснити дуже багато явищ.

Після Демокріта грецька натурфілософія вже ніколи не піднімалася на такий високий науковий рівень. Поступово натурфілософську *парадигму* (модель розвитку) було замінено іншою – *антропологічною*. Заслуга в цьому належить одному з найвизначніших мислителів в історії філософії – **Сократу** (469–399 рр. до н. е.), філософське вчення якого стало поворотним моментом в античній філософії. Не випадково усіх філософії, що були перед ним, стали називати *досократиками*.

3. Класична грецька філософія. У період V–IV ст. до н. е. в Елладі значно активізувалася діяльність *софістів*, так званих «учителів мудрості», які за певну плату були готові навчати молодь. Софісти розвивали мовну, логічну й етичну проблематику. На жаль, особливу увагу приділяючи не стільки змісту, як формі, вони в будь-який спосіб прагнули не так віднайти істину, як отримати перемогу в суперечці, навіть вдаючись до свідомо допущених логічних помилок (*софізмів*). Софісти учили, що пізнати світ достеменно неможливо, що все є відносним. Їх найвідоміший представник **Протагор** із Абдер (близько 490–420 рр. до н. е.) казав, що «*Людина є мірою всіх речей. Існуючих, що вони існують, і неіснуючих, що вони не існують*».

Із різкою критикою вчення софістів, яке дуже часто було не чим іншим, як уявною мудрістю, виступив **Сократ** (469–399 рр. до н. е.). Він був родом із Афін. Замолоду брав участь у Пелопоннеській війні, відзначився як сміливий і витривалий воїн. Одружився на **Ксантіппі**, сардоничний образ якої назавжди увійшов у світову літературу.

Сократ, за образним висловом, повернув філософію з неба на землю. Він вважав, що справжні знання потрібно шукати не у природі, а в собі, а тому запитував: «*Що я можу знати про природу, якщо я нічого не знаю про людину?*». Й додавав: «*Пізнай себе!*».

Сократ розробив власний метод пізнання істини і здобуття нового знання, який називав *маєвтикою* (мистецтвом повитухи; повитухою була його мати). Суть цього методу полягала в пошуку визначення певного поняття (*добро, благо, істина, краса, прекрасне, знання, єдине, суще, належне*) шляхом аналізу його окремих, часткових ви-

значень. Сократ пропонував своїм співрозмовникам давати визначення понять, а тоді під час діалогу встановлював, що в такому визначенні є суттєвим, а що слід відкинути. Він не повчав, а просто спілкувався з людьми.

Сократ був переконаний, що для того, щоб щось пізнати, потрібно визнати, що ти чогось не знаєш, тому й казав: «Я знаю, що я нічого не знаю, але інші й цього не знають». Адже людина, яка не усвідомить, що вона чогось не знає, ніколи не буде нічого пізнавати, а задовольниться тим, що має. Він вважав, що пізнавши природу людини, природу добра і зла, людина ніколи не чинитиме зло. Будь-яке зло, яке чинить людина, є від її незнання. Правильне розуміння веде до правильних дій: «Ніхто не чинить зла по своїй волі».

Кращим учнем Сократа був Платон (427–347 рр. до н. е.), який походив із давнього роду одного з семи мудреців – Солона. У молодості Платон здобув ґрунтовні знання – навчався музики, мистецтва, гімнастики. Саме його вчитель із гімнастики і дав йому прізвище Платон (широкоплечий), адже справжнє ім'я Платона – Арістокл. Як повідомляє його сучасник Дікеарх, Платон брав участь в Істмійській іграх у змаганнях із боротьби.

387 року до н. е. Платон заснував поблизу Афін школу Академію, де й навчав своїх учнів. При вході в Академію був напис «Не геометр – нехай не входить».

Платон написав 35 діалогів, основним героєм яких був Сократ. Тому дуже важко відділити власне думки Сократа від думок Платона. Хоча й відомо, що Платон вважав, що справжніми знаннями, яких шукав Сократ, можуть бути *ідеї* – незмінні сутнісні основи буття і всього сушого. Платон вважав, що є *світ ідей* і *світ речей*. Речі – це лише тіні ідей. Щоб пізнати світ, потрібно пізнати світ ідей. Це можливо зробити лише за допомогою розуму. Але Платон ставив перед собою і питання про те, яким чином можливе пізнання, тобто як пізнати ідеї, яких не можна ніколи побачити в реальному світі. Він вважав, що *пізнання* – це не що інше як *пригадування* душею того, що вона уже бачила у світі ідей. Тобто людина, на думку Платона, є єдністю душі й тіла. Розум є властивістю душі, за допомогою якої ми можемо пізнати світ ідей. Але пізнати його ми можемо тому, що до нашого народження душа, яка є вічною, перебувала у світі ідей і уже їх усіх бачила. Тому, щоб душі щось пізнати, це потрібно лише пригадати.

Згідно із Платоном, людська душа має три рівні: *вегетативний* (рослинний), *чуттєвий* (тваринний) і *розумний* (людський). Кожному з них відповідає певна якість: вегетативному – *стриманість*, чуттєвому – *мужність*, розумному – *мудрість*. Поєднує їх усіх найвища

якість – *справедливість*. Платон розробив *утопічну теорію держави*, де кожній якості людської душі відповідала певна суспільна верства населення. У кожній державі таких верств мало бути лише три: *землероби – стриманість, воїни – мужність та правителі – мудрість*. Правителями повинні були бути найрозумніші мужі, тобто філософи.

Учень Платона **Аристотель** (384 – 322 рр. до н. е.) із Стагіри (давньомакедонське місто) навчався в Академії Платона 20 років і був його найкращим учнем. 335 року до н. е. Аристотель відкрив свою власну школу й назвав її *Лікеєм*. Одним із учнів Аристотеля свого часу був і **Олександр Македонський**, який, щоправда, мало прислухався до думок свого вчителя.

Аристотель багато в чому погоджувався із Платоном, але не прийняв його вчення про ідеї. Аристотель казав: *«Платон мені друг, але істина дорожча»*. Аристотель вважав, що ідеї і речі – це те саме, просто речі існують у реальності, а ідеї – у нашому мисленні. Тому пізнання потрібно спрямувати як на дослідження ідей, так і на дослідження конкретних речей. Буття конкретних речей, як відомо, зумовлене дією чотирьох причин – *матеріальної, формальної, рушійної і кінцевої*.

Ототожнивши речі й ідеї, Аристотель правильно вважав, що можна і пізнавати оперуючи формами мислення, а не звертаючись до конкретних речей. Він створив науку про закони та форми правильного мислення, назвавши її *логікою*. Його логіка ґрунтувалася на дослідженні **трьох законів мислення** – *законів тотожності, несуперечності та виключеного третього*, та **трьох форм мислення** – *поняття, висловлювання та умовиводу*.

Окрім логіки, Аристотеля цікавили і проблеми етики та політики. На його думку, в основі будь-якого етичного вчення повинна лежати ідея *«золотої середини»* – кожна чеснота є серединою між двома крайностями: «мужність» є «серединою» між боягузством і божавільною сміливістю, «шоміркованість» – серединою між аскетизмом та «нестриманістю», «щедрість» – серединою між марнотратством і жорстокістю і т. д. У вченні про політику Аристотель шукав, як правило, відповіді на питання про те, який державний лад є найкращим, і дійшов висновку, що таким ладом є *політія* (конституційна монархія), а демократія є лише викривленням політії і є надто недосконалою.

По смерті Аристотеля в Елладі філософська думка більше ніколи не сягала так високо. Філософію стали розвивати в багатьох школах, хоча оригінальних ідей було мало. Цей період розвитку античної філософії відомий під назвою філософії *еллінізму* – історичного

періоду, коли найвищої могутності у світі досягла імперія еллітів, тобто Римська імперія.

4. Елліністичний період античної філософії. Філософія елліцизму (IV ст. до н. е. – до 529 р. н. е.) представлена діяльністю таких філософських шкіл: *епікуреїзму, скептицизму, стоїцизму та неоплатонізму.*

1. Епікуреїзм. Це філософське вчення заснував **Епікур** (342–271 рр. до н. е.), продовжив – **Тіт Лукрецій Кар** (95–55 рр. до н. е.), автор праці *«Про природу речей»*.

Епікур розвинув етику насолоди Аристотеля й об'єднав її з атомістичним ученням Демокріта. Школа Епікура, заснована близько 306 р. до н. е. в Афінах, знаходилася в саду, тому її учнів ще називали *«філософами з саду»*. Над входом до школи висів напис: *«Чужинцю, тут тобі буде добре. Тут найвищим благом є втіха»*.

Епікур вчив, що причинами всіх нещасть є життєві страхи, найосновніший із яких – страх смерті. Він навчав просто: *«Смерть нас не обходить. Допоки ми живемо, смерті – немає. Коли настане смерть – немає вже нас»*. Смерті боятися не варто, тому що людська душа є також смертною. Душа також складається з атомів. Вічні лише атоми, не душа. Та й богів боятися не слід, адже вони є вигадкою. Хочеш бути щасливим – живи непомітно. Живи осмисленим життям – тоді і зможеш досягнути спокою душі (*атараксії* – стану щастя).

Оскільки життя після смерті немає, то, на думку Епікура, потрібно жити тут і тепер, жити сьогоднішнім днем. *«Carpe diem»* (*«Лови момент»*) – казали епікуреїці.

2. Скептицизм. Засновником **скептицизму** (від грец. «скепсис» – сумнів) був **Піррон** (360–270 рр. до н. е.), який 323 року до н. е. у м. Еліді започаткував цей філософський напрям. *Скептицизм* – це пізнавальна позиція, яка фіксує неможливість отримати достовірні знання про світ. Піррона хвилювало три проблеми у філософії, на які він як скептик давав такі відповіді:

1. *Яким є світ речей?* – *Не знаємо.*

2. *Яке має бути наше ставлення до нього?* – *Пасивне.*

3. *Яка наша вигода з цього?* – *Якщо будемо активні – будемо нещасні, якщо будемо пасивні – знайдемо спокій.*

3. Стоїцизм. Засновник стоїцизму (від *Стоа Пойкиле* – назви портику в Афінах) – **Зенон** із Кігілі (на Кіпрі), який близько 300 року до н. е. прибув в Афіни та заснував тут свою школу. Стоїки порівнювали філософію з садом, в якому логіка є огорожею, фізика – стовбурами дерев, а етика – плодами цих дерев. Вони вважали, що всі речі у світі пронизані потоком вогняної *тхеми* (дихання), яка їх зорієнтує

у світі й визначає їх долю. «Того, хто змирився, доля вестиме за собою, того, хто прагне виступити проти неї, доля штовхатиме». Неможливо втекти від своєї долі чи змінити її. Людина приречена слідувати своїй долі подібно до того, як собака, якого прив'язали до карети, що їде, приречений рухатися в напрямку її руху. Як би собака не пручався напрямком руху визначає карета, а тому зайвими й непотрібними стають смикання собаки у сторону й гавкання. Ситуацію змінити не можливо, але можливо змінити своє внутрішнє ставлення до неї. Гідним ставленням до будь-чого, на думку стоїків, є спокій, незворушність, зберігання внутрішньої гармонії. Цікаво, що філософами-стоїками були й одні із найбагатших громадян Риму **Сенека** (4 р. до н. е. – 65 р. н. е.), і імператор **Марк Аврелій** (121–180), і раб **Епіктет** (5–138).

4. Неоплатонізм. Найпізніше в елліністичній філософії виник *неоплатонізм* (новий платонізм, тобто вчення Платона, викладене по-новому). Засновником цього напрямку був **Плотін** (205–270). Він прагнув учення Платона поєднати з деякими ідеями, близькими по духу до християнських. Плотін був переконаним, що у світі існує *Єдине*, яке з себе *еманує* (вливає) світовий Розум (Дух). Розум – еманує Світову Душу, яка породжує матерію, з якої складаються всі речі матеріального світу. Завдяки душі, усе прагне повернутися у своїх життєвих спрямуваннях до Єдиного, яке є не чим іншим, як Благом.

529 рік н. е. умовно вважають завершальним роком античної філософії, у зв'язку з тим, що саме цього року візантійський імператор Юстиніан закрити Академію Платона – одну із найдавніших філософських шкіл Давньої Греції, яка проіснувала майже 9 сторіч. Причиною закриття була приналежність цієї школи до язичницької традиції, яка з погляду християнства була хибною і повинна була бути замінена вченням Ісуса Христа. Учення Ісуса Христа визначило характер філософських рефлексій приблизно на наступні 1500 років. Цей час відомий під назвою доби Середньовіччя.

Рекомендована література

1. Аснус В. Ф. Античная философия. – М., 1978.
2. Кондзьолка В. Нариси історії античної філософії. – Львів, 1993.
3. Лосев А. Ф. История античной философии. – М., 1989.
4. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 1. – СПб, 1994.
5. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 1. – Львів, 1997.

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА СЕРЕДНЬОВІЧНА ФІЛОСОФІЯ

Філософія є служницею богослов'я.
*Петро Даміані, церковний діяч,
монах-бенедиктинець XI ст.*

План

1. Рання патристика.
2. Філософське вчення Святого Августина.
3. Середньовічна схоластика.
4. Теологічно-філософська спадщина Томи Аквінського.
5. Пізня схоластика.

1. Рання патристика. Середньовічна західноєвропейська філософія (V–XV ст.) базується на біблійному вченні і своїми коренями сягає ще античного світу. Вона поділяється на *патристику* (II–VII ст.) та *схоластику* (VIII–XV ст.). Патристика (від латин. «патер» – отець) – це вчення перших отців церкви. Для того щоб правильно розуміти Біблійне вчення, яке має символічний, притчево-образний характер, потрібно було правильно його тлумачити. Першим християнським мислителем потрібно було не просто тлумачити Біблію, але й захищати Христову мудрість і самих християн від недобррозичливих язичників. Таких захисників стали називати *апологетами* (від грецького «апологія» – захист). У своїх перших творах (апологіях) вони звертали увагу на такі важливі філософсько-світоглядні ідеї, як розуміння сутності Бога та його творінь, природу та сутність віри, співвідношення віри та знання (розуму), Божої благодаті та свободи волі.

Першим апологетом був **Юстин Мартир** (103–165). Він зближив між собою ідеї філософії і євангелій. Юстин шукав нового симбіозу і знаходив багато спільного між християнством і язичництвом. Казав, що все те, що маємо у християнській філософії, було і в язичництві. А Геракліт і Сократ були, на його думку, першими християнами. Однак Юстин вважав, що християнська мудрість є мудрістю вищого порядку, ніж язичницька, з таких причин:

1) *філософія поган не є універсальною і завжди була власністю малочисельної еліти, у той час як християнська мудрість відкрита для всіх;*

2) філософія поган з'ясовує мудрість у важкодоступний спосіб, а християнська мудрість про те саме говорить набагато простіше й доступніше;

3) філософія поган розподілена на багато суперечливих одна одній шкіл, а християнство – єдине й несуперечливе;

4) християнська мудрість має перевагу авторитету, адже вона продиктована Богом, а не людьми, як мудрість філософії поган;

5) християнська мудрість є більш давньою.

Учень Юстина ассірієць **Татіан** (120–180) у праці *«Промови проти еллінів»*, на відміну від свого учителя, до мудрості поган і особливо грецької філософії ставився дуже критично. Він оголосив Геракліта марнослівним неучом, Платона – ненажерою, а Аристотеля – розпусником.

Після Татіана найвідомішим апологетом у християнстві став **Тертуліан** (160–220), релігійно-філософську позицію якого можна вважати до таких трьох положень:

1. *Між учнем неба – християнином, і філософом – учнем язичницької Греції, немає нічого спільного й бути не може.*

2. *«Вірю, тому що абсурдно є» («Credo, quia absurdum esse»).* Тертуліан писав, що є деякі речі, які зрозуміти й пояснити за допомогою розуму є неможливо. Наприклад, чудеса. Для розуму вони видаються абсурдними. У них потрібно просто вірити. Лише віра цюряє людину.

3. *«Творення з нічого» («Creatio ex nihilo»).* Тертуліан критикував думку свого сучасника **Гермогена**, згідно з якою матерія є такою ж вічною, як і Бог. На думку Тертуліана, вічним є лише Бог. Саме Бог створив матерію. І створив він її з нічого.

До перших патристів також зараховують членів *Олександрійської богословської школи* (**Климентя Олександрійського, Орігена**), що виникла в місті Олександрія у II ст. н. е. та *кападокійських отців* (**Василія Великого, Григорія Нисського, Григорія Богослова**), що діяли в Кападокії (нинішня Туреччина) у IV столітті. Шанують також дуже **Івана Золотоуста** (347–407). У православ'ї цих кападокійців вважають *Отцями Церкви*. Саме вони розробили основи християнської літургії, багато в чому прислужилися до поняття *Трійці* (Бога-Отця, Бога-Сина та Бога-Духа Святого), до формування молитви *«Вірую»* (*«Вірую в Єдиного Бога Отця, Вседержителя, Творця неба і землі...»*), в якій викладено систему основних догматів християнського вчення.

Найбільш завершального вигляду ідеям ранньої патристики надали **Аврелій Августин** (354–430), єпископ міста Гіпшон (Пн. Африки).

2. Філософське вчення Святого Августина. Аврелій Августин народився 13 листопада 354 р. в Тагасті (Пн. Африки). Його батько – Патроній – був язичником, мати – Моніка – християнкою. Августин навчався риторики в Карфагені. У молодості захоплювався ідеями магіейства та неоплатонізму. Але під впливом Міланського єпископа Амвросія 387 року прийняв тайну хрещення і став християнином. Від 395 р. був єпископом Гіпсони, де працював до самої смерті – 28 серпня 430 р.

Основні праці Августина – *«Про град Божий», «Сповідь», «Про Трійцю».*

Августин свої розмірковування починає з того, *що є Бог.* На його думку, Бог є сукупністю усіх можливих досконалостей, вічним і завершеним Буттям. Бог творить світ із нічого, бо його могутність необмежена, а можливості у творенні певичерсні. Світ залежить від волі Бога, але Бог від світу не залежить. Бог є гарантом безсмертя та спасіння людської душі.

Августин був переконаний, що суть людини не в тілі, а в душі. Основними рисами нашої душі є *розум, пам'ять і свобода волі.* Саме людська душа, а не тіло, створена *«за образом і подобою Божою».* За допомогою душі людина пізнає Божі істини. За допомогою органів чуття ми пізнаємо світ. Для того щоб щось пізнати, потрібні певні знання. Але є речі, зрозуміти які без віри неможливо. Августин каже: *«Вірити, щоб зрозуміти, зрозуміти, щоб вірити».* Наша віра має нас довести до такого стану, щоб ми могли зрозуміти. Наш розум має довести нас до такого стану, щоб ми змогли увірувати.

Людина за своєю природою є *грішною*, але завдяки *Божій благодаті* вона може спасти свою душу. Для того щоб отримати Божу благодать, потрібно вести життя згідно із вченням **Ісуса Христа.**

Бог є абсолютним добром, він завжди хоче врятувати людину. Але людина має *свободу волі*, тобто здатність вибирати, як їй чинити. І не завжди вона вибирає добро, буває, що вибирає зло. Августин, пояснюючи природу зла, каже, що *зло – це відсутність добра*, подібно до того, як тиша є відсутністю шуму, а темрява – відсутністю світла. Бог добрий, тому він зла не створив. Зло творять люди своїми вчинками. Адрже людина має свободу волі, а тому здатна вибирати між добром і злом.

Ще одне цікаве питання, якого Августин торкається в 11 книзі *«Сповідь»*, є питання природи часу: *«Що ж таке час? Коли ніхто не питає мене про це, я знаю, але як тільки йдеться про пояснення, я вже не знаю».*

На думку Августина, *час – це міра руху і змін.* Світ є обмежений у просторі, а його буття є обмеженим у часі. Августин формулює

психологічну концепцію сприйняття часу. Ні минуле, ні майбутнє не мають реального існування. Лише теперішнє має дійсне існування. *Теперішнє* – це стрімкі зміни всього у світі. *Минуле* ж існує в пам'яті, *майбутнє* – у наших сподіваннях, надіях. Так як люди пам'ятають минуле, так дехто здатен пам'ятати й майбутнє (ясновидці). Оскільки час пам'ятають, то для його існування потрібні речі. До створення світу не було й часу. Початок творення світу є початком часу. Властивістю часу є *тривалість*. На відміну від часу, *вічність* не була, і не буде, вона лише є. У вічності немає ні минулого, ні майбутнього, немає проміжків часу. Вічність – світ думок (ідей) Бога. Цей світ раз і назавжди.

Філософія Августина, яка багато в чому ґрунтувалася на міркуваннях Платона, мала настільки велике значення для розвитку християнства, що була домінантною у християнстві впродовж 9 сторіч, допоки її на зміну не прийшло релігійно-філософське вчення Томи Аквінського, базоване значною мірою на ідеях Аристотеля.

3. Середньовічна схоластика. *Схоластика* (від латин. «схола» – школа) – це панівний у середньовіччі тип філософії, суть якого полягала в поєднанні теологічно-філософської проблематики з раціональною логіко-формальною методологією пізнання. Схоластичні методи навчання, як правило, отримали поширення в середньовічних університетах, звідки й походить їхня назва. Найстарішими університетами в Європі були *Болонський* (1088), *Оксфордський* (1096) та *Кембриджський* (1209). Навчали в університетах, окрім теології, ще «семи вільних мистецтв» – *тривіума* (граматики, діалектики й риторики) та *квадриума* (алгебри, геометрії, музики й астрономії). Вивчення кожної з цих наук перебувало під значним впливом теології. Першим схоластом вважають **Йоганна Скота Еріугену** (810–877). Уже в його творах можна віднайти ключове для схоластичної філософії питання – *питання про статус універсалій*.

Універсалія (від латин. «універсаліс» – загальний) – термін середньовічної філософії, який вживали на позначення загальних понять. Проблема універсалій полягала в тому, чи мають універсалії реальне існування (а чи існують лише в головах людей). Противники і прихильники ідеї існування універсалій поділилися на два ворожі табори (номіналістів і реалістів), кожен з яких висував вагомі аргументи на підтвердження своєї позиції.

В епоху Середньовіччя дискусія номіналістів і реалістів впливала на розвиток не лише теологічної проблематики, але, як не дивно, стимулювала розвиток і інших сфер духовності, зокрема науки про

мову. Багатьох філософів того часу цікавило питання відношення абстрактних понять до мови, питання існування універсалій.

Серед найвідоміших представників номіналістів і реалістів були такі філософи:

Реалісти

прихильники об'єктивного (реально-го) існування універсалій (**Йоганн Скот Еріюгена** (бл. 810–877), **Гійом із Шампо** (бл. 1068–1121), **Ансельм Кентерберійський** (1033–1109), **Тома Аквінський** (1225–1274)).

Номіналісти

противники реального існування універсалій (**Рабан Мавр** (бл. 776–856), **Росселін** (бл. 1050–1122), **Роджер Бекон** (1214–1292), **Йоганн Дунс Скот** (1265–1308), **Вільям Оккам** (1285–1349)).

4. Теологічно-філософська спадщина Томи Аквінського.

Тома Аквінський є одним із найвизначніших теологів і філософів у християнстві, засновником теологічної школи томізму, святим католицької церкви.

Тома народився близько 1225 року в замку Роккасекка поблизу Аквіно (Італія). Спершу навчався в Неаполі та Парижі, згодом у Кельні в **Альберта Великого**. Став монахом-домініканцем. Помер 7 березня 1274 року в монастирі Фоссануова поблизу Рима.

Основні праці – *«Сума теології»* та *«Сума філософії»*, в яких він дає відповідь на різного роду філософські й теологічні проблеми, коментує текст Біблії та твори філософів і теологів. Завдяки своїм енциклопедичним знанням, викладеним у *«Сумі теології»* та *«Сумі філософії»*, він не тільки володів думками сучасників, але здійснив великий вплив на розвиток філософії.

Тома остаточно сформулював так звану *теорію двох істин*, згідно з якою наука й філософія здобувають нові знання, ґрунтуючись на розумі і досвіді. Теологія, зі свого боку, здобуває істину шляхом божественного одкровення. Теорія двоїстої істини тим самим поділила сфери впливу між наукою і теологією. Між наукою і релігією немає суперечності. Християнські істини стоять над розумом, але вони не суперечать йому. Людський розум є обмеженим, а тому він стоїть нижче від релігії. Філософія має за допомогою логічних аргументів обґрунтовувати християнські догми. Логічні доведення допомагають краще розуміти релігію і зміцнити людську віру. Крім того, філософія допомагала коментувати Біблію та доводити існування Бога.

На віру Тома Аквінський закликав сприймати лише чотири питання (догми): *Святої Трійці, Богозачаття, Воскресіння Ісуса та створення світу*. Розум не зможе пояснити цих питань. Тому їх слід сприйняти на віру. Усе інше можна пояснити за допомогою розуму.

Більше того, за допомогою розуму як основи філософії можна обґрунтувати і довести існування Бога.

Томас Аквінський наводить такі *п'ять доказів існування Бога*:

I. Доказ від руху: оскільки все на світі рухається, то повинен бути «першодвигун» (або «першопоштовх») руху – Бог.

II. Доказ від першопричини: оскільки всі предмети, явища і процеси мають певну причину свого виникнення й існування, то повинна бути і першопричина усього – Бог.

III. Доказ від необхідності: якщо б усі речі були випадковими, то вони могли б не виникнути і не існувати. Та оскільки вони існують, то це означає, що у світі є дещо необхідне саме по собі – Бог.

IV. Доказ від ступеня досконалості: оскільки природні речі мають різні ступені досконалості, то повинно існувати певне найвище абсолютне мірило досконалості – Бог.

V. Доказ через кіпцеву причину: оскільки, незважаючи на те, що природні тіла позбавлені пізнавальних здатностей, проте все одно завжди діють за певним зразком і вибирають для себе найраче, то очевидно, що хтось спрямовує їх діяти таким чином. Ним є Бог.

1323 року Тома Аквінський був канонізований. В енциклопедії «*Vitae opte*» Папи Римського **Пія XIII** від 1879 р. філософську систему Томи Аквінського було визнано єдиною істинною у християнстві. Від того часу й дотепер у католицизмі домінує рух за відродження філософського вчення Томи – *неотомізм*.

5. Пізня схоластика. Середньовічні філософи в епоху пізньої схоластики (XIII–XIV ст.) розвивали, головним чином, розширені варіанти й модифікації логіки Аристотеля, а також почасти критикували вчення Томи Аквінського. Особливу увагу вони приділяли проблемам вчення про знаки – *семіотики*.

Найбільшу заслугу в розвитку середньовічної філософії в період пізньої схоластики мають, безперечно, двоє мислителів – **Йоганн Дунс Скот** (1265–1308) та **Вільям Оккам** (1285–1349).

Й. Д. Скот виступив із критикою Томи Аквінського; балансував між томізмом і авґустинізмом і зробив їх невиразний синтез. Він критикував Тома Аквінського найбільше за те, що той вірив у надто велику силу людського розуму. **Й. Д. Скот** казав, що як би ми не старалися, розумом доводити можливості віри не вдасться. Розум є не під вірою, а під вірою. **Й. Д. Скот** важливе місце в пізнанні надавав *інтуїції* – безпосередньому сприйняттю речей, які існують незалежно від нас.

В. Оккам – найбільший середньовічний критик схоластики. Він антисистематик. Вважав, що єдине, що ми можемо визнати, – це те, що реально існують речі, які створені Богом. Скептично ставився до того, що тоді писали. Його скепсис не безпідставний. Адже теологічні й філософські вчення створено розумом людини, а не волею Бога, тому їх слід добряче критикувати.

На відміну від Й. Д. Скота, який часто вводив нові терміни в філософію, застосування яких було не завжди виправданим, В. Оккам виступав проти створення без потреби нових понять. Позицію В. Оккама стосовно зайвої філософської термінології зафіксовано у знаменитій формулі, відомій під назвою «*бритви Оккама*»:

«*Entia non sunt multiplicanda sine necessitate*»

(«*Нічого більше понад необхідне*»).

На зміну пізній схоластичі прийшла *ренесансна філософія* (філософія Відродження). Центральною темою філософії Відродження, яку розвивали **Нікколо Макіавеллі** (1469–1527), **Еразм Роттердамський** (1469–1536), **Бернардіно Телезіо** (1509–1588), **Джордано Бруно** (1548–1600), став не Бог, а людина – найвище творіння Бога. У той час виникає поняття *гуманізму* – поваги до гідності людини, її розуму й вибору нею тих чи інших життєвих орієнтирів, що не шкодять іншим і сприяють максимальному самовираженню її природного таланту. Філософія Відродження несе в собі риси, які споріднюють її як із філософією Середньовіччя, так і з філософією Нового часу. Адже, з одного боку, Відродження не відкидає християнського світобачення, а з другого – продукує низку нових явищ суспільного життя, які значною мірою розвинулися в наступній епосі. Одним із таких явищ було зацікавлення експериментальним природознавством, що підготувало підґрунтя наукової революції XVII ст.

Рекомендована література

1. Кондзьолка В. Історія середньовічної філософії. – Львів, 2001.
2. Коллстон Ф. Середньовічна філософія. – К., 1997.
3. Пашук А. І. Нариси з історії філософії середніх віків. Підручник. – К., 2007.
4. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 2. – СПб, 1994.
5. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 2. – Львів, 1997.

ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Знання – це сила.
Френсіс Бекон,
англійський філософ

План

1. Наукова революція.
2. Проблема методу пізнання.
3. Проблема субстанції.
4. Проблема можливостей пізнання.
5. Німецька класична філософія.

1. Наукова революція. Основною особливістю філософії в епоху Нового часу (XVI–XIX ст.) була орієнтація на науку, а не на релігію, як у Середньовіччі, чи на мистецтво, що було домінантним виражальним засобом епохи Ренесансу. Відповідно в Новий час на передньому плані постають проблеми гносеології; особливо гострою постає *проблема методу наукового пізнання*.

Проміжок часу від виходу у світ праці **Миколи Коперніка** «Про обертання небесних сфер» (1543) до появи «Математичних начал натуральної філософії» (1687) **Ісаака Ньютона**, зазвичай, називають періодом *наукової революції*. Адже саме в цей час природознавство, яке було недооцінене й забуте через домінування схоластичних метафізичних суперечок, стало основним предметом наукових досліджень і наукових інтересів. *Суть наукової революції* полягала не в переході від геоцентричної до геліоцентричної системи світу, не у зміні онтологічних уявлень, які були тісно пов'язані зі структурою космосу, а у зміні уявлень про метод пізнавальної діяльності в будь-якій науці.

Завдяки італійському мислителю **Галілео Галілею** (1564–1642), у природознавстві остаточно утвердився експериментальний метод пізнання дійсності. У розумінні Г. Галілея будь-який *експеримент* – це не лише дані чуттєвого досвіду, а ще й певні теоретичні передумови, які в кількісно-математичних характеристиках дозволять принципово проінтерпретувати дані цього чуттєвого досвіду.

Окрім Галілео Галілея, ключові ідеї нового природознавства формували **Тіхо Браге** (1546–1601), який почав проводити систематичні високоточні астрономічні спостереження, описавши траєкторію руху понад тисячі зірок, **Йоган Кеплер** (1571–1630), який сформулював три закони руху планет відносно Сонця та, безперечно, **Ісаак Ньютон** (1643–1727), який у своєму творі «*Математичні начала натуральної філософії*» (1687) фактично завершив процес формування ключових ідей нового природознавства. Завдяки творчому внеску І. Ньютона у розвиток науки, відбувся остаточний крах антично-середньовічної космогонії і сформувалася механістична картина світу, у межах якої всі події і зміни, що є у світі, визнавалися взаємопов'язаними і взаємообумовленими механічними рухами, що підпорядковані єдиним законам.

В епоху Нового часу сформовано класичний образ науки, характерними особливостями якого стали: **гіпотетико-дедуктивна методологія пізнання** (формулювання певних гіпотез, виведення з них висновків і їх зіставлення з фактичними даними), **механіцизм** (розуміння світу як злагодженого механізму), **поєднання теоретичної і емпіричної діяльності**, **натуралізм** (природа визнавалася самодостатнім механізмом, єдиною субстанцією, незмінною у своїх базових характеристиках, основні закони функціонування якої не потребують людських чи божественних гіпотез) та **революційність в організації форм наукової діяльності** (виникають перші академії).

2. Проблема методу пізнання. Під впливом нових економічних і наукових тенденцій формувалися філософські уявлення англійця **Френсіса Бекона** (1561–1626) та француза **Рене Декарта** (1596–1650), що першими запропонували теоретичне обґрунтування нової наукової методології. Філософські концепції Ф. Бекона та Р. Декарта були результатом переосмислення нових наукових досягнень і реалій, адже новій науці, яка остаточно усвідомила важливість і необхідність своєї експериментальної сторони, була потрібна нова філософія.

Ф. Бекон був першим мислителем, який експериментальне знання зробив ядром своєї філософії. У знанні він бачив інструмент поліпшення людського життя, а тому й казав: «*Знання – сила*» («*Scientia potential est*»). Цінність наукових знань полягала в можливості їх практичного застосування. Він поділяв знання на *плодоносне*, яке приносить безпосередні результати, та *світлоносне*, яке, розкриваючи нам природу речей, одразу не приносить ніякої користі, але в майбут-

ньому може принести значні результати, яких наразі важко навіть передбачити.

Ф. Бекон виступав як проти раціоналізму, кажучи, що вчений не повинен бути схожим на *павука*, який пряде павутину з самого себе, так і проти крайнощів емпіризму, коли вчений схожий на *мурашу*, яка лише збирає й накопичує матеріал. Учений повинен бути схожим на *бджолу*, яка повинна збирати й переробляти матеріал, створюючи з нього наукову теорію.

На думку Ф. Бекона, головним науковим методом пізнання є *індукція*, оскільки наука повинна йти від чуттєвих даних і одиничних фактів спершу до нижчих узагальнень, потім до середніх, а від них до найбільш широких узагальнень. Проте у процесі пізнання, як він зазначає у своїй праці «*Новий Органон*» (1620), реальною є поява чотирьох видів ідолів (примар), які заважають досягненню істини. Зокрема, йдеться про такі:

1) «*ідоли роду*» – це загальні помилки, яких людина допускається в пізнавальному процесі. Вони зумовлені обмеженістю й недосконалістю людських органів відчуття;

2) «*ідоли печери*» – це помилки, які спричинені нашим рівнем освіти та виховання;

3) «*ідоли театру*» – це хибні думки, засновані на вірі в авторитети, хибні вчення, які своєю зовнішньою досконалістю вводять нас в оману;

4) «*ідоли ринку*» – це омани, пов'язані з людським спілкуванням, неправильним використанням мови, некритичністю в пізнанні. Ф. Бекон називає цей вид ідолів найзгубнішим.

На противагу Ф. Бекону, французький філософ і математик **Рене Декарт** основним методом пізнання вважав дедукцію, тобто рух думки від загального до часткового і від часткового до одиничного.

У праці «*Міркування про метод*» (1637) Р. Декарт сформулював **чотири правила методу**, яких потрібно неухильно дотримуватися у процесі пізнання:

«1. *Перше* – ніколи не приймати за істинне нічого, що я не визнаю би таким з очевидністю...

2. *Друге* – ділити кожне з розглянутих мною труднень на стільки частин, скільки можливо і потрібно для кращого їх розв'язання.

3. *Третє* – розташовувати свої думки в певній послідовності, починаючи із предметів найпростіших ... і сходити поволі ... до пізнання найскладніших...

4. *І останнє* – робити скрізь переліки настільки повні, настільки всеохопні, щоб бути впевненим, що ніщо не пропущено».

Р. Декарт був переконаний у тому, що процес пізнання світу з допомогою дедуктивного методу залежить від наявності в розумі **трьох видів ідей**:

1) *вроджених* – ідей Бога, буття, числа, протилежності, свободи волі, свідомості та ін.;

2) *тих, що виникають із чуттєвого досвіду*;

3) *тих, що формус сама людина*.

Як бачимо, Р. Декарт ідею Бога називає такою, що дана людині від народження. Однак прийти до цієї ідеї, як і до будь-якої іншої, дуже складно. Для цього потрібно рано чи пізно все поставити під сумнів. Єдине, у чому ми не зможемо засумніватися, – це те, що ми сумніваємося. Коли ж ми сумніваємося, то ми мислимо. Звідси витікає знаменита теза Декарта «*Мислю, отже існую*» («*Cogito, ergo sum*»). Після доведення цієї тези наступною очевидною істиною є лише істина про те, що Бог існує і що він нас не обманює. Декарт був переконаний, що наша здатність сприймати й пізнавати світ породжена більш високим розумом. І це правильно, адже ж не сама людина створює здатність усвідомлювати світ.

Послідовників Р. Декарта називають *картезіанцями*. Найвідомішим серед них є французький мислитель **Блез Паскаль** (1623–1662). У своєму творі «*Думки*» він під впливом релігійного вчення *ясенізму* висунув цікаву думку про те, що «*Людина є мислячим очеретом*». Тобто людина, з одного боку, така слабка, що достатньо поруху вітру й вона загине подібно до того, як зламається очерет. Але, з другого боку, людина є і сильною, адже за допомогою розуму вона перевершує природу тим, що може її осмислити й пізнати. Під час такого мислення людина має усвідомити, що єдиною її життєвою опорою є Бог.

3. Проблема субстанції. Рене Декарт у своєму творі «*Метафізичні роздуми*» розробив цікаве вчення про субстанцію. **Субстанція** (від латин. «суб» – під, «станція» – основа, тобто «бути в основі чогось») – це те, що лежить в основі всіх речей у світі і не потребує для свого існування жодних причин, окрім самої себе. Такою якістю володіє лише Бог, який є вічним, несотвореним і всемогутнім. Бог створив

цей світ, який складається із двох окремих субстанцій – *матеріальної* і *духовної*. Така позиція називається *дуалізм* (від латин. «дуа» – два).

Основною властивістю матеріальної субстанції є *протяжність*. Протяжність є ділимою до безконечності і необмеженою, а отже, безмежним є і наш Всесвіт. А от духовна субстанція є *непротяжною* і *неподільною*. Її головною властивістю є *мислення*.

Продовжив і значно розвинув вчення Р. Декарта про субстанцію голландський мислитель **Бенедикт (Барух) Спіноза** (1632–1677). Він вважав, що існує лише одна субстанція. Вона – це все, що існує чи може існувати. Але єдине, що може існувати, – це Бог або Природа («Deus sive Natura»). Б. Спіноза отожднює Бога з субстанцією, і додає, що Бог і Природа – це те саме. Бог є водночас *природою, що творить* (natura naturans), і *природою, створеною* (natura naturata). Дії Бога є необхідними, а тому він не має свободи волі. Основні риси субстанції, які, за Б. Спінозою, такі:

- 1) субстанція є *єдиною*;
- 2) субстанція є *причиною самої себе*;
- 3) субстанція *збігається з існуванням*. Вона не може не існувати, і не може існувати нічого, окрім субстанції;
- 4) субстанція *всюдищує у просторі й вічна в часі*;
- 5) субстанція має два атрибути (фундаментальні властивості) – *мислення і протяжність*. Між цими атрибутами немає причинних зв'язків, а отже, вони *тотожні*.

Також Б. Спіноза значно розвинув міркування Р. Декарта про дедукцію. Б. Спіноза вважав, що надійним джерелом знань філософію златий зробити геометричний метод. Він написав твір «*Етика, доведена в геометричному порядку*» (1677), в якому усі свої міркування про етику розділив на сім аксіом, теорем і лем (допоміжні теореми). Істинність аксіом (наприклад, усе, що існує, існує або само по собі, або завдяки іншому) він доводив на основі ідеї самоочевидності. Із аксіом Спіноза виводив різного роду теореми, які обґрунтовував у геометричному порядку. Наприклад, Б. Спіноза доводив, що *свобода* як одна з цінностей людського життя є не чим іншим, як *усвідомленою необхідністю*.

Кардинально протилежні погляди на природу субстанції висловив німецький філософ і математик **Готфрід Вільгельм Ляйбніц** (1646–1716). На думку Г. В. Ляйбніца, у світі не має жодної речі, яка буди б тотожна іншим речам. На його думку, основним принципом для розуміння природи субстанції є *принцип індивідуалізації* (тлума-

чення кожної речі як окремого цілого). Основні риси субстанції, згідно з Г. В. Ляйбніцом, такі:

1) *кожна річ – це окрема субстанція, або ж монада;*

2) *усі речі є по-своєму унікальні й тотожні лише самі собі.*

Монад безмежно багато,

3) *монади прості, неподільні, динамічні, змінні, активні. Їх активність породжує духовні й матеріальний рухи і процеси;*

4) *природа монад не є фізичною. Вони є абстрактними, а не реальними;*

5) *існує три різновиди монад за ступенем розвитку: неорганічний світ (лише пасивно сприймають), світ тварин (мають душі, які відчують і уявляють) і світ людей (володіють духом, основна властивість якого – розум). Кожен наступний ступінь розвитку монад містить попередні.*

4. Проблема можливостей пізнання. Англійський мислитель Джон Локк (1632–1704) одним із перших у Новий час розробив цілісну теорію пізнання, в основі якої лежав *принцип сенсуалізму* (відчуття як єдино істинне джерело знань), а тому не випадково, що свою філософію Дж. Локк розпочав із критики вчення про вроджені ідеї.

Вроджені ідеї (innate ideas) – знання, яке є притаманне людині від моменту її народження й перебує досвідному знанню.

Аналізуючи процес набуття людиною знань, Дж. Локк робить висновок, що такі ідеї, як *«не можливо, щоб одна річ була й не була»*, *«що є, то є»*, не є властивими дітям чи розумово неповноцінним. Дитина немає і математичної ідеї інтеграла, оскільки вона не знає понять, із яких було виведено інтеграл.

До таких знань діти привчаються поступово, аналізуючи сукупність набутих фактів. Та обставина, що більшість ідей люди не знають, поки не вимовлять, також свідчить про те, що немає вроджених ідей. Це лише означає, що душа їх або здатна розуміти, або нічого не означає. Крім того, на знання дитини впливає культурно-історична епоха. Хто знає, ким би був король футболу Пеле, якби він народився на сто років раніше, коли ще не було футболу.

Душа людини при народженні – це *чиста дошка* (tabula rasa). І лише у процесі освоєння світу виникає нове знання, нові ідеї.

Загалом, усі ідеї Дж. Локк поділяє на *прості* (від органів чуттів, міркувань) та *складні* (субстанції, відношення модуси). Утворюючи складні ідеї, людина поєднує між собою багато простих ідей, унаслідок чого може виникнути плутанина і втратиться чіткість і ясність ідей.

Відповідно джерелами знання, згідно з Локком, виступають наші відчуття й рефлексія (діяльність розуму, з допомогою якої із простих ідей, даних у відчуттях, утворюються складні ідеї). *«Немає нічого в розумі, чого б не було у відчуттях»*, – проголошує Дж. Локк. Пізнаючи світ, людина має дійти до висновку, що існують *первинні* і *вторинні* якості речей. До первинних якостей належать протяжність, фігура, об'єм, рух і спокій. Вторинні – пов'язані з особливостями нашого суб'єктивного сприйняття (наприклад, смак, нюх, колір речей тощо).

Англійський мислитель **Джордж Берклі** (1685–1753) критикував Дж. Локка за поділ якостей на первинні і вторинні, зазначаючи, що всі якості речей є вторинними, оскільки вони є результатом суб'єктивного сприйняття світу людиною. Лише чуття є підставою для визнання того, що щось існує. Речі – це комплекси наших відчуттів. Існування речі нічим не відрізняється від її сприйняття. *«Бути – значить бути сприйнятим»* (*«Esse est percipi»*), – стверджував Дж. Берклі. Але що тоді робити з визнанням безперервності існування речей? Дж. Берклі вважав, що якщо я не сприймаю річ, то її сприймає хтось інший. Якщо ж із живих істот ніхто не сприймає річ, то її сприймає Бог. Він сприймає усе і весь час. Така позиція, згідно з якою єдина реальність, що достовірно існує, є визначеною особою суб'єкта сприйняття, називається *соліцизмом* (від латин. «solus ipse» – тільки сам).

Акцент на важливості відчуттів у процесі пізнання неминуче привів до міркування багатьох філософів до *скептицизму* (сумнівів у можливості пізнати світ) та *агностицизму* (заперечення можливості пізнати світ). Так, англієць **Девід Г'юм** (1711–1776) був переконаний, що людина пізнає світ лише з безпосередньої даності потоку своїх відчуттів. *«Нам нічого не відомо про світ, що нас оточує»*, – стверджував Д. Г'юм. Не відомо, тому що розум не може вийти за межі обмеженої видимості речей, даної у відчуттях. Природа тримає нас на достатній відстані від своїх таємниць. Пізнати її суть неможливо.

5. Німецька класична філософія. Як відомо, німецька класична філософія – це особливий етап у розвитку історії світової філософії. Це своєрідна вершина філософського знання, оминати яку просто неможливо, адже вона в особливій формі увібрала у себе всю попередню філософську традицію, надавши їй цілісності й завершеності. Основними представниками німецької класичної філософії були **Іммануїл Кант** (1724–1804), **Йоганн Готліб Фіхте** (1762–1814), **Фрідріх Вільгельм Йозеф Шеллінг** (1775–1854) та **Георг Вільгельм Фрідріх Гегель** (1770–1831).

Найважливіші філософські ідеї **І. Кант** висловив у творах «Критика чистого розуму» (1781), «Критика практичного розуму» (1788) та «Критика здатності суджень» (1790).

І. Кант увів у філософію кілька надзвичайно важливих понять і уявлень, здійснивши своєрідний *коперніканський переворот у філософії*. Суть цього перевороту полягає в тому, що І. Кант визнав за людським розумом право самому активно пізнавати світ, а не перебувати в пасивному відношенні до світу. Щоправда під впливом філософії **Д. Г'юма** він дійшов висновку, що є два класи речей – *«речі в собі» («Ding an sich»)* та *«речі для нас» («Ding fuer uns»)*. «Річ у собі» – це річ, якою вона є сама по собі. Пізнати її сутність достовірно ніколи не вдасться, оскільки будь-яка річ за своєю суттю є завжди відмінною від того, хто її пізнає. А от «річ для нас» – це і є результат нашого пізнання, те що нам вдалося пізнати.

На думку І. Канта, джерелом наших знань про світ є *відчуття* та *розсудок*. Відчуття дають нам ще неформований і невиорядкований матеріал. А от розсудок вже упорядковує й систематизує всі дані наших відчуттів за допомогою вроджених, додосвідних (априорних) категорій *якості, кількості, відношення та модальності (способу)*.

Розсудок є нижчою інтелектуальною здатністю людини. Але є ще й вища – *розум*. Розум уже оперує не чуттєвими даними, а *ідеями*. Ідеї упорядковують категорії розсудку. За допомогою розуму людина має можливість розмірковувати над найвищими питаннями буття людини – питаннями існування бога, безсмертя душі, свободи волі. Але за допомогою розуму ніколи не вдасться що-небудь довести чи спростувати, ґрунтуючись на чуттєвому досвіді. Адже ідеї виходять далеко за межі нашого досвіду, тому їх не підтвердиш і не спростиєш. Розум може як довести, так і спростувати *існування Бога, твердження про безмежність світу, наявність у світі причинності чи свободи волі*. Це так звані *антиномії*, або ж парадокси, які розум не зможе розв'язати.

До надбань філософії І. Канта слід також зарахувати його *етичне вчення*, основу якого становить так званий **категоричний імператив** (правило): *«Роби так, щоб максима твоєї поведінки стала загальнолюдським законом»*. Тобто, коли ти не знаєш, як чинити в певній ситуації, вчини так, щоб в аналогічній ситуації інші люди могли вчинити так само, щоб твої дії стали прикладом для інших.

Німецький філософ **Й. Г. Фіхте**, автор праці «Науковчення» (1794), розкритикував поділ І. Кантом речей на «речі у собі» і «речі для нас». Якщо ми нічого не можемо знати про «річ у собі», то вона є зайвою і її потрібно відкинути. Увесь світ, що нас оточує, людина може вибудувати, як не парадоксально, із самої себе, із свого «Я».

А от німецький філософ **Ф. В. Й. Шеллінг**, автор праці «*Система трансцендентального ідеалізму*» (1800), дещо змінив акценти у філософії І. Канта. Він створив філософську систему, у якій прагнув розкрити ідею Абсолютного (Бога) через тотожність реального й ідеального, кінечного й безкінечного. Його вчення було своєрідною формою релігійної містики.

Філософія **Г. В. Ф. Гегеля** – найвище досягнення німецької класичної філософії. Вона постала настільки розгорнутою системою, що охопила всі сфери людського життя – історію, філософію, право, естетику, стику, мистецтво, природу, релігію і т. д. Основні праці Г. Гегеля – «*Феноменологія духу*» (1807) та «*Наука логіки*» (1812–1816). Ключове поняття його філософії – поняття Абсолютної ідеї.

Абсолютна ідея – це духовна субстанція, яка є основою світу. Абсолютна ідея усе породжує, усе охоплює і все залучає в поле свого інтелектуального споглядання. Абсолютна ідея все висновує із самої себе, оскільки не існує зовнішніх чинників для її існування. Абсолютну ідею можна ототожнити з Богом, хоча Г. Гегель писав саме про Абсолютну ідею.

У своєму життєвому циклі Абсолютна ідея послідовно проходить стадії *тотожності* – *відмінності* – *протилежності* – *внутрішнього синтезу*. Розвиток Абсолютної ідеї відбувається на основі **трьох основних законів**:

1) *закону єдності й боротьби протилежностей*, згідно з яким кожному об'єктові притаманні внутрішні суперечності, які і є джерелом будь-якого руху;

2) *закону заперечення заперечення*, згідно з яким будь-який розвиток відбувається шляхом реалізації етапів *тези*, *антитези* (заперечення тези) і *синтези* (поєднання тези й антитези);

3) *закону переходу кількісних змін в якісні*, згідно з яким збільшення кількісних показників рано чи пізно зумовлює якісні зміни.

Рекомендована література

1. Гусейн В. І. Західна філософія Нового часу XVII–XVIII ст. – К., 2000.
2. Нарский И. С. Западноевропейская философия XVIII века. – М., 1973.
3. Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995.
4. Рубин Дж., Аутисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 3, т. 4. – СПб, 1996.
5. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 3. – Львів, 2000.

НОВІТНЯ ЗАРУБІЖНА ФІЛОСОФІЯ

Філософія є боротьбою проти зачарування
нашого розуму засобами нашої мови.

*Людвіг Вітгенштайн,
австрійський філософ*

План

1. Філософія життя. Ф. Ніцше.
2. Позитивізм як напрям наукової філософії.
3. Екзистенціалізм як напрям антропологічних досліджень.
4. Неотомізм як напрям релігійних досліджень.
5. Постмодернізм.

1. Філософія життя. Ф. Ніцше. Після смерті Г. В. Ф. Гегеля у філософії запанувала своєрідна розгубленість. Адже філософська система цього німецького мислителя була настільки довершеною й цілісною, що виникало питання, чи повинна філософія розвиватися далі, а чи вона вже вичерпала свій потенціал і ресурс. Як з'ясувалося згодом, ще за життя Гегеля було закладено початок нової філософії. 1819 року побачив світ перший том праці німецького мислителя **Артура Шопенгауера** (1788–1860) «Світ як воля та уявлення». Цей твір вважають початком нової неklasичної філософії – *філософії життя*.

Філософія життя як напрям філософської думки стає популярною у другій пол. XIX ст. До цього напрямку належать, окрім **Артура Шопенгауера**, **Фрідріх Ніцше** (1844–1900), **Анрі Бергсон** (1859–1941), **Вільгельм Дільтай** (1833–1911) та ін. Особливістю філософії життя є утвердження життєвого пориву, вольового начала, прагнення зрозуміти життя з нього самого. Для того, щоб зрозуміти життя, потрібно звернутися до сфери ірраціонального, відчуттів, інстинктів, того, що перебуває поза контролем розуму. Ключовим поняттям цієї філософії, як можна зрозуміти з її назви, є поняття *життя*. Будь-які філософські теми так чи інакше повинні стосуватися життя, яке саме по собі не є тотожним ні матерії, ні духу. Воно є первинною реальністю, що передує поділу на матерію і дух. Життя не можна осягнути за допомогою розуму, як це робить наука, його можна осягнути лише в акті інтуїції.

Тому філософія і наука є несумісними. Філософія більш споріднена з мистецтвом, яке є найкращим засобом досягнення й вираження життя. Цього мистецтво досягає за допомогою художніх символів – найвідповідніших форм пізнання цінностей життя.

Вихідною позицією твору «Світ як воля і уявлення» А. Шопенгауера є положення про верховенство волі над розумом. *Воля* – це щось ірраціональне, непізнаване, яке є абсолютним началом усього буття. «Воля – це апріорне пізнання тіла, тіло – апостеріорне пізнання волі», – зазначає А. Шопенгауер. Воля є своєрідним поривом, хотінням без початку й кінця. Саме воля, а не розум, є визначальною в пізнавальних зусиллях людини. Акт волі є незалежним від розуму, який є лише ілюзією. А. Шопенгауер критикував раціоналістичні концепції філософів Нового часу за перетворення волі у простий придаток розуму. На його думку, весь світ просякнутий волею. Таким чином, людська воля споріднена з незбагненими силами Всесвіту. **Світ є народженням світової волі й нашим уявленням про нього.** Оскільки незбагнена воля проявляє себе скрізь у бутті, то світ становить собою нещадну боротьбу за існування.

Один із найвідоміших представників філософії життя – німецький мислитель **Фрідріх Ніцше** (1844–1900) сформувався як філософ під впливом А. Шопенгауера. Основні ідеї філософії Ф. Ніцше такі:

1) суттю всього живого є *воля до влади*, яка і є найхарактернішим виявом шопенгауєрової *волі до життя*;

2) існує два начала, які визначають поведінку людини – *діонісійське* (життєве, неусвідомлене, буйне, трагічне, містичне) та *аполонічне* (споглядацьке, одиобічно інтелектуальне);

3) «*Бог помер*». Критикуючи цінності християнства, як цінності слабких, Ніцше виступає із радикальною тезою про те, що «*Бог помер*». Він помер, тому що не втручається в наше життя, яке відбувається за власними законами. Бог не зміцнює феномен життя, уявлення про нього потрібно вилучити з нашого життя;

4) *переоцінка всіх цінностей*. Оскільки Бог помер, то й цінності, які він дав через пророків, треба переоцінити. Замінити цінності слабких цінностями сильних;

5) ідея *Надлюдини*. На зміну Богу потрібно поставити Надлюдину. Тема Надлюдини – центральна тема основного твору Ф. Ніцше – «*Так казав Заратустра*» (1883–1885). Для того, щоб відкрити можливість творення Надлюдини, людський дух повинен пройти три стадії:

стадію Верблюда – на якій у людини є лише віра, щоб долати усі життєві труднощі; *стадію Лева* – на якій дух хоче здобути собі свободу й панувати у власній пустелі; *стадію Дитини* – на якій народжується новий дух, чистий, як новонароджена дитина, який не перебуває під впливом моральних норм, продиктованих Богом.

2. Позитивізм як напрям наукової філософії. У XIX ст. відбувся стрімкий розвиток науки. Відкриття у природознавстві призвели до краху більшості філософських уявлень, з допомогою яких прагнули пояснити явища природи. Крім того, вони сприяли формуванню нового філософського напрямку – **позитивізму**. Частина філософів, зважаючи на те, що більшість філософських уявлень про природу виявилися хибними, почали стверджувати, що метою пізнання в будь-якій галузі, а отже і в філософії, є отримання позитивних знань. *Позитивні знання* – це знання, взяті з досвіду. Їх можна спостерігати, й вони не є умоглядними. Такі знання описують речі, які дійсно існують, вони є корисними, точними й конструктивними. Якщо певні знання, наприклад, про ідеальні та трансцендентні (ті, що лежать за межами пізнання) об'єкти, не можна перевірити дослідним шляхом, їх потрібно вилучити з філософії. У підсумку філософа не повинні цікавити абстрактні запитання на кшталт «що таке ідеальне?», «чи існують філософські категорії?» тощо. Засновник позитивізму француз **Огюст Конт** (1798–1856) вважав, що предметом філософії повинно бути формулювання загальних, природничих законів на основі емпіричних даних, отриманих науковцями.

О. Конт сформулював *«закон трьох стадій»* у розвитку теоретичних досліджень людства:

I. Теологічна стадія – пояснення природи явищ, що відбуваються у світі, пов'язується з дією надприродних сил.

II. Метафізична стадія – обґрунтування конкретних знань шляхом звернення до абстрактних (спекулятивних) понять.

III. Наукова (позитивна) стадія – пояснення явищ природи на основі виведення законів із спостережуваних, досліджуваних явищ.

Продовжили філософію О. Конта англійські мислителі **Джон Стюарт Мілль** (1806–1873) та **Герберт Спенсер** (1820–1903). Усіх трьох зараховують до першої хвилі позитивізму. Другу хвилю позитивізму представляють швейцарський філософ **Ріхард Авенаріус** (1843–1896) та австрійський філософ **Ернст Мах** (1838–1916), які у своїх працях обґрунтували поняття *«чистого досвіду»* (отриманого за допо-

могою відчуттів, чистого відображення світу) та сформулювали *принципи економії мислення* (більш просте доведення – раціональніше).

Третя хвиля позитивізму, або ж **логічний позитивізм**, представлена іменами членів **Віденського гуртка** – **Моріцом Шлік** (1882–1936), **Отто Нойратом** (1882–1945) та **Рудольфом Карнапом** (1891–1970). Ідейним натхненником гуртка був представник аналітичної філософії, австрієць **Людвіг Вітгенштайн** (1889–1951), автор *Tractatus logico-philosophicus* (1921) та *«Філософських досліджень»* (1953). Найважливішою особливістю поглядів філософів-аналітиків **Готлоба Фреге** (1848–1925), **Бертранда Рассела** (1872–1970), **Людвіга Вітгенштайна** (1889–1951), **Вілларда Ван Ормана Куайна** (1908–2000), **Майкла Дамміта** (1925–2011) та ін.) був пошук філософської істини шляхом логіко-семантичного аналізу мови. Нині дедалі частіше логічний позитивізм розглядають як один з етапів становлення аналітичної філософії.

Основне досягнення членів Віденського гуртка – введення в науку терміна *верифікація*. Так, на думку логічних позитивістів, для того, щоб перевірити певний факт на істинність, потрібно застосувати процедуру верифікації (від лат. *verum* – істина та *facio* – робити), тобто в'ясувати, чи аналізоване речення відтворює процес чуттєвого пізнання якогось факту. Якщо так, то його зараховують до складу наукових знань, в іншому випадку, це речення описує ненаукове знання. Процедuru верифікації як критерій істинності наукових теорій піддав критиці британець **Карл Поппер** (1902–1994), запропонувавши їй на змiну процедуру *фальсифікації* – процес перевірки знань не на істинність, а на хибність. К. Поппер належав уже до **постпозитивізму** або *філософії науки* – заключного етапу в розвитку позитивізму.

3. Екзистенціалізм як напрям антропологічних досліджень.
Екзистенціалізм, або *філософія існування*, формувався в першій половині ХХ ст., багато в чому відображаючи той період – період двох світових воєн, революцій і терору. Цим власне й пояснюється трагічна ситуація і песимізм більшості положень філософії екзистенціалізму. **Основні питання** цього напрямку – *існування людини, сенс її життя й долі у світі*. Ці питання, мабуть, ставила перед собою кожна людина. Саме цим зумовлено популярність екзистенціалізму свого часу.

На формування екзистенціалізму значною мірою вплинули праці данського мислителя **Сьорена К'єркегора** (1813–1855) та німецького феноменолога **Едмунда Гуссерля** (1859–1938). Основні ідеї

екзистенціалізму висловили німецькі мислителі **Мартін Гайдеггер** (1889–1976) і **Карл Ясперс** (1883–1969) та французькі мислителі **Жан-Поль Сартр** (1905–1980) і **Альбер Камю** (1911–1960).

М. Гайдеггер вважав, що людину потрібно розглядати не ззовні, наче певний об'єкт спостереження, а з середини її феноменального світу. Свої міркування він виклав в основній праці свого життя – праці *«Буття і час»* (1927). У ній мислитель ставить питання про сенс буття і розкриває його через поняття буття людини. Він завжди говорить про людину як про *ось-буття (Dasein)*, тобто буття тут і тепер. Лише людині буття відкривається у своїй суті. Основу людського буття становить його *тимчасовість*, адже людина народжується, живе й помирає. Її буття – це буття в часі. Щоб зрозуміти буття людини, потрібно дослідити час.

Людину треба розглядати у трьох модусах часу: *минулому, теперішньому й майбутньому*. Усунення одного з цих трьох модусів часу призводить до порушення цілісності особи. Людина стає знеособленою сутністю, позбавленою оригінальності, особистісного (*Dasman*). Бачення наших часових горизонтів (особливо, майбутнього) дає можливість людині осягнути справжнє існування. Але розмірковуючи про майбутнє, людина неодмінно стикається із проблемою смерті. М. Гайдеггер розуміє *життя людини як буття до смерті*. Смерть – це моя смерть, це найбільш моє.

Інший німецький мислитель **Карл Ясперс** (1883–1969) у дослідженні специфіки існування людини зробив наголос на проблемі міжособистісного спілкування – проблемі *комунікації*. Людське буття (рівень екзистенції) він розглядав як таке, що перебуває між буттям матеріальних речей та буттям Бога (рівнем трансценденції). Він був релігійним філософом-екзистенціалістом, на відміну від атеїстичних філософів-екзистенціалістів на зразок нобелівських лауреатів у галузі літератури **Жан-Поля Сартра** (1905–1980), автора праці *«Буття і Ніщо»* (1943), та **Альбера Камю** (1913–1960), автора праці *«Міф про Сізіфа»* (1942). Перший з них – *Ж.-П. Сартр* – вважав, що основною особливістю людини є *свобода* й зазначав, що *«Людина приречена на свободу»*.

Свобода – універсальна характеристика людського існування. Вона протиставляється необхідності і проявляється в ситуації вибору. Оскільки людина постійно спрямована у своїх прагненнях, задумах чи проєктах на невизначене за своєю суттю майбутнє, то вона постійно перебуває в ситуації вибору. Вона не може не вибрати. Адже відсутність вибору – це також вибір, це вибір не вибирати. Людина повсяк-

чи є відповідальною за свій вибір. «Для людини немає алібі», – додає Ж.-П. Сартр.

Оскільки Ж.-П. Сартр був переконаний у тому, що Бога немає, то й можливість життя після смерті він заперечував. А раз так, то й життя доволі часто видавалося йому сповненим абсурду. Він писав: «Абсурдно, що ми народжуємося, і абсурдно, що ми помираємо... Людина – це даремна пристрасть». Історія людського життя в ситуації постійного вибору – це історія поразки. Адже людина завжди приречена на смерть. Мало того, інший філософ-екзистенціаліст – **Альбер Камю** – називає основним питанням філософії питання про те, *чи варте це життя, щоб його прожити?* Іншими словами, чи не краще його згубити, покінчити самогубством. Йому життя людини пагадує Сізіфову працю, який весь час прагнув витягти камінь на гору, але біля самої вершини той камінь скочувався завжди вниз. Після чого Сізіф починав усе спочатку... Так і людина в житті робить завжди те саме, а результат незмінний – смерть.

4. Неотомізм як напрям релігійних досліджень. Вагоме місце у філософії ХХ ст. належить релігійним напрямам. Це пояснюється суголосно політичної і економічної ситуації у ХХ ст. Уже згадувалося про війни, революції і терор. Людина, яка не змогла знайти опору в державі, завжди могла розраховувати на Бога. Бог завжди готовий допомогти. Потрібно просто звернутися до нього у своїх молитвах зі своїми проханнями й повірити у нього. Такою простою є позиція релігійних мислителів.

Чи не найголовніший із релігійних напрямів у філософії ХХ ст. – *неотомізм* (вчення Томи Аквінського викладене на новий лад). Неотомізм, пагадаємо, було проголошено офіційною філософською доктриною католицької церкви енциклікою «*Вічні отці*» (1879) Римського Папи **Пія XIII**. Основними представниками неотомізму є французькі вчені **Жан Маріген** (1882–1973) та **Етьєн Жільсон** (1884–1978), які розвивали та по-новому інтерпретували ідеї Святого Томи.

Суть філософської концепції неотомістів зводиться до таких положень:

- 1) відповідь на основні життєві питання потрібно шукати в *Святomu Письмі*;
- 2) вирішення найважливіших проблем світової філософії не можливе без релігії, без Божого об'явлення;
- 3) вчення Томи Аквінського і сьогодні не втратило свого значення;

4) пізнання починається із відчуттів, а далі ними оперує розум, яким наділив нас Бог;

5) зацікавлення середньовічною схоластикою, намагання її реабілітувати;

6) без віри не можливе розуміння;

7) градація людських знань: від найнижчих – природничо-наукових, до найвищих – даних Богом;

8) людина є єдністю смертного тіла й безсмертної душі, яка після смерті постане перед Богом.

Окрім неотомізму, що був домінуючим напрямом у католицизмі, важливе місце в релігійній філософії займали й напрацювання протестантських теологів **Карла Барта** (1886–1968) та **Пауля Тілліха** (1886–1965), а також доробок французького мислителя **П'єра Тейяра-де-Шардена** (1881–1955), основного представника християнського еволюціонізму, який намагався поєднати християнське вчення з еволюційною теорією Чарльза Дарвіна.

5. Постмодернізм. Термін «постмодернізм» багатозначний. У вузькому значенні *постмодернізм* – це філософський напрям, який виник головню у Франції в 1970-х рр. завдяки переосмисленню декадансних ідей Ф. Ніцше. Основними представниками цього філософського напрямку є **Жак Деррида** (1930–2004), **Жиль Дельоз** (1925–1995), **Мішель Фуко** (1926–1984) та **Жан Бодрійяр** (1929–2007). У широкому значенні *постмодернізм* – це стан науки, культури й суспільства в цілому у другій половині ХХ ст. Постмодернізм проявив себе в літературі, філософії, мистецтві, архітектурі, кінематографії.

Особливості постмодерної культури такі:

1) *використання готових форм* – твір мистецтва можна зробити із будь-яких підручних засобів, починаючи від сміття й закінчуючи шедеврами світового мистецтва. Наприклад, 2009 року в Пінчук Арт-центрі **Демієн Герст**, один із найвідоміших сучасних митців, демонстрував опудала чи пугронці мертвих тварин, і це вважалося мало не проривом у світовому мистецтві. Коли ж він виставив кілька своїх творів, зроблених у класичному стилі, це залишилося непоміченим;

2) *іронія* – підсміювання над шедеврами світового мистецтва, вічними темами й духовними цінностями («Ісус Христос – рок-зірка», «Ромео – чорношкірий паркобарон», «Гамлет – гурман і ласун»);

3) *сикретизм* – змішування в єдине ціле методів, особливостей різних жанрів, нове – суміш старого в новому, маргінальному контексті. Наприклад, поєднання фрагментів копій ренесансних картин із

творими сучасних авангардистів, звуки класичної музики у варіаціях техно-музики ді-джеїв, Ленін і Міккі-Маус у творах соц-арту.

Критики називали постмодернізм *культурою секонд-хенду*, у якій немає нічого нового, *культурою без власного змісту*.

У філософії постмодернізм пов'язаний із **крахом трьох супер-енів – Бога (Фрідріх Ніцше), автора (Ролан Барт), людини** (гуманітарності). Цей напрям констатує крах великих проєктів і є реакцією на *модернізм* із його логічністю, раціональністю, прагненням до порядку, системності. Постмодернізм *антилогічний, антидемаркаційний, фрагментарний, деконструктивний*. Його представники відходять від науки і зближуються з мистецтвом. Філософські твори стають схожі на літературні дискусії, лінгвістичні ігри; панує хаос філософських концепцій, де кожна концепція, дискурс мають право на існування. Поняття космосу замінюється поняттям *хаосмосу* (станом невпорядкованості, коли всьовлі можливості людини ще не є скуті рамками розуму). Домінують механізми *деконструкції*, що заперечують будь-яку системність. Відбувається *критика раціональності, схвалення антираціональності, нестроного мислення*. Заперечуються можливості достовірності й об'єктивності. Поняття справедливості і правоти стають позбавленими сенсу. Провідними темами стають *клініка, шизофренія*. Реальним стає протистояння двох начал – *шизоїдного творчого і параноїдального розумового*.

Деякі дослідники (зокрема **М. Епштейн**) стверджують, що на зміну епосі постмодернізму наприкінці ХХ ст. прийшов *постпостмодернізм (метамодернізм)*, основні риси якого поки що охарактеризувати важко. Постмодернізм як напрям вичерпав себе, його основні теоретики померли. На зміну іронії постмодернізму новий напрям може протиставити *віру, довіру, діалог, щирість*. Це якісно інші засоби створення і відтворення культурних пластів інформації. Це теми віртуальної реальності, гіперреальності, це культура інформаційної доби.

Рекомендована література

1. Давній А. Й. Нариси історії західної філософії ХІХ–ХХ ст. (рукопис).
2. Лотос А. Ф. Современная западная философия. – М., 2001.
3. Коллстон Ф. История философии. ХХ век. – М., 2002.
4. Реев Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 4. – СПб, 1996.

УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ

З усіх утрат втрата часу найтяжча.

Григорій Сковорода.

український філософ

План

1. Поява професійної філософії в Україні.
2. Філософські погляди Григорія Сковороди.
3. Академічна філософія в Україні.
4. Філософія і національно-демократичні рухи.
5. Сучасна українська філософія.

1. Поява професійної філософії в Україні. Українська філософія є частиною загальносвітового філософського процесу, адже в ній відображено провідні світові тенденції у філософії на різних етапах розвитку її предмета. Хоча слід відзначити, що українська філософія постає явищем особливим, явищем, визначеним способом мислення звичайних українців, якому властиві *кордоцентризм* (розуміння дійсності «серцем» – почуттями, душею), *індивідуалізм* та *антеїзм* (особливий зв'язок із землею, природою, космосом).

Базована на цих елементах національного характеру українська філософська думка набула таких специфічних особливостей: 1) пов'язаність із християнським релігійним вченням, його морально-етичними цінностями й переконаннями; 2) інтегрованість у літературу, громадсько-політичні та культурно-історичні міркування; 3) нечасте акцентування на абстрактно-раціональних побудовах; 4) поширеність переважно всередині української культури й маловідомість у світі.

В Україні філософія з'являється разом із приходом християнства. Про її характер можна робити висновок на основі аналізу культурних пам'яток того часу (XI–XIII ст.) – «Слова про Закон і Благодать» митрополита Іларіона, «Повчання дітям» Володимира Мономаха, «Послання пресвітеру Фолі» Климента Смолятича, «Слова Данила Заточника» та ін. У цих творах відчувається сильний вплив візантійського філософування, базованого на традиції ідеалістичної філософії Платона. Після занепаду Візантійської імперії (1453) вихідці з етніч-

них українських земель дедалі частіше почали навчатися в європейських університетах і відповідно зазнавати впливів західноєвропейської філософської традиції.

У XV–XVI ст. в європейських університетах навчалися видатні українські діячі національного відродження: **Юрій Дрогобич** (1450–1494), доктор філософії і медицини, ректор Болонського університету, **Шидло Русин** з Красна (?–1517), який навчався і згодом викладав у Криківському та Грейфсвальдському університетах, **Стапіслав Оріховський-Роксолан** (1513–1566), який одержав ґрунтовну освіту у Красівському, Віденському, Болонському, Вітгенберзькому та Падуанському університетах. С. Оріховський-Роксолан у своїх творах, зокрема *«Про целібат»* (1547), *«Навчання королеві польському Сигізмунду II Августу»* (1548), високо цінував освіту, культуру, рідну мову, критикував вичище целібату, обґрунтовував необхідність оборони рідної землі, запропонував своє бачення ідеального справедливого короля. Він впевнено казав, що *«є українцем, про що заявляє з гордістю і відкрито»*.

У XVI ст. в Україні відбулися кардинальні зміни в суспільному житті, пов'язані із протистоянням католицької і православної церков. Апогеєм цього протистояння став *церковний собор 1596 року*, який ухвалив рішення щодо заснування греко-католицької церкви. Десять років перед тим, 1586 року, у Львові, при православної Успенській церкві було відкрито *братську школу*, в якій мали змогу навчатися діти. Згодом такі ж братські школи були відкриті і при інших церквах в Україні. Саме з діяльністю братських православних шкіл пов'язана поява професійної філософії в Україні, адже філософія в цих школах став окремих самостійним предметом навчання.

Одним із найяскравіших представників Львівського братства був **Стефан Зизаній** (1550–1600). Він народився в містечку Потелич (Львівщина) в родині ремісника. Де навчався – невідомо, хоча добре знав грецьку, польську та латинську мови. Стефан Зизаній виступав із різкою критикою ополячення й окатоличення українського народу. У своєму творі *«Катехизис»* він не визнавав Духа подихом Божим, стверджував, що Дух не від Сина, а лише від Бога-Отця, заперечував, що душі грішників перед страшним судом нічого не терплять тощо. У *«Листі в греції»* критикував інститут папства й виступав проти нового календаря. У *«Казанні святого Кирила»* С. Зизаній заперечував ідею чистилища, пропонував віротеримість, висловлював ідею множинності світів тощо.

Ще різкішої критики, ніж у С. Зизанія, католицька церква зазнала від **Івана Вишенського** (1550–1620) – яскравого представника полемічної літератури, вихованця Острозької академії, ченця, який тривалий час прожив на Афоні – святині світового православ'я. Іван Вишенський писав переважно послання, в яких викривав православних єпископів, що прийняли унію, римо-католицьке й уніатське духовенство, польських та українських панів. Як і С. Зизаній, бачив небезпеку в надмірних католицьких і польських впливах на світогляд українців. Загалом критично ставився до церковної ієрархії.

І. Вишенський розрізняв внутрішню й зовнішню людину і відповідно внутрішню й зовнішню філософію. Людину внутрішню і зовнішню поєднати неможливо. Щоб досягти стану духовності, внутрішнього спасіння, слід пройти як внутрішнє очищення, так і позбутися шизки зовнішніх негативних чинників – несправедливості, нерівності, гноблення, які є результатом облудного земного життя, у своїх основах нестійкого й хиткого. Пізнання духовного повинно починатися з вивчення й засвоєння основних істин Святого Письма.

Як бачимо, у культурно-історичній ситуації, що склалася в Україні на межі XVI–XVII ст., зростає увага не лише до аналізу основ християнства, але й до людської життєвої реальності, до суттєвих виявів і бажань окремої людини. У духовному житті України активізувалися різного роду гуманістичні, реформаційні та просвітницькі процеси, що значною мірою похвалили інтерес і до філософії, яка стала одним із важливих навчальних курсів спершу у братських школах, а згодом і у вищих навчальних закладах, випускники яких ставали справжніми філософами. Одним із них був **Григорій Савич Сковорода**.

2. Філософські погляди Григорія Сковороди. Мабуть, чи не найбільш шанованим і відомим українським мислителем упродовж уже понад двох століть є Григорій Савич Сковорода.

Григорій Сковорода народився 22 листопада 1722 року в містечку Чорнухи на Полтавщині в небагатій козацькій родині. 1734 року Сковорода вступив до Києво-Могилянської академії. Під час навчання був зарахований солістом придворного хору цариці Єлизавети й відбув до Петербурга. Згодом подорожував до Угорщини й далі по країнах Західної Європи. Повернувшись додому 1753 року, деякий час працював учителем піітики в Переяславському колегіумі; пізніше був домашнім учителем у сина Василя поміщика Степана Томари, викладачем Харківського колегіуму. 1769 року через незгоди з церковними паставниками щодо викладання катехизму був відсторонений від учителя

щастя й останні 25 років свого життя провів у мандрях по Україні. Помер Г. Сковорода в селі Іванівна (Харківщина) 29 жовтня 1794 р., заповісивши написати на своєму надгробку: «Світ довів мене, та не втїймав».

Основні праці Г. Сковороди: «Міркування про поезію та керівництво до неї» (1769), «Наркіс» (1771), «Асхань» (1767), «Бесіда, названа – двос» (1772), «Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру» (1774), «Кільце» (1775), «Потоп змійний» (1791).

Філософські погляди Г. Сковороди зводяться до таких позицій:

1. *Світ складається із двох натур: видимої та невидимої.* Видима натура є чуттєвою, несправжньою і вторинною за суттю. Видима натура – це світ навколо нас. Невидима натура є духовною, вічною та чистою, вона є справжньою основою будь-чого. Невидима натура – це Бог. Ці натури існують паралельно, між ними триває постійна боротьба.

2. *Біблія є особливим реальним світом, що існує між макрокосмом (великим світом) та мікрокосмом (малим світом).* Біблія є світом символів, вона слугує для переходу від чуттєвого світу до духовного.

3. *Людина – це мікрокосм.* В її єстві завжди відбувається боротьба між двома натурами – видимою та невидимою природами. Завдання людини – пізнати свою духовну природу, що є неможливим без звернення до тексту Біблії.

4. *«Ідея нерівної рівності»* – усі ми є різними з огляду на наші здатності, але рівними перед Богом.

5. *Серце* – осередок духовного життя людини. Воно гармонізує знання та віру, раціональне та чуттєве. Через порухи людського серця себе проявляє Божий дух.

6. *Свобода* – одна із найнеобхідніших характеристик буття людини й народу. «Зрівнявши все злото, проти свободи воно лиш болото».

7. *Найважливіше завдання людини* – досягти щастя. Воно не можливе без любові та віри. Протилежними до віри й любові є поняття суму, туги, нудьги і страху. Окрім духовних радощів, є ще одна умова досягнення щастя – це *споріднена праця («сродна праця»)*, тобто праця, до якої людина має найбільші здібності, яка приносить внутрішнє задоволення й душевний спокій.

3. Академічна філософія в Україні. Із появою вищих навчальних закладів в Україні філософія стала невід'ємною складовою усіх початкових програм. Українську академічну філософію (філософію у стінах університетів) розвивали в Києво-Могилянській академії, Львівському університеті, Київській духовній академії.

Найвідомішими викладачами філософії в Києво-Могилянській академії були **Стефан Яворський** (1658–1722) та **Феофан Прокопович** (1681–1736).

Стефан Яворський власні філософські ідеї виклав у трактаті «*Про душу*» (1697). Значне місце у цьому творі він приділяє логіці як методу дослідження істини, викладає вчення про три логічні операції – поняття, висловлювання й умовивід.

У процесі пізнання істини аналізує «*зовнішні відчуття*» (зір, слух, нюх, дотик, смак) та «*внутрішні відчуття*» (уявлення, фантазію, оцінку, пам'ять). Вважаючи чуттєве пізнання важливим, С. Яворський, проте, наголошує на вищості наших інтелектуальних здатностей, які роблять можливим вихід людського мислення на дослідження буття Божого.

С. Яворський приділяв важливе місце у своїх курсах і проблемі самопізнання людини, яке розумів не лише як самовдосконалення, але і як вивчення анатомії, фізіології та психіки людини. У курсі натурфілософії С. Яворський розглядав проблеми, традиційні для Аристотелевого вчення: матерію, форму, простір, час, рух.

Феофан Прокопович у своїх філософських творах «*Логіка*» (1707), «*Натурфілософія або фізика*» (1708–1709), «*Про риторичне мистецтво*» (1706) прихильно ставився до експериментів, спостережень і аналізу різного роду природних явищ. Він був справжнім просвітником свого часу. Популяризував ідеї Ф. Бекона, Р. Декарта, Дж. Локка, М. Коперніка, Г. Галілея.

Ф. Прокопович вважав, що *Бог* створив світ і заклав у ньому ті закономірності, за якими усе у світі функціонує. Ці закономірності визначають *природу* як самодостатню, самореалізуючу систему. Окрім того, значну увагу приділяв природі людини. Був переконаний, що завдяки розуму людина здатна усвідомити й пізнати свою природу. Самопізнання є однією з духовних потреб людини, а *щастя* – результатом задоволення матеріальних і духовних потреб. *Людина*, у розумінні Ф. Прокоповича, постає як своєрідний малий світ, що відтворює в собі великий навколишній світ. Його міркування розвивалися в руслі наукових просвітницьких ідей свого часу. Як було влучно підмічено – «*інший час дав би інший напрям розуму Феофана*».

Щодо академічної традиції у Львівському університеті, то вона найяскравіше представлена у філософській спадщині **Петра Дмитровича Лодія** (1764–1829).

Петро Лодій викладав у Львівському університеті в 1787–1802 рр. Саме тут сформувався як філософ і логік. У своїй фундаментальній праці «*Логічні настанови*» (1815) високо оцінив роль філософії «у зв'язі

нашні людей від рабства, перемозі над фанатизмом і деспотизмом, які руйнують людське благополуччя». У філософському вступі до цього твору він критикує схоластику за те, що вона брала логіку й метафізику не з грецьких оригіналів, а з арабських перекладів Аристотеля, які суттєво спотворили зміст праць астацького.

Окрім логічних і історико-філософських питань, у підручнику П. Лодія розглянуто й питання теорії гносеології і методології, що відносно відрізняло цю книгу від інших тодішніх підручників із логіки. Розгляд цих питань автор «Логічних настанов» здійснював з погляду євангельського вчення, з яким він був ґрунтовно обізнаний. Але крім розгляду філософії Канта в позитивному плані, П. Лодій конструктивно критикував німецького мислителя й вів із ним полеміку на сторінках своєї книги. У цілому П. Лодій критикував І. Канта за розрив чуттєвого й раціонального, логічного й емпіричного, за спроби розмежувати форму і зміст, сутність і явище, зобразити мислення незалежним від буття.

Петро Лодій визначав логіку як науку про властивість людського розуміння, його формування й керівництво ним у пізнанні й розрішенні істиного від хибного за необхідними законами, виведеними з самої властивості розуміння. Він погоджувався з тим, що логіка поділялася на *теоретичну* (досліджувала властивості людського мислення) і *практичну* (навчала правильно проводити логічні операції з поняттями, висловлюваннями й умовиводами, щоб не допустити хибності).

Кардинально іншу, ніж у П. Лодія, філософську позицію займали професор Київської духовної академії – **Памфіл Данилович Юркевич** (1826–1874), якого по праву вважають одним із найвідоміших українських мислителів середини XIX ст. За його життя було надруковано 12 праць, серед яких: «Ідея» (1859), «Серце та його значення в духовному житті людини, згідно з вченням Слова Божого» (1860), «З науки про людський дух» (1860) тощо.

Філософія П. Юркевича дуже багатогранна і її не можна підвести під якесь усталене визначення. Хоча в певному сенсі П. Юркевич продовжив «філософію серця» Г. Сковороди.

Основним поняттям у всіх творах П. Юркевича є «ідея». П. Юркевич писав: «Ми говоримо про ідею там, де предмет, котрий ми вивчаємо, перебуває в розвитку із внутрішнього стану в зовнішній, такий розвиток предмета передбачає закон і типи, які ми усвідомлюємо в ній». Окрім ідей, людина пізнає світ за допомогою уявлень і понять. Без припущення про наявність ідей неможливо зрозуміти сутність людини, сенс її життя. Найвагоміше місце в житті людини займає її серце

Серце – це визначальна основа фізичного та духовного життя людини, це скарбник і носій усіх тілесних сил людини, центр її душевного й духовного життя, усіх пізнавальних дій душі, морального життя, скрижалі, на якій викарбуваний природний моральний закон. Не мислення, а лише серце може розкрити всю повноту духовного життя людини. Світ як система життєдайних, сповнених краси й значимості явищ, на думку П. Юркевича, існує й відкривається спершу для глибокого серця, а вже потім для розуміючого мислення.

4. Філософія і національно-демократичні рухи. У другій половині XIX ст. одним із тих, хто першим розпочав сторінку національного становлення в Україні, був **Іван Франко** (1856–1916). До його основних філософських праць належать *«Із секретів поетичної творчості»* (1898), *«Поza межами можливого»* (1900), *«Що таке поступ?»* (1903).

У трактаті *«Із секретів поетичної творчості»* І. Франко розглядає в основному естетичні питання, з'ясовує, у чому полягає суть поетичної творчості. І. Франко наголошує на провідній ролі підсвідомості у процесі творення поезії, а поетичну вдачу називає *«окремим, психічним типом»*.

У статті *«Поza межами можливого»* І. Франко розвиває поняття національного ідеалу – ідеалу повного, нічим не обмежуваного життя й розвитку нації, що містить у собі *«західноєвропейські ідеали соціальної рівності й політичної волі»*. І. Франко в цій статті пише: *«Все, що йде поза рами нації, це або фарисейство людей... або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселодськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації»*. Ці слова і сьогодні є актуальними.

Та чи не найвідомішим філософським твором І. Франка є праця *«Що таке поступ?»*, яку присвячено аналізу причин суспільно-культурного розвитку (поступу) людства. До основних *кондукторів* (факторів поступу) І. Франко зараховує *голод і любов*. Правда зауважує, що людству, на жаль, бракує ще одного кондуктора – *розуму*.

Цікаву концепцію національного поступу сформував український політичний діяч, історик і соціолог, теоретик українського консерватизму **В'ячеслав Липинський** (1882–1931). Він був переконаний, що головним державотворчим чинником можуть бути й завжди такими були елітарні аристократичні кола, науково-творчий потенціал яких повинен сприяти вирішенню суспільних проблем. Найкращою формою політичного правління, на його думку, мала б стати *монархія*. Вона консолідуватиме українське суспільство і продовжить державницьку традицію, започатковану ще в часи Київської Русі та козаччи-

ни. Одночасно В. Липинський високо цінував і українське селянство, яке по праву вважав носієм національної ідеї та основою майбутнього національного відродження України.

Значний вплив на вітчизняну суспільно-гуманітарну думку мали і праці українського мислителя, теоретика *інтегрального націоналізму* Дмитра Донцова (1883–1973), який більшу частину свого свідомого життя провів у вимушеній еміграції за кордоном. Д. Донцов критикував «товарищескість» як невід’ємну рису слов’янського характеру й закликав бути більш самостійним і невблаганним до себе. Він був переконаний, що вирішальна роль у творенні історичного процесу належить *людській особистості*. Під впливом Ф. Ніцше Д. Донцов ірраціональну волю розглядав як основну рухому силу особистості й нації. Розвиток суспільства є неможливим без повернення до джерел *національних традицій*, до узвичаєних норм, які закорінені в генетичній пам’яті етносу.

Через політичні погляди Д. Донцову довелося емігрувати за кордон. За кордоном опинилося й багато інших українських мислителів, які, таким чином, розвивали українську філософію в діаспорі. Серед них насамперед варто згадати імена Дмитра Чижевського (1894–1977), Івана Лисяка-Рудницького (1919–1984), Олександра Кульчицького (1895–1980) та Івана Мірчука (1891–1961). Завдяки їм, про Україну в часи радянської окупації мали змогу довідатись інтелектуальні кола Західної Європи й Америки. А за часів національного відродження України, що припало на кінець 1980-х років, їх ідеї стали у нагоді для формування нової філософської думки в Україні, яка базувалася на національних ідеалах і важливості побудови громадянського суспільства в Україні.

5. Сучасна українська філософія. З проголошенням незалежності України зміни торкнулися практично всіх сфер культурного життя. Це оминули вони й філософії. Філософи одразу спрямували всі свої устремління на подолання понад півстолітньої прірви, що виникла між загальносвітовим філософським процесом і вітчизняними дослідженнями, що перебували у своєрідній інтелектуальній ізоляції.

Долання цієї прірви відбувалося двома шляхами: по-перше, зростанням кількості перекладів світової філософської класичної й сучасної літератури; по-друге, долучення української філософської думки до світового культурно-філософського процесу відбувалося, власне, шляхом дослідження як західних, так і українських філософ-

ських учень, що з ідеологічних причин були поза увагою науковців у радянську епоху. Важливе місце у філософських дослідженнях українських мислителів займають не лише адекватна репрезентація й критичне осмислення ідей західних мислителів, але й проведення компаративного аналізу, спрямованого на співзвучність деяких ідей західної філософії із ідеями українських мислителів, які свого часу не отримали належного розголосу в інтелектуальних осередках. У цьому ключі по-новому відбувається прочитання й осмислення поглядів професорів Києво-Могилянської академії в контексті європейської раціональності XVII–XVIII ст.; ідей **Олександра Потебні** і їх впливу на розвиток філософії мови, праць учених Львівсько-Варшавської логіко-філософської школи як континентальних джерел аналітичної традиції у філософії XX ст. тощо.

Забезпечення виконання цих завдань було уможливленим завдяки розвитку академічної системи освіти, відкриттям нових і оновленням уже діючих кафедр філософії практично у всіх впливових університетах. Провідними філософськими осередками в Україні стали *Інститут філософії ім. Григорія Сковороди Національної Академії Наук України* (**Мирослав Попович**, **Анатолій Ішмуратов**), філософські факультети *Київського національного університету імені Тараса Шевченка* (**Анатолій Конверський**, **Ігор Бичко**), *Львівського національного університету імені Івана Франка* (**Андрій Пашук**, **Володимир Мельник**), *Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна* (**Іван Карпенко**, **Іван Цехмістро**).

Відзначимо, що для того, щоб українська філософія стала відомою і популярною у світі, потрібно ще багато зробити. Цьому сприятиме як поява фундаментальних філософських розвідок, публікації в іноземних виданнях, так і безпосередня комунікація між українськими й зарубіжними вченими.

Рекомендована література

1. *Горський В. С.* Історія української філософії. – К., 1997.
2. *Крисаченко В. С.* Історія української філософії: Хрестоматія-довідник. – К., 2006.
3. *Русин М. Ю., Огородник І. В.* Історія української філософії. Підручник. – К., 2008.
4. *Чижевський Д.* Нариси історії філософії на Україні. – К., 1991.

Змістовий модуль 2. Теоретична і прикладна філософія

Лекція № 7

ФІЛОСОФСЬКЕ ВЧЕННЯ ПРО БУТТЯ

Чому взагалі є суще, а не навпаки – ніщо?

*Мартін Гайдеггер,
німецький філософ*

План

1. *Поняття буття та його інтерпретації.*
2. *Класичний і неklasичний підходи до розуміння буття.*
3. *Поняття матерії та її структура.*
4. *Просторово-часовий вимір буття.*
5. *Рух і розвиток.*

1. Поняття буття та його інтерпретації. Що означає бути? Це питання хвилювало багатьох мислителів упродовж усієї історії філософії. Античний мислитель **Парменід** стверджував, що «буття є, а небуття немає». Іншими словами, якщо щось існує – воно належить до сфери буття, в іншому випадку – його зараховують до небуття. Середньовічні мислителі вважали, що істинним буттям є Бог. В обсяг поняття буття, як зазначав в споху Нового часу **Бенедикт Спіноза**, потрапляє усе те, що існує або може існувати. Він розглядав **чотири види буття** – *буття сутності, буття існування, буття ідеї та буття можливості*. Сучасний німецький філософ **Мартін Гайдеггер** питання, висунене в епіграф лекції, «Чому взагалі є суще, а не навпаки – ніщо?», називав основним питанням метафізики – ядра філософії.

Загалом, **буття** – це гранично широке філософське поняття чи позначення суб'єктивних і об'єктивних проявів усього, що реально існує чи може існувати. Філософія, досліджуючи категорію буття, звертає увагу на першопричини буття, його межі, форми виразу. Буття є властивістю того, що є. Філософська дисципліна, яка досліджує про- блему буття, – це відповідно **онтологія** (від. грец. «онтос» – буття та

«логос» – вчення). Уперше термін «онтологія» запропонував німецький схоласт **Рудольф Гокленіус** у своєму «*Філософському словнику*» (*«Lexicon philosophicum»*) за 1613 р. Онтологією він називав загальну метафізику, яка має справу з найбільш загальними поняттям буття, спільним для всіх речей, і протиставляв її спеціальній метафізиці (теологія), що стосується вивчення Бога. Свого часу до метафізики (вчення про першопричини всього суцього), окрім онтології і теології, зараховували ще психологію – вчення про душу. Зважаючи на те, що з розвитком теології і психології ці дві науки відокремилися від метафізики, то метафізика й онтологія фактично збіглися. Хоча на сьогодні їх прийнято розрізняти в такий спосіб: онтологія вивчає загальні прояви буття, його форми проявів перед людиною, метафізика ж вивчає першопричини (корені) буття. Іншими словами, онтологія ставить такі питання: «Що таке буття?», «Яким є буття?», «Як можливе буття?», а метафізика прагне відповісти на питання «Чому є буття?».

Зрозуміти, що таке буття через абстрактність цього поняття дуже важко. У цьому понятті охоплюється вся сукупність проявів навколишнього світу. Від поняття *буття* потрібно відрізнити поняття *реальності* та *дійсності*.

Реальність – істинна форма існування матерії. Вона не залежить від нашого сприйняття. Будемо ми мати певне відношення до реальності чи не будемо, реальність залишиться тією самою. Буття є набагато ширшою категорією, ніж реальність. Остання є лише складовою буття. Поняття буття містить різні види реальності – *суб'єктивну, об'єктивну, віртуальну*. Реальність буде частинкою буття і в тому випадку, коли йтиметься про певну надреальність чи ірреальність. Буття за своєю суттю є нескінченним. Реальність – це світ, що існує навколо нас. Світ, який ми можемо пізнати. Реальність є завжди єдиною. Водночас дійсність є частинкою світу, яку ми сприймаємо й усвідомлюємо, це частинка простору, в якій ми живемо. Речей у реальності є значно більше, ніж у дійсності. *Дійсність* є трансформацією навколишнього світу до наших власних потреб. Людина творить дійсність, в якій потім живе.

2. Класичний і неklasичний підходи до розуміння буття.

При розгляді категорії буття у філософії можна виокремити два основні підходи: *класичний* і *неklasичний*. Згідно із **класичним підходом**, буття є сталим, незмінним, абсолютним. Буття має свою субстанціальну форму вираження, ієрархічну структуру, свої атрибути і проявляється у формах матерії чи духу.

Класичне визначення буття неодмінно ґрунтується на понятті субстанції. Адже зважаючи на те, що буття існує незалежно від нас, у його основі має бути щось самодостатнє, те, що є причиною самого

себе. А це є субстанція. У категорії субстанції прагнуть зафіксувати певнісність процесів мінливого (змінного) світу. Залежно від того, скільки таких субстанцій лежить в основі світу, виокремлюють три основні типи онтологій: *монізм*, *дуалізм* і *плюралізм*.

Монізм (від латин. «моно» – один) – це філософський погляд на природу буття, згідно з яким в основі світу лежить лише якийсь єдине начало, загальний закон світобудови. Таким началом усього сушого може бути або *ідея*, або *матерія*. Відповідно розрізняють два види монізму: *ідеалізм* і *матеріалізм*.

Згідно з ідеалізмом, основою, субстанцією всього сушого є певне духовне (ідеальне) начало. Ідеалізм базується на таких принципах:

- 1) *ідея – первинна, матерія – вторинна;*
- 2) *розглядає свідомість незалежно від природи, що містифікує процес пізнання (і часто призводить до скептицизму й агностицизму);*
- 3) *наголос на важливості розуму у процесі пізнання;*
- 4) *близькість до релігії.*

Класичним прикладом ідеалізму є Платонове вчення про ідеї та Гегелівське вчення про *Абсолютну ідею*. Так, у **Платона**, ідеї – це вічні першопричини всього сушого. Світ, що нас оточує, є лише тінню світу ідей. Справжнє буття – світ ідей – є вічним, сталим, незмінним. Ідеї, поєднуючись із матерією, утворюють речі. Матерія є лише можливістю речей існувати. У **Г. В. Ф. Гегеля** світ є породженням Абсолютної ідеї, не матеріального, вишого начала, першопричини всього наявного.

Матеріалізм базується на таких принципах:

- 1) *матерія – первинна, ідея – вторинна;*
- 2) *свідомість – продукт матерії;*
- 3) *важливість відчуттів у процесі пізнання;*
- 4) *близькість до науки;*
- 5) *аргументованість і можливість перевірки тверджень.*

Дуалізм (від латин. «дуа» – два) – це філософський погляд на природу буття, згідно з яким основу світу становлять два взаемовиключні начала – матеріальне й духовне. Цей погляд найповніше представлено у філософії **Р. Декарта**, який був переконаний, що в основі світу лежать дві окремі субстанції – *матеріальна* й *духовна*. Ключовою властивістю матеріальної субстанції є протяжність, а духовної – мислення.

Плюралізм (від латин. «плюрал» – множинність) – погляд на природу буття, згідно з яким реальність принципово множинна, а тому не доцільно шукати якусь субстанційну основу всього сушого. Такої основи просто немає. Плюралістична онтологія на сьогодні є домінантним поглядом на природу буття. Більшість сучасних філософських на-

прямів (*феноменологія, екзистенціалізм, неомізм, структуралізм*) ґрунтуються на плюралістичних позиціях. Так, наприклад, в екзистенціалізмі йдеться не про буття як таке, а про ось-буття, тобто буття окремо взятого індивіда, який сприймає і переживає цей світ у всіх його проявах. Це окремо взяте буття є частиною великої реальності, яка виявляє себе в конкретно взятому бутті окремої людини.

Методологія плюралізму – це **некласичний підхід** до розуміння буття. Згідно з ним, буття є предметом, вираженим у свідомості як результат її інтенції. Усе, що існує, є даним в акті інтенції свідомості. Ні про що інше нам не відомо й не може бути відомо, бо єдине, про що ми можемо говорити, – це те, що є частиною нашого внутрішнього світу, частиною нашої свідомості. **Джон Серль** у статті «*Природа інтенціональних станів*» (1983) зазначав, що: «*Інтенціональність є тою властивістю багатьох ментальних станів і подій, з допомогою якої вони спрямовані на об'єкти і стани справ зовнішнього світу*». Іншими словами, осмислення того, що відбувається в навколишньому світі, є неможливим без опосередкованої мовою свідомості. Інтенціональні стани свідомості пов'язані з мовленням, оскільки кожен мовленнєвий акт супроводжується деяким інтенціональним станом, який виступає умовою ширості мовленнєвого акту.

Однією із характерних особливостей буття з погляду некласичного підходу є його зв'язок із категорією *часу*. Буття має завжди часовий вимір. Адже в нашій свідомості є зафіксованими ті факти, які відбувалися давно, ті факти, які ми сприймаємо зараз, і ті факти, на які ми спрямовані у своїх прагненнях щодо майбутнього. Без неперервності часового виміру наша свідомість є неможливою. Якщо ж цілісний вимір свідомості буде порушено, то виникатимуть психічні розлади (зокрема шизофренія), при яких людина уже не ототожнює себе з єдиною особою. Таким чином, у межах некласичного підходу до поняття буття насамперед розкривають його зміст через категорії *тривалості (у часі) й інтенціональності свідомості*.

Загалом, при аналізі категорії буття ми звертаємося до таких понять: *суще, сутність, існування, субстанція, усе, ніщо, можливе, єдине, тривалість, час, інтенціональний зміст свідомості*. За допомогою цих понять буття виражає саме себе в єдності усіх проявів видимого й невидимого світу.

3. Поняття матерії та її структура. Сучасна наука розглядає буття на трьох основних рівнях:

- *мікрорівень* – субатомарний рівень, дослідження на якому нині можна проводити за допомогою електронних мікроскопів, різного роду експериментів;

- *макрорівень* – рівень тіл;

- *мегарівень* – рівень зоряних і міжгалактичних процесів.

Усі ці рівні можна об'єднати з допомогою поняття матерії, яке нині є дуже добре вивченим з допомогою засобів науки.

Термін «*матерія*» походить від двох латинських слів: «*матер*» – мати та «*рес*» – річ. Іншими словами, матерія – це мати речей. Найкраще природу матерії осмислено в межах такого філософського напрямку як *діалектичний матеріалізм* (XIX–XX ст.). Хоча сам термін у філософії використовувався ще в античності, зокрема, **Платоном** для позначення субстрату речей. **Аристотель** був переконаним у вічності й невичисленності матерії. **Левкіпп** і його учень **Демокріт** першими запропонували атомістичну природу матерії.

Класичне визначення поняття матерії запропонував один із теоретиків діалектичного матеріалізму **В. Ленін** (1870–1924) у праці «*Матеріалізм та емпіріокритицизм*» (1909):

«Матерія – це філософська категорія для позначення об'єктивної реальності, яка дана людині в її відчуттях, яка копіюється, фотографується, відображається нашими відчуттями, існуючи незалежно від нас.»

Згідно із ученням діалектичного матеріалізму, матерія є ніким не створеною, нескінченною у просторі і вічною в часі. Вона перебуває у постійному русі й саморозвитку, які відбуваються на основі визначених фізичних законів. Загальною властивістю матерії є *відображення*, тобто здатність матеріальних систем під час взаємодії з іншими матеріальними системами набувати визначених змін. У процесі еволюції основні форми відображення удосконалюються у такий спосіб: спершу виникає *подразливість*, далі – *чутливість*, *сприйняття* і нарешті *свідомість*. Остання є не лише формою пасивного відображення зовнішніх впливів, що діють на органи чуття, але й їх активним внутрішнім перетворенням у думки, що становлять основу людських знань про навколишній світ і самих себе.

Сучасна наука розрізняє **види** (*речовина, поле*) та **атрибути** (*простір, час*) матерії.

Речовина – це вид матерії, який має масу спокою. Речовина складається з частинок. Так, усі *тіла* складаються з *молекул*. Молекули – з *атомів*. Атоми – з *ядра* й *електронів*, ядро – з *протонів* і *нейтронів*. Протони, нейтрони й електрони – з *кварків*. З чого складаються кварки – елементарні частинки, які не можна отримати експеримента-

льно, науці достеменно невідомо. Щоправда, існує гіпотеза, що кварки складаються із *преонів*. Однак преонна модель пояснення існування речовини у Всесвіті недостатньо ефективна; більшою популярністю користуються *теорія струн* та *M-теорія*.

Поле – це вид матерії, який не має маси спокою. Поле – це хвилі. Шкала електромагнітних хвиль, залежно від їхньої довжини, виглядає так:

- космічні промені ($\leq 10^{-14}$ м);
- гамма промені ($10^{-12} - 10^{-14}$ м);
- рентгенівські промені ($10^{-9} - 10^{-12}$ м);
- ультрафіолетові промені ($10^{-7} - 10^{-9}$ м);
- світлові промені ($10^{-6} - 10^{-7}$ м);
- інфрачервоні промені ($10^{-3} - 10^{-6}$ м);
- радіохвилі ($10^{-3} - 10^6$ м).

На сьогодні теорія, яка пояснює єдність речовини й поля, називається **теорією корпускулярно-хвильового дуалізму**. Згідно з нею, у матеріальному світі існує чотири види *фундаментальних взаємодій* між елементарними частинками та тілами, складеними з цих частинок: *гравітаційна, електромагнітна, сильна і слабка*. Сучасна теоретична фізика стверджує, що всі фундаментальні сили взаємодії, можна пояснити з допомогою єдиної теорії, наприклад, M-теорії чи теорії струн. Так, у середині 1990-х рр. американський фізик **Едвард Віттен** (нар. 1951) виявив важливі докази на користь того, що різні теорії струн (абстрактних об'єктів, коливання яких породжує видимий Всесвіт), які розробляли до того, є частковими випадками одинадцятивимірної M-теорії. Отже, наш Всесвіт має насправді не чотири виміри (довжину, ширину, висоту і час), а одинадцять, які є невидимі, але вони існують і визначають існування і взаємодію явищ у світі. Ці теорії, які прагнуть пояснити все, що відбувається у Всесвіті, претендують на статус *Теорії Всього*, яку свого часу намагався сформулювати найгеніальніший фізик ХХ століття **Альберт Ейнштейн**.

4. Просторово-часовий вимір буття. Завдяки таким властивостям (атрибутам) матерії як простір і час, відбувається відмежування матеріальних речей від речей ідеального світу (Бога, душі, чисел, цінностей). Розкрити зміст категорій простору й часу не просто.

У понятті простору зафіксовано дві фундаментальні властивості матеріальних речей – їх *протяжність* і *місце серед матеріального суцього*.

Протяжність – це продовження тієї самої речі. У просторі кожна річ займає три виміри протяжності: *довжину, ширину й висоту*. Ці виміри визначають величину предмета, його розмір. Кожна річ перебуває в певному місці – просторовій визначеності речі щодо інших

речей. У цьому контексті простір можна визначити як середовище, утворене відношеннями речей. **I. Кант** простір називає формою зовнішнього чуття. А от формою внутрішнього чуття він вважає час.

Час у своєму визначенні фіксує дві фундаментальні риси процесів, що відбуваються з матеріальними речами: *тривалість* і *черговість подій*. Тривалість охоплює продовження того самого часу (як і протяжність – простору). Тривалість має три ключові фази: *минуле, теперішнє і майбутнє*. Черговість подій вказує на їх місце – однієї після іншої.

Між часом і простором існує пряма залежність. Навіть на рівні будничного знання час визначають за просторовими характеристиками: наприклад, вік людини – за кількістю зморшок на обличчі, вік дерева – за кількістю кілець, вік землі – за зрізом геологічних шарів. Аналогічно і простір міряють часом – наприклад, відстань у давнину міряли кількістю днів чи годин, які треба затратити, щоб подолати певний шлях. Мірами довготи й широти в географії є хвилини й секунди. У сучасній науці простір і час є взаємопов'язаними вимірами, які не існують один без іншого (*просторово-часовий континуум*).

У філософії виокремлюють дві основні концепції простору й часу – *субстанційну* й *релятивістську*. Субстанційна концепція сформована засобами теорії **I. Ньютона**, релятивістська – теорії відносності **А. Ейнштейна**.

Згідно з субстанційною концепцією, простір і час є чимось самостійним (як різновиди субстанції). Існування простору й часу не залежить від наявності речей. Навіть, якщо б світ був абсолютним вакуумом, простір і час все одно б існували як незалежні виміри матерії.

Згідно з релятивістською концепцією, простір і час є властивостями матеріальних речей. Характеристики просторово-часового континууму є визначеними масою матерії. У сучасній фізиці релятивістська концепція є домінантною.

У розумінні простору й часу сформувалися дві традиції: **натуралістична** й **культурологічна**.

Згідно з натуралістичною традицією, простір і час є визначеннями речей природи. А тому їх правильне трактування може дати лише наука, філософія ж має популяризувати результати науки. Цікаво, що деякі нещодавні дослідження показали, що існує лише простір, а час – це лише числовий порядок матеріальних змін. Йдеться про дослідження швейцарського вченого **Амріга Сорлі** (нар. 1958), який вважає, що для пояснення Всесвіту вистачить поняття простору, а час як такий є зайвим. Такі дослідження наштовхують на філософські роздуми.

Згідно з культурологічною традицією, на розуміння простору й часу впливає практична діяльність людини. Традиційно в народі час пов'язували з календарним циклом сільськогосподарських робіт (початок оранки, сівба, жнива, обжинки), а простір поділявся на *наш* (рідна земля, отчий край) і *чужий* (чужина). Культурологічний підхід до трактування природи часу і простору пов'язаний з людським еством. Ми сприймаємо час і простір суб'єктивно. Коли ми дуже заклопотані, то час минає дуже швидко, й постійно видається, що ми нікуди не встигаємо. Як тільки нам нічим зайнятися, ми частенько поглядаємо на годинник і помічаємо, що час пробігає надто повільно. Коли людина добре натренована, то відстань у кілька кілометрів для ранкової пробіжки для неї видаватиметься невеликою, але для нетренованої людини така відстань видасться дуже великою.

Складним видається й інтерпретація часу з огляду на культурно-історичну епоху. Наприклад, хоч сьогодні на планеті Земля й живе понад 7 млрд людей, але ж багато з жителів Землі досі перебуває в іншій культурно-історичній епосі. Дехто за способом свого існування й досі перебуває в кам'яному віці, причому почувається досить навіть комфортно. І невідомо, що станеться з такими людьми, коли їм заперонувати блага нашої цивілізації, нашого часу. Очевидно, що щось у плані їхньої самотності буде неодмінно втрачене.

5. Рух і розвиток. Із категоріями часу і простору тісно пов'язані категорії руху й розвитку.

Рух – це спосіб існування матерії, особливістю якого є безперервна зміна всього суцього, що відбувається в межах просторово-часового континууму. Матерія постійно змінюється, без руху вона існувати не може. Рух матеріальних частинок буде відсутнім лише за температури – мінус 273,15 градусів Цельсія (*Абсолютний нуль*). Щодо правди, такої температури у природних умовах досягнуто ще не було.

Аристотель у своєму трактаті «Фізика» першим дав фундаментальний аналіз концепту руху. На його думку, рух пов'язаний із категоріями часу (міри руху), *порожнечі й місця*, є вічним, передбачає наявність першодвигуна, а фізика загалом є наукою про рух, а не про природу. Рух можна розглядати лише щодо категорій якості, кількості й місця.

Представник діалектичного матеріалізму, **Фрідріх Енгельс** (1820–1895), виокремив **п'ять основних форм руху матерії**:

- *механічна* – на цьому рівні предмети взаємодіють між собою за законами механіки;

- *фізична* – різні форми фізичної взаємодії між тілами, починаючи від елементарних частинок і закінчуючи Всесвітом як таким;
- *хімічна* – взаємодія між хімічними речовинами – металами, основами, солями, кислотами тощо;
- *біологічна* – процеси, що відбуваються в біологічному світі – народження, розмноження, ріст і розвиток організмів;
- *соціальна* – різного роду соціальні процеси – взаємодія між людьми, групами, спільнотами, державами тощо.

Ф. Енгельс відзначав, що всі форми руху матерії тісно пов'язані між собою, між ними існує взаємонерхід. Па сгику окремих наук, що вивчають окремі форми руху буття, виникають міждисциплінарні дослідження. Наприклад, на межі біології та хімії – біохімія. Між науками існує взаємозв'язок і субординація, які зумовлені єдністю самого матеріального буття.

Розвиток – це зміна матеріальних і ідеальних об'єктів, особливою якою є необоротність, цілеспрямованість і закономірність. Розвиток – це не так кількісні, як якісні зміни об'єктів, що полягають у появі нових елементів у певних структурах або трансформації цих структур, результатом чого будуть нові типи відношень між наявними структурними елементами. Коли говорять про розвиток, то мають на увазі, що певна система вдосконалилася, прогресувала, ускладнилася, стала стійкішою й ефективнішою. До універсальних законів існування й розвитку матерії зараховують, як відомо, традиційні закони діалектики, сформульовані ще на поч. ХІХ ст. німецьким мислителем **Г. В. Ф. Гегелем**: *закон єдності й боротьби протилежностей, закон заперечення заперечення, закон переходу кількісних змін в якісні*.

Розвиток відбувається на рівні об'єктів неживої природи, живої природи, суспільства в цілому. Наприклад, **Іван Франко** у праці *«Що таке поступ?»* (1903) основною причиною соціального розвитку (поступу) вважав поділ праці, унаслідок чого люди почали виконувати в суспільстві не всі види робіт, а лише якусь окрему, що набагато легше і швидше.

Рекомендована література

1. Булатов М. О., Загороднюк В. П., Малєв К. С., Солонько Л. А. Діалектика без апології. – К., 1998.
2. Карет Э. Основы метафизики. – К., 1998.
3. Цейроуз Р. Структура пространства-времени. – М., 1972.
4. Докшич С. Краткая история времени: от Большого взрыва до чёрных дыр. – СПб., 2001.

ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ

Ти знаєш, що ти – людина!

Василь Симоненко,

український поет

План

1. Людське буття: його природні, соціальні та духовні основи.
2. Філософські й наукові погляди на природу людини та її походження.
3. Проблема свідомості.
4. Самоцінність людського життя, його скінченність і сенс.

1. Людське буття: його природні, соціальні та духовні основи. Питання про те, що таке людина цікавило філософів із часів Сократа. Платон казав, що: «Людина – це двонога істота без пір'я». На що Діоген Сінопський обскубав півня, приніс його Платону і сказав: «Ось твоя людина». Після цього випадку Платон до свого визначення людини додав «двонога істота без пір'я і з широкими нігтями». Учень Платона Аристотель вважав, що людина – це «політична тварина». Він мав на увазі те, що людина бере участь у політичному житті держави, що не властиво іншим представникам тваринного світу.

Автор терміна «песимізм» – Артур Шопенгауер – казав, що людина – це єдина істота, яка завдає болі іншим, не маючи при тому ніякої іншої мети. А Фрідріх Ніцше вважав, що людина – це те, що слід подолати. Вона є ливвою, натягнутою між твариною і надлюдиною, ливвою над безоднею. У людині цінним є те, що вона є ливвою, а не метою. Мартін Гайдеггер вважав людину отвором у бутті, маючи на увазі те, що лише людина може усвідомити буття як таке. Схожих визначень людини у філософії безліч. Усі вони фіксують у людині якусь її грань. Усі вони певною мірою правильні, але жодне з них не розкриває суті людини сповна. Філософська дисципліна, яка вивчає людину, називається антропологією (від грец. «антропос» – людина, «логос» – вчення).

Людина за своєю суттю є частинкою Всесвіту, тому можна виокремити систему відношень людини із такими об'єктами:

Людина є частинкою природи, а тому її ставлення до стану довкілля є важливим для самої людини. Адже не лише людина впливає на природу, але і природа – на людину.

Ставлення людини до Бога впливає на нашу поведінку й наші думки. Так, віруючі люди завжди оцінюють свої вчинки з погляду Божих заповідей, а невіруючі, як правило, дуже часто розмірковують про Бога, намагаючись виправдати свій безбожний вибір.

Відношення «Людина–Людина» – виражає ставлення людини як до інших людей, так і до себе (Я–Я). На думку єврейського філософа **Мартіна Бубера** (1878–1965), юність якого пройшла у Львові, людина як особистість із цілісним Я (тобто усвідомленням себе як цілості) вибудовує своє ставлення до інших людей за однією із двох моделей: *Я – Ти*, або *Я – Воно*. Відношення «Я–Ти» – це партнерська модель, в якій наявні повага, розуміння, співчуття й бажання допомогти. Відношення «Я–Воно» – це модель стосунків зверхніх, де одна людина не поважає, зневажає або принижує іншу. Ця модель, як правило, є шкідливою і не корисною для самої ж людини. Наприклад, у спортивних змаганнях дуже часто трапляється так, що до суперника поставиться зверхньо, тим самим недооцінюючи його. Як наслідок – поразка.

Відношення «Людина–Суспільство» виражає ставлення людини до суспільства в цілому, визначає місце людини в суспільстві. Людина може зайняти пасивну позицію до тих процесів, що відбуваються в суспільстві, а може сама творити історію цього суспільства. Усе залежить лише від неї.

Людина, яка усвідомлює свою вагомість у суспільстві й несе відповідальність за свої вчинки, є *особистістю*. Якщо ж її місія в суспільстві є неповторною й унікальною, то така людина є *індивідуальністю*. Як суб'єкт або об'єкт соціальних стосунків ми стаємо *особами* певного суспільства. Без набору індивідуальних якостей люди є лише *індивідами*, тобто окремими носіями притаманних роду загальних ознак.

2. Філософські й наукові погляди на природу людини та її подолання. Сучасна наука сходиться на тому, що людина є, з одного боку, унікальною істотою, з другого боку, нічим на фізіологічному рівні не відрізняється від інших представників тваринного світу. Ціка-

во, що людський ембріон у перші місяці свого розвитку має багато спільних ознак із нижчими за розвитком біологічними видами. Зокрема, у місячному віці в ділянці шиї у нього помітні зябри. У липні 2012 року в Кембриджі провідні світові нейронауковці підписали декларацію, згідно з якою свідомістю володіють усі ссавці, птахи й інші види живих істот, зокрема восьминіг. Таким чином, єдиним, чим точно відрізняється людина від інших представників тваринного світу, є духовність.

На сьогодні існують **дві основні гіпотези походження людини**.

1. *Еволюціоністська* – її запропонував англійський біолог **Чарльз Дарвін** (1809–1882). У праці *«Походження видів шляхом природного відбору»* (1859) він спершу розглянув як відбуваються видозміни порід домашніх тварин і культурних рослин шляхом штучно спричинених невеликих змін в ознаках окремих організмів. Подібно до того як людина у штучних умовах відбирає кращі організми, які згодом дають краще потомство, у природніх умовах відбувається аналогічний процес. Кожна форма життя бореться за існування. Виживають ті форми, які найпристосованіші до умов середовища, в якому живуть. У праці з теорії еволюції *«Походження людини та статевий добір»* (1871) Ч. Дарвін наводить низку доводів, що засвідчують походження людини від тварин і того, що найближчими її родичами є людиноподібні мавпи. Щоб зробити такий висновок, достатньо подивитися наскільки людина й мавпа споріднені анатомічно (будова скелета, мускулатури, головного мозку, біохімічні особливості крові, дані ембріонального розвитку). Ч. Дарвін не стверджував, що людина походить саме від мавпи. Теза про походження людини від мавпи належить французькому натуралістові **Жоржу Луї Бюффону** (1707–1788). Ч. Дарвін вважав, що в людей і мавп є якийсь спільний першопредок. Людська гілка еволюції відокремилася від спільного з людиноподібними мавпами першопредка приблизно 12–15 млн років тому.

Сама по собі еволюціоністська теорія по суті ширша, адже стосується не лише походження людини, а походження життя як такого. Назва **онтогенез людства** виглядає таким чином: *людина – ссавці – рептилії – риби – морські істоти, схожі на черв'яків – це простіші багатоклітинні – одноклітинні – самореплікуючі макромолекули (РНК)*.

Еволюційна теорія Дарвіна стала об'єктом різкої критики. Адже ця теорія критично ставилася до ролі Бога в житті людини, не пояснювала виникнення духовної сфери людини та, що найголовніше, не давала відповідь на запитання, чому на сьогодні не існує якихось проміжних видів між мавпою і людиною, видів, які б далі еволюціо-

бували. Та й загалом учені підраховали, що ймовірність того, що на землі виникло життя, така ж, як ймовірність того, що над купою металобрухту проісся б ураган, унаслідок чого із цієї купи металобрухту востанок надсучасний Боїнг-747. На сьогодні в біології основною еволюційною теорією є синтетична теорія еволюції, що поєднала висновки дарвінізму з досягненнями генетики.

2. *Креаціоністська* – створення людини вищою, надприродною силою (Богом). Ця теорія у своїй найвідомішій версії викладена в Біблії у книзі «Буття». Згідно з Біблією, Бог створив світ за шість днів. Спочатку створив небо та землю, відокремив темряву й світло і т. д. А на шостий день Бог створив людину: «*І створив Бог людину за образом Своїм, за образом Божим утворив її; чоловіком і жінкою створив їх. І благословив їх Бог, і сказав їм Бог: Плодіться і розмножуйтеся, і вповийте землю, і володійте нею, і володарюйте над рибою морською, і над птахами небесними, і над кожною живою твариною, що рухається по землі*» (Буття 1: 26–28).

Християнську теорію походження людини наука не спішить визнавати, оскільки перевірити її на істинність наразі неможливо. Хоча ведуться спроби поєднати еволюціоністську і креаціоністську теорії. Зокрема, твердження про шість днів, які Бог творив світ, потрібно розуміти, як шість геологічних періодів у розвитку планети Земля.

Існують і інші теорії походження людини. Наприклад, популярною є і *інопланетна версія походження людини* – занесення життя на землю з Космосу. Згідно з *концепцією туликової гілки еволюції*, людина виникла внаслідок однієї з фатальних помилок під час природніх еволюційних процесів. Згідно з *антропним принципом* (термін увів англійський фізик **Брендон Картер** 1973 року), усе у світі задумано так, щоб виникла людина. Людина – вінець еволюції.

Проблема походження людини споріднена з іншими проблемами – виникненням свідомості, зародженням життя як такого, загальним походженням Всесвіту.

3. Проблема свідомості. Людська свідомість – одна з найбільш темних таємниць людського життя. Слово «свідомість» походить від двох слів «с» (з) + «відати» (знати) – тобто бути із знанням.

Свідомість – це особлива форма відображення дійсності. Традиційними ознаками свідомої поведінки називають уміння розуміти, що відбувається навкруги, переживати дійсність, оперувати ненав'язним наявно змістом реальності, мислити й формулювати свої думки, цінити цілеспрямовано і творчо.

Ключові елементи свідомості:

- *самосвідомість* – усвідомлення самого себе;
- *емоції та почуття* – психічні відображення у формі переживання життєвого смислу явищ і ситуацій;
- *знання* – відомості про себе й навколишній світ;
- *воля* – психічний процес, що виникає при переборюванні людиною за допомогою зусиль внутрішніх чи зовнішніх перешкод для досягнення поставленої мети;
- *мислення* – психічний процес пошуків і відкриття нового внаслідок аналізу й синтезу зв'язків навколишньої дійсності;
- *пам'ять* – психічний процес запам'ятовування, зберігання, відтворення людиною її попереднього досвіду.

Людська свідомість реалізує себе через мисленнєві процеси, більшість з яких не завжди усвідомлені. У філософії важливе місце посідає проблема взаємозв'язку мислення й мови. А саме, чи тотожні ці два поняття, чи ні? Філософія дає чітку відповідь – ні.

Мова – це виразник мислення, його емпірична реальність. Мова, незважаючи на визначальну роль мислення у процесі її становлення – це відносно самостійний суспільний феномен, який виявляє зворотний вплив на мислення. Саме *мислення* можна визначити як іманентну ідеальну діяльність людини, яка лежить в основі раціонального пізнання навколишнього світу й самого себе. Мислення реалізується за відповідними законами, які встановлюють взаємозв'язок між *логічними формами мислення* (поняттям, висловлюванням та умовиводом) у процесі побудови міркувань. Форми мислення опредметнюються у відповідних *мовних одиницях* (словах, словосполученнях, реченнях) за правилами граматики. Однією з основних проблем аналізу взаємозв'язку мислення й мови є те, що мислення, яке має загальнолюдський характер, реалізується за допомогою мов, що суттєво відрізняються між собою не лише на фонетичному, але й на лексичному, морфологічному, синтаксичному рівнях.

Згідно з *гіпотезою лінгвістичної відносності* (1930-ті рр.) американських лінгвістів **Едварда Сепіра** та **Бенджаміна Ворфа**, саме структура мови визначає специфіку нашого мислення (поняттєву систему, аспект бачення). Проте в сучасній філософії (зокрема аналітичній філософії свідомості) більшість дослідників сходяться на думці, що для того, щоб зрозуміти природу мови, треба спочатку зрозуміти природу свідомості, наявність якої і забезпечує можливість функціонування мови.

Сучасні наука й філософія не дають однозначної відповіді на питання про те, як виникає і функціонує свідомість. Згідно із твердженням

дослідників свідомості **Френсіса Кріка** (1916–2004) та **Крістофа Коха** (нар. 1956) «...*всі аспекти психіки, включаючи і її найдивовижнішу властивість – свідомість, ймовірно, можна пояснити матеріалістично як результат активності великих популяцій взаємодіючих нейронів*». На думку цих учених, психічні процеси є вторинними щодо нейронних.

Згідно з модулярною теорією свідомості **Джеррі Алана Фодора** (нар. 1935), наша свідомість розбивається на три специфічні частини (модулі), що самостійно функціонують: *провідники, системи входу й центральну систему*. Звісно, є й деяка інтегральна частина, що їх поєднує.

Згідно з поширеною в нейронауці гіпотезою **Джеральда Едельмена** (нар. 1929), механізм утворення свідомості виглядає так: у результаті дії зовнішнього подразника на ділянку кори головного мозку сигнал від неї передається на інші ділянки обробки інформації, а від них знову повертається в ці первинні ділянки приймання інформації. Таке повторення забезпечує стійкість переживання, його цілісність, яку можна визначити як усвідомлення того, що відбувається.

Відзначимо, що в сучасній науці популярними є й теорії пояснення природи свідомості на основі уже не просто взаємодії на рівні нейронних мереж, а глибше – на рівні квантової механіки. Йдеться й про віднесену до псевдонауки *теорію торсійних полів* (торсійні поля викручування як носії інформації на дофізичному рівні), й про *квантову теорію свідомості Роджера Пенроуза* (нар. 1931), згідно з якою свідомість можна пояснити лише на рівні квантової механіки з її явищами суперпозиції і сплутаних квантових станів, й *електромагнітну теорію свідомості*, згідно з якою електромагнітне поле мозку є фактичним носієм суб'єктивного досвіду – свідомості. Попри те, жодна теорія ще не стала загальноновизнаною, й експериментальні пошуки фізичних еквівалентів свідомості продовжуються.

Філософська дисципліна, яка досліджує природу свідомості, називається **філософією свідомості**. Ключовим питанням цієї дисципліни нині є так звана *психофізична проблема* – проблема співвідношення *ментального* (свідомості) і *фізичного* (тілесного), яка з часом виростає у проблему співвідношення свідомості й мозку. Дослідників, які переконані, що свідомість є не більше, ніж фізичним феноменом, називають *редукціоністами* (**Девід Армстронг** (нар. 1926), **Деніел Деннет** (нар. 1942)). Тих, що переконують, що проблема свідомості не зводиться до пояснення функціонування її матеріальної основи, називають *антиредукціоністами* (**Томас Нагель** (нар. 1937), **Девід Чалмерс** (нар. 1966)). Дискусія перших із другими відбувається навколо питань *філософських зомбі* (гіпотетичних істот, що поводяться

так, як і ми, проте не володіють свідомістю), *кваліа* (особливостей наших суб'єктивних переживань), природи *самості* (нашого Я, душі, внутрішнього світу), інших свідомостей, зокрема й штучно створених (так званий *штучний інтелект*). Вирішення усіх цих проблемних питань можливе лише шляхом розвитку науки.

4. Самоцінність людського життя, його скінченність і сенс

Назагал, **життя** – це ідеальна, активна форма руху матерії. Розуміння природи життя різне в науці (біології, хімії, біофізиці), філософії, релігії. Людське життя настільки унікальне й відмінне від тваринного, що потребує філософського осмислення, яке стосується насамперед феноменів сфери духовного, які не піддаються редукції до фізичних і хімічних процесів в організмі. Основними духовними феноменами, які можна зарахувати до *екзистенціалів* (ключових і неповторних моментів) людського буття, є, зокрема, такі:

1. *Любов* – це почуття глибокої приязності (симпатії) одного суб'єкта до іншого. **Платон**, міркуючи про любов, запропонував міф про *андрогінів* – чоловіків і жінок, поєднаних в одному тілі, яких боги розділили. З того часу чоловік і жінка шукають одне одного, аби знову бути щасливими в любові. Стародавні греки розрізняли чотири види любові: *ерос* – пристрасна, чуттєва любов, *філія* – любов-дружба, *агап* – жертвна, безкорисна любов (в християнстві такою є любов Бога до людини), *сторге* – любов-ніжність (її відчувають батьки до дітей).

2. *Творчість* – це діяльність суб'єкта, в результаті якої виникає дещо якісно нове, цінне, раніше невідоме. Людина – така істота, що не може не творити. Наука, яка вивчає творче мислення людини, називається *евристикою*. Творче мислення є нестандартним, нелінійним. Воно протиставляється *алгоритмічному* (шаблонному) мисленню. Творчі здібності особи, спрямовані на результативне продукування чогось нового, на сьогодні позначають терміном «*креативність*».

3. *Спілкування* – це процес взаємодії людей між собою, у результаті якого відбувається обмін інформацією. Спілкування – необхідний елемент життя в соціумі. Розвиток лінгвістики засвідчив, що, окрім мовних засобів передачі інформації, у спілкуванні важливу роль відіграють невербальні засоби (інтонація, темп, тембр, паузи), паравербальні засоби (жести, міміка, рухи зіниць, усмішки, рукописання), засоби проксеміки (відстань між мовцями, взаєморозташування робочих місць), а також, як не дивно, саме мовчання.

4. *Свобода* – це здатність чинити усвідомлений вибір на основі власних бажань і переконань. Свобода й відповідальність за свої дії є

вони пов'язаними. Свобода буває *негативною* («свобода від чогось», тобто відсутність зовнішніх перешкод для дій, незалежність від втручання з боку інших людей) і *позитивною* («свобода для чогось», тобто можливість бути самостійним у прийнятті рішень і діяти, згідно з ними, спроможність реалізувати свій потенціал). Англійський філософ **Івон Берлін** (1909–1997) негативну свободу характеризував твердженням «Я нікому не раб», позитивну – «Я сам собі господар».

5. *Смерть* – це припинення життєдіяльності біологічного організму. Думки про смерть не покидають людину від моменту народження. Хоча інколи виглядає так, що люди живуть так, наче ніколи й не помруть, а помирають – наче ніколи й не жили. Смерть надає життю повноту, довершеність, вона змушує нас пам'ятати, що потрібно діяти, реалізувати свій талант уже сьогодні, бо не відомо, чи буде для цього можливість завтра. Люди прагнуть обманути смерть, досягти безсмертя. На жаль, ніхто досі не придумав еліксир молодості й не винайшов пігулки від усіх хвороб. То чи може щось бути безсмертним (вечним)? Релігія каже нам, що безсмертною є душа людини. Вічним може бути не людина, а саме життя. Вічним може бути людський рід. Вічною може бути пам'ять про окрему людину, її вчинки і творіння, що вона залишила. Давні індіанці вірили, що людина не помре доти, доки про неї говорять. Тому вони пам'ятали імена своїх предків і вірили, що коли вони говоритимуть про них – ті житимуть поруч із ними.

У зв'язку з думками про смерть, виникає *питання про сенс життя*. Іншими словами, про мету свого життя, власне призначення і покликання. Кожна людина сама для себе вирішує, наскільки її життя вартує того, щоб його прожити (ще раз)? Чи не є воно сповнене абсурду? Чому про сенс життя найчастіше запитують тоді, коли самотні чи нещасливі? І взагалі чи має сенс питання про сенс життя? Наші предки вірили, що сенс життя полягає в тому, щоб посадити дерево, виростити сина й побудувати будинок. У цьому міркуванні глибока думка. Але її можна сформулювати ще простіше: *сенс життя полягає в тому, щоб жити*. Адже життя – безцінний дар. І не дарма ж кажуть, що даруючи комусь життя – йому дарують цілий світ.

Рекомендована література

1. **Арендт Г.** Стаєння людини. – Львів, 2000.
2. **Калло А.** Міф про Сізіфа // Вибрані твори: У 3-х т. Т. 3. – К., 1997.
3. Проблема человека в западной философии. – М., 1988.
4. **Франкл В.** Человек в поисках смысла. – М., 1991.
5. **Фройд Э.** Бегство от свободы. – М., 1990.

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПІЗНАННЯ

Істина завжди залишається
великим словом, яке змушує
сильніше битися серце.

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель,
німецький філософ

План

1. Проблема пізнання у філософії.
2. Рівні та форми пізнання.
3. Наукове пізнання.
4. Проблема методу наукового пізнання.
5. Проблема істини у філософії.

1. Проблема пізнання у філософії. Пізнання – це процес здобуття знань. Філософська дисципліна, яка вивчає пізнання, називається **гносеологія** (від грец. «гносис» – пізнання та «логос» – вчення). Гносеологія досліджує такі проблеми: природу пізнання та його можливості, співвідношення знання та реальності, суб'єкта та об'єкта пізнання, досліджує загальні передумови пізнавального процесу, умови достовірності знання, критерії його істинності, форми та рівні пізнання тощо. У сучасній науковій літературі замість терміна «гносеологія» дедалі частіше вживають термін «**епістемологія**». Хоча їх і прийнято розрізняти, оскільки *гносеологія – це теорія пізнання*, а *епістемологія – це теорія знання*.

Витоки історії пізнання можна знайти у спадщині давньогрецьких філософів. Уже представники *елейської школи* поділяли знання на *достовірне* (істинне) та *гадку* (хибне). Достовірне знання спрямоване на пошук істини, у той час як гадка є знанням мінливого, чуттєвого світу. Важливим надбанням давньогрецької філософії стало і відкриття діалектично суперечливого характеру пізнавального процесу. Першим цю проблему порушив **Геракліт Ефеський**, для якого пізнання було єдністю об'єктивного й суб'єктивного. *Софісти* в античності першими звернули увагу на важливість суб'єкта в пізнанні, який впливає на його результати. Ця думка є надзвичайно конструктивною, особливо зважаючи на контекст сучасної неklasичної науки. У класичний період античної філософії (**Сократ, Платон, Аристотель**)

важливим було вивчення співвідношення загального й одиничного, сутності й явища. **Сократ** міркував про знання як про визначення загальних понять і джерело моральних чеснот. **Платон** розглядав поняття ідей і чуттєвих вражень як протилежні. **Аристотель** розробив теорію наукового пізнання. Згодом *скептики* чи не вперше в історії філософії звернули увагу на межі нашого пізнання, вони засумнівалися в тому, що щось можна пізнати з достовірністю.

У добу Середньовіччя гносеологічна проблематика тісно переплетася з теологічною. Пізнання розглядали як пізнання Бога. Інші проблеми розглядали лише в контексті цієї. **Святий Августин** одним з перших зробив наголос на самопізнанні.

Філософи епохи Відродження відкинули догмати схоластики. Вони почали ставити питання про нескінченність пізнання, про його діалектичний характер (**Микола Кузанський**, **Джордано Бруно**), використовувати принцип сумніву (**Мішель Монтень**). У добу Відродження розум було підготовлено до усвідомлення того факту, що пізнання – це процес, а не результат.

Соціальні, економічні, релігійні зміни в житті європейського суспільства, що припали на XVI–XVII ст. сприяли формуванню філософії Нового часу, для якої гносеологічна проблематика стає домінуючою. Правильне, організоване за допомогою істинних методів пізнання розуміється як чарівна паличка, що може відкрити будь-яку таємницю природи, вирішити соціальні проблеми та вдосконалити саму людину. Важливими в Новий час стають дискусії щодо наукового методу (індуктивного або дедуктивного). Важливими тогочасними кроками у філософії є розробка проблем співвідношення раціонального й ірраціонального, інтуїції та дедукції, теоретичного та емпіричного в пізнанні.

Віру в необмежені можливості пізнавального процесу підірвав класик німецької філософії – **Імануїл Кант**. Він обмежив процес пізнання «річчю для нас», тобто явищем, заявивши про неможливість пізнання «речей у собі» (сутностей). І. Кант збагатив науку гносеологію двома важливими ідеями:

- 1) *наголос на активності суб'єкта в пізнанні. Усе, що ми знаємо – це світ, який ми самі і створюємо;*
- 2) *передбачення соціокультурної визначеності нашого знання.*

Криза раціоналізму класичної філософії зумовила виникнення нових ідей у гносеології. У XIX ст. філософи починають робити наголос на аналізі несвідомого, снів, інтуїції тощо.

У сучасній західній філософії співіснує велика кількість різних пізнавальних підходів. Так, *аналітична філософія* робить наголос на аналізі наукового пізнання й переносить гносеологічні питання у сферу аналізу мовних структур. *Постмодернізм* більше зосереджує увагу на дослідженні гуманітарного знання. Постмодерністи вважають, що науковість не має значення й не є метою пізнання. Пізнання є неможливим без залучення в пізнавальний процес суб'єкта, бажання, уявлення та інших важливих якостей. Засобами пізнання тому виступають не поняття, категорії і факти, а міф, магія, гра, дискурс, наративи, симулякри. У *герменевтиці* роблять наголос на важливості як наукових, так і позанаукових методів пізнання; підкреслюють важливість розуміння текстів у процесі пізнання. Розуміння – це універсальний спосіб усвідомлення світу, який виражається в мові. Важливими способами пізнання істини є не лише наука, але й філософія, мистецтво чи історія.

2. Рівні та форми пізнання. Людське пізнання відбувається на таких двох основних рівнях: **чуттєвому та раціональному.**

Чуттєве пізнання («живе споглядання») здійснюється за допомогою наших органів відчуття (зору, дотику, слуху, смаку, нюху), які забезпечують зв'язок людини із зовнішнім світом. Чуттєве пізнання здійснюється у трьох взаємопов'язаних формах: відчуттях, сприйняттях і уявленнях.

Відчуття – це відображення у свідомості людини окремих предметів та їхніх властивостей, що безпосередньо впливають на органи чуття. Відчуття відповідно поділяються на зорові, дотикові, слухові, смакові та нюхові. Є ще й так зване шосте відчуття – інтуїція. Відчуття відображають окремі властивості предметів. Відчуття є елементом більш складного образу – сприйняття.

Сприйняття – це відображення предметів і явищ навколишнього світу в цілості при їхній безпосередній дії на аналізатори. Сприйняття характеризуються предметністю, структурністю, цілісністю, осмисленістю та константністю.

Уявлення – це узагальнений чуттєво-наочний образ предмета, що діяв на наші органи відчуттів у минулому, але не діє зараз. На відміну від сприйняття, уявлення не пов'язані з реальним об'єктом і в них уже відбувається первинне узагальнення.

До прикладу, під час бігу спортсмена людина-глядач бачить цього спортсмена, чує як він переміщується у просторі тощо. Тобто в неї задіяні зорові та слухові відчуття. Сприйняттям у цій ситуації буде цілісний образ спортсмена-бігуна. Уявленням – згадка про цей випадок через деякий час.

Для живого споглядання притаманне відображення світу в наочній формі, безпосередній зв'язок людини із зовнішнім світом, відображення зовнішніх щодо людини аспектів і зв'язків реальності.

Раціональне пізнання відбувається завдяки людському мисленню. *Мислення* – це процес узагальненого відображення дійсності, який забезпечує розкриття на основі чуттєвих даних закономірних зв'язків цієї дійсності та вираження їх у системі абстракцій. Мислення тісно пов'язане з мовою.

Основними формами раціонального пізнання є поняття, висловлювання й умовивід.

Поняття – це форма мислення, за допомогою якої предмети, явища та процеси відображаються в їх необхідних і специфічних ознаках. Найбільш загальними поняттями є *філософські категорії* (сутність, явище, кількість – якість, зміст – форма, рух, простір, час тощо).

Висловлювання – це форма мислення, з допомогою якої ми щось стверджуємо або заперечуємо. Як правило, висловлювання виражаються розповідними реченнями, які можуть бути або істинними («Уссейн Болт є рекордсменом світу з бігу на 100 м»), або хибними («Київське «Динамо» є переможцем Ліги чемпіонів»).

Умовивід – це форма мислення, за допомогою якої з одного або декількох суджень виводиться нове знання. Одним із найвідоміших прикладів умовиводів у логіці є такий:

Усі люди смертні.

Сократ – людина.

Отже, Сократ – смертний.

Крім чуттєвого та раціонального рівнів пізнання, слід виокремити *позараціональний рівень пізнання* з відповідними йому формами пізнання – фантазією, уявою, інтуїцією, остання з яких є не чим іншим як здатністю прямого осягнення істини без попередніх логічних міркувань та доведень.

3. Наукове пізнання. Існують різні визначення науки.

1. Наука – це система знань, еволюція якої є перманентною.

Ця система знань є набутою за допомогою відповідних методів пізнання й зафіксованою в чітко визначених висловлюваннях, істинність яких може бути підтвердженою і доведеною на практиці.

Наука як вид знання повинна відповідати низці логіко-методологічних вимог: *бути раціональною, обґрунтованою законами, систематичною, доведеною, об'єктивною, історичною, систематичною.* На основі даних логіко-методологічних вимог проводять демаркаційну лінію між науковим і ненауковим знанням. Відповідно до ненауко-

вого знання зараховують усе те знання (релігійне, художнє, містичне, міфологічне тощо), істинність якого встановлюється на підставі зовсім інших критеріїв і вимог.

2. Наука – це особливий вид пізнавальної діяльності, спрямований на вироблення об'єктивних, достовірних, обґрунтованих знань про людину і про навколишній світ.

У зв'язку з тим, що в цій дефініції родовою категорією науки є це знання (як результат), а універсальна, персоніфікована, інноваційна діяльність (як процес), то основний наголос робиться на відповідних методах пізнання, застосування яких відбувається на двох взаємопов'язаних рівнях: *емпіричному й теоретичному*.

На емпіричному рівні пізнання спрямовується безпосередньо на об'єкт дослідження, на виявлення зовнішніх зв'язків і відношень між предметами, явищами і процесами. У цьому випадку переважає живе споглядання. Характерною формою емпіричного рівня пізнання є *збір фактів, їх первинний опис, систематизація і класифікація*.

Факт – це знання про певний предмет, явище чи процес, достовірність якого є доказаною. Емпіричний рівень пізнання в науці завжди теоретично навантажений. А тому кожен факт стає *науковим фактом*, елементом логічної структури конкретної системи наукового знання. Природа такого факту пояснюється в межах певної теорії.

На теоретичному рівні пізнання переважає раціональна компонента, а не живе споглядання. Науковець оперує з певними поняттями, теоріями, законами, умовиводами, категоріями, принципами тощо. Він прагне виявити уже не зовнішні, а внутрішні взаємозв'язки між предметами, явищами і процесами. Основними формами теоретичного пізнання є *проблема* (питання, що потребує вирішення), *гіпотеза* (припущення, спрямоване на вирішення деякої проблеми, яке потребує перевірки) і *теорія* (цілісна система перевірених гіпотез, що пояснюють природу наявних зв'язків між предметами, явищами і процесами об'єктивної реальності).

3. Наука – це соціальний інститут, який містить не лише систему знань чи специфічний вид пізнавальної діяльності, але й систему відношень до науки, наукові установи й організації, взаємодію між науковцями, форми контролю за якістю наукових досягнень, розподіл дослідницьких функцій, існування відповідних санкцій тощо.

Цей підхід до розуміння науки цині є одним із ключових, однак і він має низку недоліків: перебільшення ролі формальних моментів організації науки, залежність від інших соціальних інститутів, що фінансують науку і є замовниками її продукції, певне недооцінення

значення психологічного й соціокультурного аспектів діяльності вченого, ігнорування неформальних можливостей розвитку науки.

4. Проблема методу наукового пізнання. У науці прийнято розрізняти поняття методу, методології і методики. *Метод* – це спосіб досягнення поставленої мети. *Методологія* – учення про систему принципів і способів організації пізнавальної діяльності як у межах конкретних наук, так і в науці в цілому. На відміну від методології, *методика* постає застосуванням певних методів у конкретних життєвих ситуаціях. Методика не завжди потребує наукової чіткості у формулюваннях і обґрунтуванні. Вона може базуватися на певному життєвому досвіді (наприклад, методика раннього розвитку дитини **Марії Монтесорі**, методика тренувань **Бориса Шейко** в пауерліфтингу).

Метод є основним інструментом мислення вченого, за допомогою якого відбувається відкриття нових істин. Усі наукові методи поділяються на *емпіричні* й *теоретичні*. Основним емпіричним методом пізнання є експеримент.

Експеримент – цілеспрямоване дослідження певного фізичного об'єкта у штучно створених і чітко керованих умовах за допомогою спеціальних технічних установок, інструментів, вимірювальних приладів тощо. На відміну від споглядання, передбачає активну взаємодію з об'єктом дослідження. За допомогою цього методу отримують нові факти, перевіряють на істинність певні гіпотези чи теорії тощо.

До **теоретичних методів пізнання** належать логічні методи пізнання, які поділяють на *методи пізнання* й *метод формалізації*.

I. Методи пізнання:

- *аналіз* – розчленування цілого на частини або ж розкладання фактів на їх елементарні складники. Залежно від специфіки досліджуваного предмета, виокремлюють різні види аналізу. Одним із найпоширеніших у сучасній науці є *системний аналіз*, сутність якого полягає в підході до предмета, що вивчається, як до структурно організованої системи;

- *синтез* – поєднання частин предмета, отриманих у результаті аналізу, в єдине ціле та пізнання цього предмета як єдиного цілого. У науці метод синтезу застосовують на *емпіричному* й *теоретичному* рівнях для отримання нових знань про досліджуваний предмет як де-що ціле;

- *абстрагування* – процес уявного відділення окремих або загальних властивостей і відношень від конкретного предмета, які цікавлять людей у певний час. Прикладами абстракцій у *фізиці* є *маса, речовина, фізичне тіло, інерція, механічний рух*; у *праві* – *злочин, правопорушення*,

алібі; в економіці – вартість, товар, гроші. Одним із видів методу абстрагування, який застосовують у науці, є *метод ідеалізації*, у результаті застосування якого створюються поняття ідеальних об'єктів. Прикладами таких об'єктів є *поняття ідеального газу у фізиці, точки, лінії, прямої – у математиці, ідеального типу – у соціології*;

- *узагальнення* – процес установалення логічних зв'язків між абстрактними й конкретними, загальними й одиничними поняттями через перехід від певного поняття до його найближчого родового поняття. Іншими словами, узагальнення – це перехід від думки про одиничне, яке міститься в понятті, судженні, нормі, гіпотезі тощо, до думки про загальне; від думки про загальне до думки про більш загальне;

- *дедукція* – це рух думки від загального до часткового й від часткового до одиничного, тобто перехід від загальних засновків до конкретних висновків на основі логічних правил, у результаті чого висновок випливає із засновків із логічною необхідністю;

- *індукція* – це рух думки від одиничного до часткового і від часткового до загального, тобто перехід від засновків, що фіксують окремі одиничні факти дійсності, до загального висновку;

- *аналогія* – це особливий метод пізнання, сутність якого полягає в отриманні висновку про належність окремих властивостей чи відношень у певного предмета на підставі порівняння цього предмета з іншими предметами. Аналогія є надзвичайно важливою в науці;

- *екстраполяція* – перенесення якісних характеристик з однієї предметної галузі – на іншу. Цей метод часто застосовується у прогнозуванні;

- *моделювання* – побудова моделей, за допомогою яких досліджуються різноманітні природні та соціальні об'єкти;

- *метод побудови гіпотез* – побудова припущення відносно фактичних даних про певні явища, процеси, події, про причини їх виникнення та функціонування, а також у прогнозуванні майбутнього.

II. Метод формалізації – це створення особливої штучної мови й зображення цією мовою абстрактних об'єктів науки та наукового знання. Першою і найкраще розробленою формалізованою мовою стала математика. Метод формалізації використовує більшість наук, що мають розроблену систему символів для позначення певних явищ і процесів (наприклад, *формули у фізиці, хімії, логіці*).

Відзначимо, що кожна система знань, що претендує на науковий статус, розробляє свою спеціальну систему методів пізнання, базовану на застосуванні загальних теоретичних методів пізнання в межах своїх предметних досліджень. Наприклад, у філософії часто застосовують такі різновиди методу аналізу:

- *ейдетичний аналіз* або ж *феноменологія* (дослідження природи світу через призму феноменів нашого сприйняття);
- *логічний аналіз* (конструювання логічних мов для пояснення природних явищ);
- *лінгвістичний аналіз* (дослідження особливостей вживання природної мови);
- *категоріальний аналіз* (віднайдення для певного комплексу понять найзагальніших понять – *категорій*);
- *системно-структурний аналіз* (розгляд будь-чого як цілісної сукупності взаємопов'язаних елементів). Якщо ці елементи розглядаються в постійній взаємодії і розвитку, то цей метод набуває *діалектичних* рис, у протилежному випадку (коли ці елементи розглядаються тільки по-одиному) – *метафізичних*.

5. Проблема істини в філософії. Безпосередня мета будь-якого пізнання – досягнення істини. Саме поняття істини має культурно-історичну визначність. Залежно від історичної епохи істину розуміли по-різному.

Істина – протилежна хибі (омані). Істину також слід відрізнити від поняття правди. Правда виражає наше суб'єктивне ставлення до речей. У кожного правда може бути різною. Згадайте **Шевченкове**: «У кожного своя правда». Істина ж – завжди об'єктивна і єдина.

Розмова про істину – це розмова про критерії істини. На сьогодні такими **критеріями** є *підтверджуваність на практиці, несуперечливість із теорією та фактами, точність термінології*. Процедура перевірки знання на істинність, як відомо, називається *верифікацією*. Процедура перевірки знання на хибність – це *фальсифікація*.

Істина – це якісна характеристика людських інтелектуальних побудов, а не реальності. Її основними характеристиками є *об'єктивність, процесуальність, абсолютно відносний характер, конкретність*.

Мислителі сформулювали такі концепції істини:

1. Кореспондентська. Засновником цієї концепції був **Аристотель**. На думку Аристотеля, *істина – це адекватне відображення дійсності у свідомості*. На сьогодні перед цією концепцією постає кілька труднощів. По-перше, наука часто досліджує ідеальні об'єкти, яких ми не зустрічаємо в пізнанні; по-друге, прагнення позбавитися суб'єктивних уподобань у науці є неможливим; по-третє, теорія розглядає об'єкт на різних зрізах, але в дійсності об'єкт – завжди єдиний. По-четверте, у науці використовуються мовні терміни (абстракції), які в дійсності ніколи не мали чітко окреслених меж.

2. Конвенціональна (з латин. «конвенція» – домовленість). У її межах істиною вважають те, що більшість учених називає істинним. Засновником цієї концепції був французький математик **Анрі Пуанкаре** (1854–1912). Критика конвенціональної концепції істини полягає в тому, що істину не ухвалюють більшістю голосів.

3. Прагматична. Ця концепція базується на такому твердженні американського логіка **Чарльза Сандерса Пірса** (1839–1914), відомому під назвою «прагматичної максими»: *«Потрібно розглянути всі практичні наслідки, які, як ми думаємо, можуть бути утворені об'єктом нашого поняття. Поняття про всі ці наслідки й буде складати повне поняття об'єкта»*. Критика цієї концепції істини полягає в тому, що істина й корисність – різні речі.

4. Авторитарна. Згідно з нею, істина – це слідування поглядам авторитета в певній галузі, повна довіра до них, зокрема, як у богослов'ї.

5. Формально-логічна. Згідно з цією концепцією, істина – це значення висловлювання. Будь-яке висловлювання має два значення: істина й хиба. Ця логічна концепція опсрує лише з мовними засобами, а тому не стосується реальності.

6. Семантична. У межах цієї концепції для того, щоб визначити істину, треба уточнити контекст, в якому йдеться про щось, фактор часу, систему знання. Польський логік **Альфред Тарський** (1901–1983) дав перше визначення істини: *«Висловлювання А істинно тоді і тільки тоді, коли дійсно Р»*. Іншими словами *«Висловлювання «іде сніг» є істинним тоді й тільки тоді, коли дійсно іде сніг»*.

7. Когерентна. Один із прибічників цієї концепції – німецько-американський мислитель **Ніколас Респер** (нар. 1928) – вважав, що певне твердження визнається істинним, якщо воно не суперечить даним наукової теорії.

8. Дефляціоністська. Згідно з цією концепцією, термін «істина» є надлишковим у мові науки, його потрібно усунути. Прихильник – британський філософ **Пол Горвіч** (нар. 1947).

Рекомендована література.

1. *Ильин В. В.* Философия науки: учебник. – М., 2003.
2. *Мельник В. П.* Філософія. Наука. Техніка: Методолого-світоглядний аналіз. – Львів, 2010.
3. *Попович М. В.* Логіка і наукове пізнання. – К., 1971.
4. *Синяра А. С.* Логіка: навчальний посібник. – Львів, 2012.
5. *Степан В. С.* Теоретическое знание. – М., 2000.

ФІЛОСОФСЬКЕ ВЧЕННЯ ПРО ЦІННОСТІ

Роби так, щоб максима твоєї поведінки
стала загальнолюдським законом.

*Іммануїл Кант,
німецький філософ*

План

1. *Поняття цінностей.*
2. *Основні концепції цінностей.*
3. *Класифікація та ієрархія цінностей.*
4. *Функції цінностей.*
5. *Цінність справедливості у спорті.*

1. Поняття цінностей. Людина за час свого життя вступає у стосунок відношень зі світом, що її оточує. Так, людина пізнає цей світ, перетворює його й оцінює предмети, явища і процеси, що в ньому відбуваються. Філософська дисципліна, що займається вивченням оцінкового відношення людини до світу, називається **аксіологія** (від грец. «аксіос» – цінність та «логос» – вчення).

Аксіологія вивчає питання, пов'язані з природою цінностей, їхнім місцем у реальності, структуру світу цінностей, взаємозв'язок і взаємозалежність цінностей між собою, ієрархію цінностей та їхні функції в житті суспільства. Аксіологія як наука про цінності сформувалася наприкінці XIX – на поч. XX ст. у працях **Рудольфа Германа Лотце** (1817–1881) та представників неокантіанства **Макса Шелера** (1874–1928) та **Генріха Ріккєрта** (1863–1936). Так, Р. Г. Лотце ввів у вжиток поняття «*значущості*» (нім. «*geltung*») як специфічної характеристики змісту мислення, а в стику й естетику – поняття «*цінності*» (нім. «*wert*»), яку розумів як значущість чого на протигагу існування об'єкта. Хоча самі цінності були об'єктом дослідження ще в більш ранні історичні епохи.

Першим питанням про цінності поставив давньогрецький мислитель **Сократ** у формі запитання про те, *що є благо?* Це питання фактично стало центральним у філософії Сократа. *Благо* – це реалізована цінність, або ж корисність. Учень Сократа **Платон** писав про *Благо*, або ж *Єдине*, яке він розумів не інакше як єдність *Істини, Добра* і

Краси. У його філософії навіть присутній цікавий термін – *калокагатія* (від грец. «калос» – краса і «агатос» – добро), що означав гармонічне поєднання фізичних (зовнішніх) і духовних (внутрішніх) якостей людини. Калокагатія була ідеалом фізичного й духовного виховання. Платон писав, що *«калокагатія – це здатність вибрати найкраще»*. Вибір найкращого призводить до формування фактичної ідеальної людини, досконалої у всіх відношеннях. На противагу античному розумінню природи цінностей, у середньовічній християнській філософії цінності людини пов'язувалися не з досконалістю людського тіла, а насамперед із чеснотами її душі – мудрістю, побожністю, мужністю, острахом Божим, знанням тощо. У пізніші епохи відбулося розширення уявлення про межі світу цінностей – їх стали визначати щодо природи (екології), суспільства (зайнятість населення, злагода в суспільстві, мир, порядок, демократія) й, власне, самої людини. Цінностями людського буття є тілесне і психічне здоров'я, душевні (відчуття комфорту, піднесеності, закоханості, радості, щастя) і духовні (добро, істина, краса, справедливість, свобода, святість) цінності. Відзначимо, що тіло й дух людини взаємопов'язані. *«У здоровому тілі – здоровий дух»*, – писав римський поет **Ювенал** (бл. 60–132).

2. Основні концепції цінностей. Природу цінностей як об'єкта філософського дослідження найкраще досліджено в межах концепцій 1. *Філософської антропології*; 2. *Неокантіанства*; 3. *Психологізму* й 4. *Емотивізму*.

1. Філософська антропологія. **Макс Шелер** як один із засновників *філософської антропології* доводив, що саме *Бог* задав певну шкалу цінностей, а людина має лише правильно пізнати її і засновувати на ній усі свої вчинки. М. Шелер у своїй філософії прагнув сформулювати ідею про об'єктивні додосвідні закономірності емоційного життя, які є незалежними від людської психіки. Ці закономірності можуть бути побудовані за законами логіки. Вони відповідають божественному задуму, згідно з яким світ побудований як світ цінностей. Серце людини є аналогом світу цінностей. Порядок серця є суворим, точним і об'єктивним. Закони серця є такими ж точними і строгими, як і закони логіки. М. Шелер розробляє ідею особливого світу цінностей. Він пропонує **ієрархію цінностей** – *цінності присмного й непри-смного, вітальні й духовні цінності, цінності-святині*.

Духовні цінності й цінності-святині є найвищими цінностями, відокремленими від тілесного. Носіями цих найвищих цінностей є **ідеально-взірцеві типи особистості** – *святий, геній, герой, провідний дух цивілізації, митець*.

Концепцію цінностей М. Шелера можна визначити як *об'єктивістську*, оскільки він розглядає саме Бога як джерело цінностей. Як відомо, в *концепції природних прав людини* (Томас Гоббс, Джон Локк) таким джерелом цінностей є природа. Ця концепція задекларувала основні цінності людини – *право на життя, на свободу й на приватну власність* – вічними, незмінними, незалежними від свідомості людини, волі законодавців. А от з позицій *історизму* (Георг Вільгельм Фрідріх Герте, Карл Маркс) цінності є продуктом розвитку культури чи історії, вони сформовані об'єктивно в певних культурно-історичних умовах.

2. Неокантіанство. Згідно з концепцією цінностей *неокантіанців*, зокрема **Вільгельма Віндельбанда** (1848–1915) і **Генріха Ріккєрта** (1863–1936), цінності існують тільки для *трансцендентального об'єкта*, такого, який знаходиться за межами нашого розуміння. Як пише Г. Ріккерт у праці «*Науки про природу і науки про культуру*» (1899): «*Цінності не представляють собою дійсності, ані фізичної, ані психічної. Їх сутність полягає в їх значущості, а не в їх фактичності*». Таким чином цінності є сферою трансцендентального буття. Вони не залежать від людських бажань чи потреб, їх не можна вивести із фактів життя. Мабуть моральністю і відчуттям щастя немає залежності. Адрже часто буває так, що моральні люди є нещасливими, водночас аморальні – щасливі. Роль цінностей у житті людини настільки вагома, що це навіть дало підставу В. Віндельбанду у праці «*Прелюдії. Нариси і промови до вступу у філософію*» (1884) визначити філософію як «*критичну науку про загальнолюдські цінності*».

3. Психологізм. Згідно із *психологізмом*, цінності виникають із психічних (суб'єктивних) станів особи, зокрема *моральні цінності походять із моральних почуттів* (жалості, співчуття, колективізму та ін.). Для прикладу, американський логік і філософ **Чарльз Сандерс Пірс** (1839–1914) визначав цінність як визначальний чинник задоволення людських потреб. А німецький мислитель **Франц Brentano** (1838–1917) вважав, що основним джерелом ціннісних суджень є душевні переживання. Багато мислителів критикувало позицію залежності цінностей від психічних станів і потреб як релятивістську. Адрже часто буває, що деякі речі пабувають цінності для людини, а потім втрачають цю цінність. Наприклад, для голодної людини, неабиякою цінністю буде і скибка хліба, а сита людина може навіть не поглянути і у бік вишуканих страв.

4. Емотивізм. Прихильники *емотивізму* (з англ. «emotive» – буджувати, хвилювати) – **Альфред Джулс Айср** (1910–1989), **Рудольф Карнап** (1891–1970), **Ганс Райхенбах** (1891–1953) – аналізували

мовні судження, в яких фіксувався моральний зміст, і дійшли висновку, що такі судження не можна піддати досвідній, фактичній перевірці. Етичні судження самі собою не фіксують наявний стан справ, а тому вони не є ні істинними, ні хибними. Відповідно й терміни моралі позбавлені значення. Єдиною підставою для аналізу етичних суджень є виключно їх «емотивний» характер, тобто вони є засобом виразу емоцій людини. Їх аналіз апелює більше не до раціональних підстав, а до психологічного аспекту проблеми – наших суб'єктивних вражень, відчуттів, емоцій. А якщо так, то об'єктивних критеріїв моралі немає. Кожен має право дотримуватися тих цінностей, які вважає за потрібне. Такий скептицизм і нігілізм емотивізму став об'єктом критики. Німецько-американський філософ **Герберт Маркузе** (1898–1979) зазначав, що у випадку з етикою формальний аналіз суджень не є правильним, бо в одному ряді опиняються поняття на кшталт «свободи», «влади», «мітли» чи «ананасів».

3. Класифікація та ієрархія цінностей. Традиційно цінності прийнято поділяти на *матеріальні* – економічні, технічні й вітальні (стан здоров'я, екологія) цінності, які задовольняють тілесне буття людини, й *духовні* – релігійні (святість), моральні (добро), естетичні (прекрасне), правові (справедливість), філософські (істина), політичні (благо суспільства). До матеріальних, зокрема, належать цінності, які існують у формі речей – одяг, продукти харчування, техніка, картини. До духовних – моральні, релігійні, художні, політичні цінності тощо. Недоліком такого поділу є те, що він не враховує взаємозалежність і взаємодію матеріального й духовного у практичному житті людини. Наприклад, статуї «Дискобола» **Мирона**, «Мілона Кротонського» **Етьєна Моріса Фальконе** чи будь-які інші твори за повчальними сюжетами можемо зарахувати водночас до матеріальних і до духовних цінностей. Адже вони задовольняють як матеріальні, так і духовні потреби людини.

Якщо розглянути більш розгалужену класифікацію цінностей, то, залежно від різних критеріїв, бувають такі види цінностей:

- за змістом діяльності: виробничі, побутові, професійні;
- за широтою змісту: індивідуальні, групові, загальнолюдські;
- за сферою суспільного життя: матеріально-економічні, соціально-політичні, духовні;
- за значущістю для людини: вищі (зокрема, вітальні), нижчі;
- за типом цивілізації: європейські, азійські, американські.

Залежно від культурно-історичної епохи, ієрархія цінностей може бути різною. Наприклад, у Середньовіччі переважали релігійні цінності, які відчутно впливали на мистецтво, філософію, політику. У

Новий час провідними були економічні цінності, які впливали на всі інші, у тому числі й духовні. У сучасному світі вагому роль відіграють науково-технічні цінності.

Є великою небезпека, коли на вершині піраміди людських цінностей опиниться лише якась одна цінність. Це несе в собі потенційну диктатуру й авторитаризм. Тому піраміда цінностей не повинна бути гостроконечною. На її вершині має бути відразу кілька життєствердних духовних цінностей. Порівняйте з **пірамідою потреб Маслоу** в теорії мотивації, де підніжжя піраміди формують *фізіологічні* потреби (дихання, вода, їжа, сон, секс), які треба задовільнити насамперед, далі йдуть потреби *екзистенційні* (безпека), *соціальні* (дружба, сім'я), *престижні* (повага) і *духовні* (творчість, самореалізація, моральність).

Немає сенсу протиставлення матеріальних і духовних цінностей. Адже людина не може існувати ні без перших, ні без других. Хоча часто окремі люди чи навіть цілі народи віддають перевагу матеріальним чи духовним цінностям. Цікавими видаються дві такі закономірності: 1) *зростання моральної культури людей політичує рівень матеріальних благ*; 2) *у кінцевому підсумку бути моральним економічно вигідніше, ніж жертвувати мораллю заради тимчасової матеріальної вигоди*.

Помилково вважати, що люди матеріалістичних поглядів віддають перевагу матеріальним цінностям. Термін *«матеріаліст»* означає відшання матерії первинною щодо духу. Так, комуністи, які дотримувалися матеріалістичного світогляду, цінності комуністичної ідеології ставили вище від матеріальних благ, а утилітаристи, дотримуючись ідеалізму, надавали перевагу матеріальним цінностям.

4. Функції цінностей. Цінності визначають мету нашої діяльності. Вони дають нам можливість зрозуміти, для чого ми діємо, чому чинимо саме так, а не інакше. Цінності в житті людини виконують такі функції:

1. *Сенсотворча.* Людина – істота розумна. Вона завжди має справу із певними смислами (сенсами), може визначити, що для неї є потрібнішим у цей момент, прагне цього досягти. Те, що потрібно нам, безперечно, становить для нас цінність. Процес утвердження цих цінностей надає сенс нашому життю, вказує, в якому напрямку потрібно рухатися далі, розвиватися, самовдосконалюватися. Однак потрібно мати на увазі, що істинними цінностями в нашому житті можуть бути лише ті, які є гідними самої людини, які визнаються суспільством як загальнолюдські. Досить часто зразки цих цінностей подано в правилах моралі, релігійних приписах, традиціях народу. Однак часто буває так, що людина дотримується всіх цих вимог, що становлять

основу духовних цінностей, але не розуміє, для чого вона це робить, не розуміє сенсу свого життя, у той час як інша людина, обираючи для себе досягнення матеріальних цінностей як мету своєї діяльності може відчувати себе сповненою сенсу життя особистістю. Усе залежить від того, наскільки свідомим є вибір людини, наскільки сильно вона вірить у те, що робить. Як у відомій притчі про трьох робітників, як будували собор у місті Шартрі. Кожного з них запитали, що він робить. Перший відповів, що тягне тачку з камінням, другий – що заробляє на хліб, а третій гордо заявив, що будує Шартрський собор. Залежно від тих цінностей, які у нас є, ми по-різному розуміємо мету (сене) нашого життя.

2. *Мотиваційна*. Цінності є тим фактором, що спричиняє наші дії, надихає нас на вчинки, визначає нашу поведінку. Мотиви нашої діяльності є суб'єктивними. Кожен раз доводиться обирати, вирішувати. Не раз трапляється так, що цінними є не самі вчинки, а мотиви цих вчинків. Наприклад, хтось може виступати спонсором якогось мистецького дійства лише з розрахунку, що потім отримає певні пільги. Водночас інша людина допомагає просто так, тому що цінує мистецтво і хоче допомогти молодим митцям розкрити грані свого таланту. Мотиви цих людей показують, що саме має для них сене, що є цінністю.

3. *Орієнтаційна*. Оскільки цінності є зразками поведінки, то вони допомагають людині зробити правильний вибір у проблемній ситуації, допомагають людині не помилитися у своєму виборі. Цінності, як зразок, постають мірилом реальності. Вони виступають тим ідеалом, до якого ми прагнемо, який виформовує нас як особистість. Проте завжди існує небезпека перетворення цього ідеала на певного ідола, кумира, якого хочеться несобдуманно наслідувати і повсюди бути на нього схожим. У цьому випадку можна втратити себе як особистість, нівелювати свою індивідуальність. Недарма християнська заповідь стверджує: «Не створи собі кумира!». Іншими словами, не втрачть самого себе.

4. *Нормативно-регулятивна*. Кожен раз, здійснюючи вибір, ми керуємося певними цінностями. У такому випадку цінності виступають для нас нормами, тобто правилами поведінки людини, які виводяться з сенсу цінностей. Норми бувають *моральними, правовими, естетичними, звичаєвими, технічними* тощо. Цінності становлять основу норм, які регулюють поведінку людини в суспільстві. Якою б не була норма, вона завжди орієнтується на певну вищу цінність – істину, добро, красу, життя тощо. Наприклад, така норма як «дотримуйся правил безпеки на воді» ґрунтується на вищій порівняно з розвагами цінності – цінності життя.

5. Цінність справедливості у спорті. Справедливість є однією з універсальних людських цінностей, яка фіксує загальне співвідношення цінностей і їх розподіл між індивідами, визначає міру й відповідність прав і обов'язків людини тощо. Порушення норми справедливості розцінюється в межах моральної свідомості як несправедлива, негуманна, неморальна поведінка.

Для того, щоб правильно визначати роль справедливості у процесі спортивної діяльності, потрібно трактувати спорт як діяльність, спрямовану на самовдосконалення, самовираження і реалізацію особистих досягнень, набуття вмій і навичок та демонстрацію майстерності. Справедливість проявляє себе на різних рівнях: у процесі взаємовідносин тренера і спортсмена, спортсменів між собою, спортсменів і осіб, дотичних до спорту, тощо. Наприклад, уже на рівні взаємовідносин тренера і спортсмена, важливо, щоб тренер не допускав проявів неморальної поведінки серед підопічувих (насилення, образ, обману). Така поведінка не має нічого спільного із духом чесної спортивної боротьби, а тому особи, які її чинять чи допускають, повинні бути одразу засуджені чи навіть відсторонені від спорту.

Турбота за здоров'я, безпеку і благополуччя спортсмена мають бути вихідним принципом взаємовідносин у спорті, як у процесі підготовки до змагань, так і на самих змаганнях. Лише перемога у чесній боротьбі, базованій на дотриманні правил гри й етичних принципів поведінки є тим, що надає морального сенсу спортивним змаганням, надає їм цінності. Лише спортсмени, які здобули перемогу чесно, «за гамбурзьким рахунком», заслуговують пошанування й винагороди. Ніяк, будь-який обман у спорті повинен бути засудженим, згідно з правилами, і цим самим буде утверджено ідеали справедливості.

Справедлива гра (або ж *чесна гра*; англ. «fair play») – основа спорту, його найвища цінність. Порушення справедливої гри здійснюється у формі підкупу суддів, вживанні допінгу, договірних матчів, порушенні правил тощо. Дотримання принципу справедливої гри є завданням не лише спортсменів, важливо, щоб і інші причетні до спортивних змагань особи, які можуть певною мірою впливати на спортсмена, дотримувалися цього принципу. Так, у «Кодексі спортивної етики» відповідальними за дотримання справедливої гри є уряди, спортивні організації й організації, що відносяться до спорту, окремі особи, які своєю поведінкою можуть вплинути на формування морального обличчя спортивних ідеалів молоді. До таких осіб можна зарахувати спортивних функціонерів, тренерів, глядачів (дванадцятий гравець), технічний і медичний персонал, організаторів і спонсорів змагань, засоби масмедіа тощо. Зрозуміло,

що в ситуації тотальної комерціалізації спорту, націленості не на особу спортсмена, а на результат, коли прагнуть перемогти за будь-яких умов, формуються не так вищі духовні цінності на основі ідеї справедливості, як виникають певні моральні недостатки (пороки) у формі егоїзму, заздрості, агресії тощо. Боротися з ними не просто, але саме їх поборювання демонструє чого вартий спортсмен як особистість і зрештою, як людина.

У Кодексі спортивної етики, який отримав назву «Справедлива гра – шлях до перемоги» («Fair play – the winning way»), вміщеному в Спортивній Хартії Європи (1992), поняття справедливої гри розглядають ширше, ніж просте дотримання правил у спортивній діяльності, це й дружба, повага, шанування атмосфери, у якій здійснюється рекреаційна чи спортивна діяльність. У Кодексі спортивної етики зазначено, що «Справедлива гра – це спосіб мислення, а не лише поведінки». Дотримання правил справедливої гри збагачує духовну культуру особистості, формує дружні, партнерські відносини між спортсменами, уболівальниками, командами, народами і державами. У спорті, як і в будь-якій іншій соціальній інституції, можна сказати, услід за Аристотелем, кожному має бути «пропорційно до його внеску, до його відносності», що й сприятиме примноженню «державного блага – справедливості, тобто того, що слугує спільній користі».

Усі елементи справедливого розподілу у спорті можна поділити на дві такі великі групи:

1) гарантування можливості всім охочим мати змогу отримувати належні знання з фізичного виховання, займатися спортом, поліпшувати свої показники, удосконалювати свої вміння;

2) гарантування можливості бути захищеним від дискримінації чи будь якою ознакою, від зневаги власної особи й небезпеки своєму здоров'ю.

Якщо кожна людина чи організація, причетна до спорту, буде намагатися дотримуватися цих елементів справедливого розподілу й надавати кожному спортсмену таку частку, що відповідає його потребам і заслугам, то тим самим у спортивній діяльності будуть утверджуватися ідеали справедливості.

Рекомендована література

1. Аристотель. Нікомахова етика. – К., 2001.
2. Джуль В. В., Коваленко А. І. Принципи справедливості в спортивній деонтології // Здоровий спосіб життя: Зб. наук. ст. Вип. 11. – Львів, 2006.
3. Левчук Л. Т. та ін. Естетика: Підручник. – К., 2000.
4. Малахов А. Етика: курс лекцій. Павч. посібник. – К., 2001.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ

Коли народ багато знає, ним важко керувати.

Лао-цзи.

давньокитайський мислитель

План

1. Суспільство як предмет соціальної філософії.
2. Громадянське суспільство.
3. Нація.
4. Культура як предмет філософського дослідження.
5. Культура й цивілізація.

1. Суспільство як предмет соціальної філософії. Соціальна

філософія – це розділ філософії, який досліджує найзагальніші закономірності розвитку суспільства, особливості його функціонування і впливу на окрему людину. Таким чином, у предмет дослідження соціальної філософії входять такі блоки питань:

1) природні основи суспільного життя (специфіка соціального варіанту природного, взаємодія суспільства і природи, глобальні екологічні проблеми);

2) теоретичні аспекти суспільного буття (філософського, економічного, правового, політичного характеру);

3) духовна сфера життя суспільства (наука, мистецтво, релігія, література і їхнє значення в культурному й цивілізаційному розвитку людства);

4) суспільство й людина (соціальний розвиток людини, її соціалізація, вплив особистості на долю людства);

5) історія розвитку суспільних відносин (специфіка доіндустріального, індустріального й постіндустріального суспільства, соціологія, історичні чинники розвитку соціуму).

На відміну від соціології, яка аналізує кількісні і якісні закономірності розвитку суспільства, соціальна філософія прагне критично дослідити специфіку суспільства і його вплив на людину. Соціальна філософія виступає загальною методологією пізнання соціальних

феноменів для низки інших конкретних наук, що досліджують суспільство – політології, історії, права, статистики, соціології тощо.

Суспільство – це група людей, які постійно взаємодіють між собою задля поліпшення умов існування окремої людини. У процесі цієї взаємодії виникають соціальні структури, відносини між членами цих структур, норми, стандарти поведінки, особливі духовні устремління окремої особи тощо. *Соціальні структури* можна визначити як сукупність соціальних (клас, група, верста), професійно-кваліфікаційних, соціально-демографічних (молодь, пенсіонери), етнічних спільнот (нації, народності), які пов'язані між собою відносно сталими стосунками.

Об'єднання людей у суспільство, їх форма спільної життєдіяльності, відрізняється від співіснування тварин, які об'єднуються у групи (табуни, зграї, отари) задля виживання в умовах дикої природи. Люди об'єднуються в суспільство з різних причин – *задля захисту, збереження життя особи, продовження роду, забезпечення стабільності взамовідносин членів суспільства й гарантування духовного розвитку особистості, її творчої самореалізації.*

У суспільстві люди вибудовують особливий тип стосунків і взаємовідносин, який не можна звести до тих явищ, що можна спостерігати у природі. Дуже часто в суспільстві діють свої закони, своя психологія. Темпи розвитку суспільства значно перевищують темпи змін у природі. І хоча між суспільством і природою існує постійна взаємодія, суспільство навчилося контролювати явища природи, підпорядковувати її можливості своїм потребам. Це дало підстави українському філософу і природознавцю **Володимирові Вернадському** (1863–1945) ствердити, що на зміну *геосфері* (неживій природі) і *біосфері* (живій природі) як послідовним фазам у розвитку Землі прийшла *ноосфера* (з грец. «ноос» – розум і «сфера» – куля).

Ноосфера – це сфера розуму, це сучасна стадія розвитку біосфери. Складовими частинами ноосфери є такі:

- 1) *антропосфера* – сукупність людей як організмів;
- 2) *техносфера* – сукупність штучних об'єктів, створених людиною, та природних об'єктів, змінених унаслідок діяльності людства;
- 3) *соціосфера* – сукупність соціальних факторів, характерних для цього етапу розвитку суспільства і його взаємодії з природою.

В. Вернадський сформулював так званий *закон ноосфери* (Вернадського) – це закон про перетворення біосфери, згідно з яким на сучасному рівні розвитку людської цивілізації вона неминуче пере-

твориться в ноосферу, тобто у сферу, де розум людини відіграє найважливішу роль у розвитку природи.

Нині ноосфера огортає весь світ. Телефони, радіо, комп'ютери, мобільний зв'язок, інтернет, пошукові системи, Вікіпедія, соціальні мережі, You Tube, Twitter, – усе це теперішні прояви сфери розуму, про яку ще в 1920-х рр. міркував В. Вернадський, зазначаючи, що *«ми живемо в епоху великих наукових змін»*. У точках Wi-Fi, якщо можна так сказати, тепер до сфери розуму можна долучитися майже всюди у світі. Сфера розуму інтенсифікує суспільні процеси, змінює традиційні устрої співжиття людей. Щоправда, потрібно розуміти, що вона несе як переваги, так і недоліки, оскільки все нові й нові технічні винаходи, з одного боку, зближують людей (як от соціальні мережі), з другого боку, постійно їх віддаляють, замінюють живе спілкування переписуванням, емоції – смайликами, вирази обличчя – аватарами. Але така вже особливість життя людини в суспільстві – кожен раз потрібно зводити до щораз нових суспільних реалій, темпи змін яких постійно пришвидшуються.

2. Громадянське суспільство. У межах соціальної філософії вивчають відношення *«Людина–Суспільство»*. Людина є членом суспільства. Як писав Аристотель, *«людина – це політична тварина»*. Ми народжуємося і потрапляємо в систему відносин, що вже склалася у суспільстві задовго до нас. У різні історичні епохи існували різні форми суспільних устроїв – від *тоталітаризму*, де нормою стають соціальний терор, бюрократія, узурпація влади в руках однієї особи чи групи осіб, відсутність свободи слова, до *громадянського суспільства*.

Громадянське суспільство, на думку української дослідниці Антоніни Колодій, – це сфера спілкування та солідарності, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій громадян, яка захищена необхідними умовами від прямого втручання й регламентації з боку держави. Серед асоціацій (об'єднань) громадян у громадянському суспільстві виокремлюють *недержавні організації, приватні добровільні організації, громади, клуби місцевих громад, профспілки, спортивні клуби, природоохоронні організації, приватний бізнес, правничі інституції, засоби масової інформації, організації споживачів, релігійні громади, клуби за інтересами* тощо.

Громадянське суспільство утворюють лише вільні та рівні індивіди і створені ними добровільні асоціації, зорієнтовані на громадські справи. Громадянське суспільство немислиме без публічного просто-

ру, у межах якого люди можуть абсолютно вільно комунікувати між собою, висловлювати свої думки, критикувати інших. Така комунікація забезпечує формування громадської думки – ставлення людей до тих чи інших суспільних явищ чи процесів. Громадська думка, як і думка кожної окремої людини, якщо вона не загрожує життю, здоров'ю інших людей, не притічує їхню гідність, не зашкоджує саморозвиткові й самореалізації, у межах громадянського суспільства повинна бути захищеною на законодавчому рівні. Держава жодним чином не повинна втручатися в діяльність громадських організацій. Причому необхідність їх незалежності від держави має бути усвідомленою на індивідуальному та колективному рівнях. Громадянське суспільство є моделлю таких стосунків між людьми, де панують співпраця, солідарність, взаємодовіра і співробітництво.

Відзначимо, що громадянське суспільство виникає задля того, щоб поліпшувати ефективність виконання суспільних справ, задля того, щоб протидіяти владним структурам, зменшувати відчуженість індивідів від суспільства, залучати їх до колективу, заохочувати виконувати корисні для громади справи і зрештою зміцнювати демократичний лад, формувати високу політичну, правову, соціальну, духовну культуру особистості.

Чим розвиненішим є громадянське суспільство, тим легше його громадянам захищати свої інтереси, тим більшими є їхні можливості щодо самореалізації в різних сферах суспільного життя. При наявності громадянського суспільства держава є забезпеченою від можливості узурпації політичної влади тими чи іншими її органами чи окремими особами, а тому права і свободи кожної особи є захищеними.

3. Нація. Громадянське суспільство для того, щоб воно було цілістю, а не розбивалося на множину інституцій, для того, щоб воно мало спільну мету, повинно бути підпорядковане певній національній ідеї – тому спільному, що здатне об'єднати різних людей у єдину націю.

Британський дослідник **Ентоні Сміт** (нар. 1939) у книзі «*Національна ідентичність*» (1991) визначає націю таким чином:

Нація – це найменована сукупність людей, яка має спільні міфи й спогади, масову громадську культуру, позначену вітчизну, економічну єдність і рівні права й обов'язки для всіх її членів. Нація є надетнічним утворенням. Завдяки наявності економічних і правових інституцій вона відрізняється від народу. Нації починають виникати тоді, коли формується індустріальне суспільство.

Існує два основні підходи до розуміння нації: *об'єктивістський* і *суб'єктивістський*. Згідно з об'єктивістським підходом, який розвивав, зокрема, радянський історик і етнограф **Юліан Бромчіл** (1921–1990), нація є надетнічним утворенням: сім'ї утворюють родини, родини – племена, племена – народності, народності – націю. Згідно з суб'єктивістським підходом, прихильником якого був, зокрема, американський соціолог **Володимир Старосольський** (1878–1942), нація утворюється інстинктивно, є нерациональним психологічним утворенням, ірраціональною основою спільноти.

На думку Е. Сміта, світ поділений на нації і від того нікуди не дітися. Нація є джерелом будь-якої політичної влади. Щоб бути вільними, люди мають ідентифікувати себе з певною нацією. Щоб бути економічною, кожна нація має бути автономною. Задля миру і справедливості на землі нації мають бути вільними й забезпеченими.

Пошук національної ідеї для багатьох народів є тривалим процесом. Адже люди, поєднані в одній державі, почасти є розділеними історично, територіально, культурно, мовно, економічно. Усе це стосується і до українського народу, розмови про національну ідею якого не вичерпують досі. Ці розмови триватимуть рівно доти, доки в нашій державі не запанує верховенство права й закону, не виникне належний матеріальний добробут, а кожен українець не усвідомить себе членом великої європейської сім'ї і не розпрощається назавжди із своїм «совієтним» минулим. Після цього такі цінності, привнесені французькою революцією, як *братерство, рівність і свобода*, стануть сутнісною і української національної ідеї.

4. Культура як предмет філософського дослідження. Слово «культура» походить від латинського слова «colere» – вирощувати, опікати, обробляти. Звідси «culturare» – вирощений, оброблений людською працею, доведений до досконалості. Спершу поняття «культури» стосувалося обробітку землі, але згодом стало вживатися в ширшому значенні – щодо духовно-практичної діяльності людей. Римський оратор **Цицерон** (106–43 рр. до н. е.) писав, що «*філософія є культурою душі*». Щоб стати філософом, на його думку, потрібно постійно вдосконалювати свій розум, збагачувати свої знання, обробляти їх, як селянин землю.

Пімецький історик та філософ **Самуель фон Пуфендорф** (1632–1694) уперше вжив слово «культура» 1684 року як самостійний термін для означення духовного світу людини, що відрізняє її від зви-

чайного тваринного існування. Німецький мислитель **Йоганн Гердер** (1744–1803) писав уже про культури різних народів, спок.

На сьогодні існує понад 2000 визначень культури. Академічними визначеннями культури є, зокрема, такі:

- культура – це загальний процес інтелектуального, естетичного, духовного розвитку людини й людської спільноти;
- культура – це стан суспільства, який пов'язаний із наявністю соціального порядку, права, моральності тощо. У цьому значенні термін «культура» збігається з терміном «цивілізація»;
- культура – спосіб життя людей, який притаманний певній спільноті, історичній добі. Наприклад, українська культура;
- культура – способи, форми й наслідки художньої, творчої та інтелектуальної діяльності людей. Наприклад, наука, філософія, музика, живопис.

Ці визначення є доволі виваженими й мало образними. Значно яскравіші визначення культури запропонували такі мислителі:

- німецький філософ і культуролог **Ернст Кассірер** (1874–1945) розумів культуру як *«сукупність символів»*. Символи є результатом творчої діяльності людей, вони несуть у собі смисли, які є незрозумілі істотам, що перебувають за межами культури;
- німецький соціолог **Макс Вебер** (1864–1920) культуру визначав як *«форму розумної дії»*. Іншими словами, культура є неможливою без розумової діяльності;
- релігійний французький філософ **Жак Марітен** (1882–1973) визначав культуру як *«прояв релігійного духу»*;
- французький етнограф, соціолог і культуролог **Клод Леві-Стросс** (1908–2009) називав культуру *«системою комунікації»*;
- голландський теоретик культури **Йоганн Гейзінга** (1872–1945) запропонував одне з найцікавіших визначень культури; *«культура – це гра»*. У праці *«Homo ludens»* він розглянув нашу життєдіяльність через всеосяжну сутність феномену гри і її універсальне значення у процесі творення культури. Гра розглядається як елемент культури. З культурологічного погляду *гра* – це сконструйована людиною за певними правилами реальність, яка є несерйозною і серйозною водночас. Гра вносить у світ тимчасову довершеність, вона моделює життя. Гра, з одного боку вимагає свого глядача (навіть, якщо ним виступає і сам суб'єкт гри), з другого – її притаманний дух змагання. На думку Й. Гейзінга, людство у процесі своєї еволюції створило незліченну кількість ігор: *військові, політичні, олімпійські, театральні, спортивні* тощо.

5. Культура й цивілізація. Поняття культури в повсякденному житті часто ототожнюється з поняттям цивілізації: ми вживаємо фактично як синоніми поняття «культурне життя» та «цивілізоване життя», «культурне суспільство» та «цивілізоване суспільство». Однак ці поняття не тотожні. Першим на це звернув увагу в середині XIX ст. американський соціолог **Льюїс Морган** (1818–1881), який позначив терміном «цивілізація» певну велику історичну епоху, що прийшла на зміну *дикунству й варварству*. Для дикунства характерним було *стадіє життя, збиральництво, життя в печерах, примітивні знаряддя праці*. За часів варварства в суспільстві вже були *вищими родові форми організації життя, використання вогню, вирощування тварин, землеробство, побудова житла, виготовлення глиняного посуду*. На зміну епосі варварства прийшла епоха цивілізації, характерними ознаками якої є *вишикнення та розвиток міст, обробка та використання металів, виникнення письма, поява держави, народження інституту сім'ї тощо*.

На сьогодні поняття культури й цивілізації не збігаються: цивілізація у своїй суті концентрує швидше стрімкий розвиток *матеріальних благ*, водночас культура звернена на пошуки *духовних смислів*.

Найвідомішими нині філософськими концепціями, у яких пропонується культура й цивілізація є *концепції «культурних круговертів»* німецького філософа **Освальда Шпенглера** (1880–1936) та британського історика **Арнольда Тойнбі** (1889–1975).

У праці *«Присмерк Європи»* (1918) **Освальд Шпенглер** критикує *європоцентризм, історизм, панлогізм*, що були притаманними європейській історичній науці у XIX ст. Він переконаний, що у світі існували абсолютно рівноцінні культури – *єгипетська, індійська, вавилонська, китайська, греко-римська (аполонівська), культура майя, західноєвропейська (фаустівська)*. Культура, на думку О. Шпенглера, є абсолютно замкнутим організмом. Неможливо одну культуру зрозуміти через іншу. Кожному такому організму – культурі – потрібно проживити 1200–1500 років, пройшовши шлях від народження до старості. *На стадії старості культура перетворюється на цивілізацію*, яка характеризується *загибеллю мистецтва, втратою безпосередності у сприйнятті світу, заміною поезії механікою, нівелюванням індивідуальних людських особливостей, моральним занепадом суспільства, свупченням людей у гігантських містах, високим рівнем розвитку науки й техніки*.

Арнольд Тойнбі у праці *«Дослідження історії»* (1934–1961) розглядав цивілізацію розглядав як живий організм, який народжується,

зростає, надламується й розкладається. Якщо стадії «народження» і «зростання» відбуваються завдяки *«життєвому пориву»*, то стадії «надлому» і «розкладу» пов'язані з *«виснаженням життєвих сил»*.

Щоправда, на відміну від О. Шпенглера, А. Тойнбі налічував 21 цивілізацію, що проявили себе в історії людства в різні часи. Серед найвизначніших він називав *західну, православну, далекосхідну, мусульманську, індійську*. Деяким цивілізаціям повною мірою себе проявити не вдалося. Вони загинули під навалом загарбників (*інки, ацтеки*) або не пройшли перших стадій розвитку (*несторіанська*). Деякі цивілізації можуть існувати як закам'янілі, не породжуючи нової стадії розвитку, зокрема, єгипетська, яка існувала без змін декілька тисячоліть, допоки внаслідок політичного й військового тиску з боку Римської імперії не припинила своє існування.

А. Тойнбі був переконаний, що цивілізації виникають завдяки *«заколу виклику й відповіді»*: виникнення та подальший розвиток цивілізації пов'язані із здатністю людей дати адекватну відповідь на виклик історичної ситуації. Дати відповідь здатна насамперед *«творчість»*, яка генерує нові ідеї і втілює їх у життя. З розвитком склад *«панівної меншості»* погіршується, вона дедалі частіше в доводах посилюється на авторитет і зброю. Не витримавши внутрішніх чварів, цивілізація може впасти під впливом сусідніх народів. Порятунком для цивілізації А. Тойнбі вбачав у *«єднанні в душі»*, тобто наверненні до вселенської релігії на основі світових проповідницьких культів.

Сучасна цивілізація також перебуває під загрозою знищення, адже перед нею стоїть маса *глобальних проблем* – забруднення довкілля, вичерпання енергетичних і сировинних ресурсів, продовольча та демографічна кризи, поява нових смертельних хвороб, можливість атомної війни тощо. Усі ці цивілізаційні виклики й метазагрози глобальній цивілізації науковці намагаються осмислити в контексті проблематики *філософії сталого розвитку людства*, покликаної вибудувати гармонійне відношення між суспільством і природою.

Рекомендована література

1. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій. – К., 1996.
2. Мірчук І. Історія української культури. – М. – Л., 1994.
3. Сітківич О. В. Основи культурології: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2009.
4. Сміт Е. Національна ідентичність. – К., 1994.
5. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. – К., 1996.

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Кріпи свої сили, бо як ти слабкий,
то світ скрутить тобі карк.

*Іван Боберський,
український педагог,
теоретик і практик української
національної фізичної культури*

План

1. Спорт як культурна практика.
2. Філософія спорту як напрям філософських досліджень.
3. Концептуальні питання філософії спорту.
4. Етичний аспект спортивної діяльності.

1. Спорт як культурна практика. Фізична культура і спорт є продуктом історичного розвитку суспільства. Фізична культура є не лише культурою тіла, але й сукупністю матеріальних і духовних цінностей. Осмислюючи спортивну проблематику, кожен науковець інтуїтивно намагається відповісти на такі запитання:

- що таке спорт?
- як спортивна діяльність впливає на моральність людини, її естетичні здібності, на соціальні відносини, на процес формування й задоволення різноманітних соціально культурних потреб індивіда, різних соціальних груп і суспільства в цілому?
- які специфічні культурні цінності складаються у сфері спорту, в якому відношенні вони знаходяться з іншими соціальними цінностями, що становлять сферу матеріальної і духовної культури?
- чи скільки спорт сприяє суспільному прогресові, захисту достоїнств особи і її свобод, формуванню різносторонньо й гармонійно розвинутої особи?
- до яких негативних явищ призводять спортивні змагання? Чи можна запобігти негативній дії цих змагань і спорту в цілому на особу й соціальні відносини?

Існують різні підходи в оцінюванні спорту в житті суспільства: як позитивні, так і негативні. Зокрема, іспанський філософ **Хосе Ортега-і-Гассет** (1883–1955) першину роль у житті людини й суспільства

відводив грі. Він вважав, що спорт є спорідненим із працею, оскільки передбачає докладання значних зусиль. Але спорт має суттєву відмінність – першопочатково він не є зорієнтованим на отримання економічної вигоди. Спортивні змагання завжди повинні бути вивіщеними, шляхетними, їх не можна обчислювати грошима. Матеріальна вигода, практичні, корисливі цілі – це життя другого порядку. Спорт – це одна з вищих форм діяльності, це життєва початкова творча активність, яка виявляється органічно й невимушено. *«Наукова й художня творчість, політичний і моральний героїзм, релігійна святість – високі плоди спортивної захопленості»*, – робить несподіваний висновок Х. Ортега-і-Гассет. У своїй промові *«Про спортивно-святкове відчуття життя»*, виголошеній перед членами Німецького спортивного союзу 1954 року, він висунув припущення, що саме спорт є основою культури й цивілізації, а культура – є дочкою спорту, а не природи.

Х. Ортега-і-Гассет оцінював спорт як діяльність, що має великий культурний потенціал, адже вона як одна з форм ігрової діяльності разом із мистецтвом рятує сучасну людину *«від серйозності життя й будить у ньому хлоп'яцтво»*. Х. Ортега-і-Гассет писав: *«За короткий час ми побачили, на скільки піднялася на сторінках газет хвиля спортивних розваг, потопивши майже всі кораблі серйозності. Торжество спорту означає перемогу юнацьких цінностей над цінностями старовини»*. Хоча він розумів, що масова політизація спорту, яка відбулася в першій половині ХХ ст., відлучила його від культури, призвела до того, що спорт втратив свою *«первинну вітальність»*.

Голландський філософ Йоганн Гейзінга (1872–1945), автор відомого твору *«Homo ludens»* (1938), наголошував на важливому впливі на сучасні філософські й соціологічні концепції феномену спорту. Й. Гейзінга розумів спорт як одну з форм ігрової діяльності, в основі якої лежить ідея змагання (з грец. «агон»). Спорт починається там, де закінчується театральність, як наприклад, у випадку з середньовічними рицарськими турнірами. Спорт – це насамперед тілесні вправи й демократизм, прагнення діяти командно, злагоджено. У міру того, як спорт втрачає чистоту гри, він перестає бути фундаментальною компонентою культури.

У зв'язку з комерціалізацією і політизацією, сучасний спорт значною мірою втратив своє гуманістичне, високоморальне значення в житті суспільства. Особливо це стосується Олімпійських ігор як вищої форми сучасних спортивних змагань. Німецький філософ і психолог Еріх Фром (1900–1980) писав про них таке: *«Подивіться, який божевільний націоналізм об'єднує людей, що стежать за ходом сучасних Олімпійських ігор, які нібито служать справі миру. Насправді*

внутрішність Олімпійських ігор – це символічний вираз західного язичництва. Вони прославляють язичницького героя: переможця, найсильнішого, найнаполегливішого, і при цьому не помічають грізної суміші бізнесу і реклами, таких характерних для сучасної імітації тих Олімпійських ігор, які проводилися в Стародавній Греції».

Небезпеки, які стоять перед сучасним спортом, окреслював і німецький філософ **Освальд Шпенглер** (1880–1936). Він відносив спорт до парадигм цивілізації, а не культури. Цивілізація, як відомо, значною мірою сконцентрована на примноженні матеріальних благ. Її розвиток дуже часто залишає осторонь морально-етичну складову соціальних відносин. Однак відзначимо, що таке зауваження стосується не лише спорту. Будь-які інші культурні феномени також постійно відчувають впливу тієї соціально-цивілізаційної системи, в умовах якої відбувається їх внутрішня трансформація.

Спорт як і фізична культура був, є і буде складовою культури. Він впливає на розвиток кінематографу, літератури, живопису. Спорт має значний творчий потенціал. Заняття спортом не позбавлені естетичної і етичної складових. Існують навіть деякі теорії, як-от теорія **Г. Рейнака**, які пояснюють виникнення фізичної культури (й зокрема спорту) із певних магічних ритуалів. Крім того, на сьогодні спорт можна розглядати як самостійний соціальний інститут тісно взаємопов'язаний з іншими соціальними інститутами (наукою, політикою, економікою, правом). Усе це дає підстави для розгляду спорту як своєрідної «культурної практики» (за висловом американського філософа **Аласдера Макінтайра** (нар. 1929)). Адже спорт сприяє формуванню важливих людських культурних цінностей:

- *фізичних*, що полягають у збереженні і зміцненні здоров'я, фізичному вдосконаленні, активності особистості;
- *психічних*, до яких зараховують формування таких рис характеру, як наполегливості, відповідальності, дисциплінованості;
- *інтелектуальних*, що проявляються у прагненні до здобуття нових знань, глибшому самовираженні, розвитку різних здібностей, талантів і умінь;
- *духовних*, або ж цінностей гуманізму, справедливості, честі;
- *соціальних*, які зводяться до комунікації і мирних взаємин між атлетами, командами, країнами.

Заняття спортом впливає на формування моральних засад культурної особистості, активізує, мотивує, сприяє задоволенню фізичної потреби в русі, перемозі етичних цінностей.

2. Філософія спорту як напрям філософських досліджень.

Осмилення філософами феномену спорту, що відбулося в першій пол. XX ст. стало підґрунтям для формування особливої філософської дисципліни – *філософії спорту*, остаточно становлення якої відбулося у 1960-х роках.

Філософія спорту – це одна зі сфер прикладної філософії, яка займається осмиленням основ спортивної діяльності.

Майже одночасно в науці з'явилися три філософські дослідження, які започаткували філософію спорту:

- 1967 року з'явилася робота «*Людина, спорт і існування*» доктора філософії Університету Мериленда **Говарда Слашера**;

- 1968 року американська дослідниця **Елеанор Мегені** опублікувала працю «*Рух і значення*». Хоча доцільно відзначити, що ще 1965 року вона опублікувала дві свої роботи «*Конотації руху в спорті і танці: збірка доповідей про спорт і танці як важливі форми людської поведінки*» та «*Символічні форми руху: жіночий образ у видах спорту*»;

- 1969 року відомий американський філософ-прагматист **Пол Вейс** (1901–2002) опублікував широковідому книгу «*Спорт: філософське дослідження*».

Філософське осмилення основ спорту було започаткованим фактично в цих роботах. До того філософи спорт ігнорували, більше зосереджуючи свою увагу на вічних питаннях. Фізичне виховання більше базувалося на медичних і педагогічних дослідженнях власне спорту та фізичної активності назагал.

1972 року було утворено «**Філософське товариство з вивчення спорту**» – міжнародну організацію, що досліджує філософські аспекти спортивної діяльності. Першим головою товариства було обрано Пола Вейса. З 1974 р. виходить у світ друкований орган Товариства – «*Журнал по філософії спорту*». 1999 року Товариство було реорганізоване в «**Міжнародну організацію з філософії спорту**» («**International Association for the Philosophy of Sport**»). Метою Організації є «*стимулювання, заохочення і сприяння вивченню, дослідженню й написанню наукових праць у філософії спортивної (і пов'язаної з нею) діяльності*».

Відомою організацією, яка займається вивченням філософських аспектів спорту, є **Британська асоціація з філософії спорту**. Друкованим органом цієї організації є журнал «*Спорт, етика і філософія*», в якому публікуються результати фундаментальних теоретичних і практичних досліджень із філософії спорту.

3. Концептуальні питання філософії спорту. Сучасний американський мислитель **Вільям Морган**, професор Державного університету Огайо (США), виокремлює три основні концептуальні питання, навколо яких можливе розгортання дискусії у філософії спорту.

1. Що таке реальність? Суть цього питання полягає в пошуку онтологічних основ сучасного спорту, тобто це питання зводиться до питань про те, що робить фізичну діяльність спортивною діяльністю, що підрізняє спорт від інших видів рухової активності (танців, ігор тощо), у чому полягає спільне й відмінне між спортом і іншими явищами, пов'язаними з діяльністю людини, і взагалі, *що таке спорт?*

Компромісним визначенням спорту є визначення, зафіксоване в «Європейській спортивній хартії»:

«Спорт – усі види активності, які через епізодичну або організовану участь спрямовуються на вираження чи удосконалення фізичних і розумових спроможностей, формування соціальних відносин або досягнень результатів у змаганнях усіх рівнів».

Деякі дослідники при визначенні поняття «спорту» наголошують на важливості врахування соціокультурного контексту. У їх тлумаченні спорт постає своєрідною культурною практикою, зрозуміти яку без розуміння конкретної культурно-історичної ситуації є неможливо.

Ще одна дискусійна сфера в концептуальному визначенні поняття «спорту» – це спроба визначити спорт через взаємовідношення гри і змагання. У статті «Елементи спорту» (1973) **Бернард Сюйте** вивів формулу: *«Увесь спорт – гра, але не всі ігри – спорт»*. У своїх пізніших статтях він, щоправда, визнав, що не всі спортивні дисципліни є іграми. Він ствердив, що всі види спорту поділяються на *«атлетичні покази»* (гімнастика, стрибки у воду, фрістайл) та *«атлетичні ігри»* (футбол, баскетбол, гандбол).

Атлетичні покази, за Б. Сюйтеом, – це практики, які орієнтовані на певні спортивні ідеали під час виконання вправи. Правила лише обмежують перелік тих засобів, які спортсмен може застосувати для досягнення мети. В атлетичних показах судді оцінюють артистичність виконання й міру відповідності ідеалові. А от *атлетичні ігри*, однаки, є практиками, персбгг яких визначений правилами, за дотриманням яких сліdkують рефері.

Скотт Кретчмер у статті *«Про прекрасні ігри»* (1989) і **Клаус Мейер** у статті *«Триада обману: граючи у спорт і ігри»* (1988) це погоджувались із тим, що Б. Сюйте виісе деякі види спорту за межі гри. Вони вважали, що ігровий компонент властивий більшості ігор.

2. Що таке знання? Суть цього питання полягає в тому, чи можливо зрозуміти сутність спорту, не займаючись самому спортом? Чи достатньо для цього лише читання відповідної літератури? Пол Зіффа у статті «Прекрасний удар справа» (1974) переконаний, що спорт і знання про нього не становлять якоїсь особливої пізнавальної проблеми. Хоча відкритим залишається й питання про те, як різні форми знання про спорт пов'язуються в несуперечливу структуру, необхідну для складання навчального плану чи організації тренувального процесу. Цими питаннями, на жаль, більше цікавляться в педагогіці чи теорії фізичного виховання. У філософії спорту їм присвячено небагато уваги.

3. Що таке цінність? Це питання стосується сфери етики і частково естетики спорту, які буде розглянуто далі.

Український дослідник Апатолій Коваленко до цих концентральних питань філософії спорту, поставлених Вільямом Морганом, додає ще одне принципове питання: «Ким є людина?». Відповідь на нього А. Коваленко пропонує давати через осмислення природи «людського тіла» як одного з найсуттєвіших чинників людського буття поруч із мисленням, мовою, комунікацією, владою тощо. У межах філософії спорту особливого зацікавлення пабувають запитання щодо тілесного ідеалу – «Чи можливо його досягти?», «Чи існує залежність між красою тіла і добротою душі?», «Як співвідносяться між собою досконалість тіла у спорті і спортивні результати?», «Які результати несе для особистості дисгармонія душі і тіла?» тощо. Чи є межа людських спортивних досягнень, зважаючи на обмежені можливості людського тіла? Адже, наприклад, стометрівку зрозуміло, що нікому не вдасться подолати швидше, ніж це роблять сучасні спортсмени. Але де ж межа – 9,5 с, 9 с, 8 с... Чи не відбудеться втрата інтересу до змагання із фізичною втратою можливості встановити рекорди? А чи не зазнаємо ми пеминучої в майбутньому генної модифікації і найшвидші спортсмени легко долатимуть стометрівку і за 7, і за 6, і за 5 секунд? Чи можна тоді людське тіло буде назвати тілом людини, а нас – людьми? Чи зможе людина обійтися без тіла? Чи буде вона тією ж людиною, коли їй трансплантують усі нові органи й частини тіла? Такого роду запитань дуже багато. Не випадково споконвічне філософське питання «Що таке людина?» і далі залишається відкритим для дискусії.

4. Етичний аспект спортивної діяльності. Етика спорту ґрунтується на апріорній значущості цінності людської особи, важливість якої в Кодексі спортивної етики «Справедлива гра – шлях до перемоги» зафіксовано з допомогою таких принципів:

1. Принцип добровільності, який передбачає можливість вільного вибору особою спортивних занять, добровільного об'єднання спорт-

сміє в у клуби, федерації, асоціації, а також добровільний розподіл обов'язків між керівниками й підлеглими у спортивних об'єднаннях.

II. Принцип автономії, який стверджує незалежність і само-вдосконалення особи. Цей принцип гарантує спортсменові найширші повноваження в усьому, що стосується його життя та здоров'я. Він забороняє використовувати особу спортсмена задля досягнення власної корисливої мети.

III. Принцип гідності, який є ширшим за суттю, ніж принцип автономії особи, оскільки поширюється і на розумово чи фізично неповноцінних людей, і на ще ненароджених. Цей принцип забороняє генні експерименти над людськими ембріонами задля того, щоб вивести особину «породу спортсмена», адже це понижує гідність самої людини.

IV. Принцип цілісності, що полягає у трактуванні особи спортсмена як гармонійної єдності його тілесних і духовних якостей. Цей принцип забезпечує генетичну, психічну, мовну, культурну й національну ідентичність (тотожність) людини.

V. Принцип справедливості, який виражає співвідношення цінностей і їх розподіл між суб'єктами, визначає відповідність прав і обов'язків, заслуг і їх визнання, злочину й покарання. Справедлива гра (Fair play) – основа спорту.

Принцип справедливої гри полягає в *повазі до суперника, прагненні змагання і рішень суддів, забороні допінгу, рівних шансах перед стартом для усіх суперників на перемогу, самоконтролі спортсмена – стримуванні своїх емоцій і вмінні адекватно сприймати будь-яке закінчення змагання.*

Ці положення конституують спортивну поведінку й засуджують перемогу будь-якою ціною. Прикладом істинної спортивної поведінки був вчинок капітана збірної СРСР з футболу Ігоря Нетто в матчі групового турніру чемпіонату світу з футболу 1962 року проти збірної Уругваю. І. Нетто звернув увагу суддів на те, що при рахунку 1:1 вони врахували радянській збірній гол після того, як м'яч влетів у сітку воріт через дірку в сітці збоку від штанги, а тому такий гол зараховувати не слід. Судді гол відмінили. Хоча команда СРСР таки виграла з рахунком 2:1.

Вільям Морган відзначає, що на сьогодні етичні дослідження опосередковуються довкола таких двох моральних складових спорту:

- 1) *стосунки атлетів між собою під час змагання;*
- 2) *колективна та індивідуальна поведінка у прагненні до спортивних досягнень, точніше того, які форми поведінки у спортивній практиці сумісні з нормами та принципами моралі.*

Ці моральні складові порушують багато підпитань щодо дій спортсменів, серед яких варто виокремити такі:

а) *суперництво* – що робить певні види суперництва морально неприйнятними?

б) *порушення правил* – як потрібно ставитися до порушень правил?

в) *гендерні проблеми* – яким чином ідентифікація жінок, їх самосприйняття як індивідуальних і соціальних істот конструюється в спорті? Як жінки добиваються рівних можливостей у спорті, де домінують чоловіки? Як типово чоловічі риси (агресія і насилля) впливають на фізичну поведінку жінок?

г) *проблеми, пов'язані із використанням тварин у спорті* – наскільки це гуманно в тих видах спорту, де люди використовують тварин зі своєю власною метою (кінний спорт, поло), у тих видах спорту, в яких люди діють проти тварин (полювання, риболовля, бої з биками), та в тих видах спорту, де тварини змагаються між собою (собачі перегони, півнячі бої)?

г) *використання фармакологічних препаратів* – що змушує спортсменів вживати заборонені препарати, незважаючи на психічну, психологічну, фізичну й соціальну шкоду? Наскільки коректним є часте проведення допінг-тестів, що переслідують профілактичну й каральну мету.

Близькою до етичної проблематики у спорті постає естетична. Естетика спорту вивчає питання естетичного сприйняття у спорті, прекрасного, піднесеного, героїчного, видовищного у спортивній діяльності, особливості формування естетичних почуттів, переважання тих чи інших естетичних смаків і потреб, мистецьких можливостей спорту, впливу естетичної компоненти спортивних змагань на їх технічну сторону, естетичної значущості рухової діяльності, співвідношення спорту й мистецтва, його місця і ролі в культурно-естетичному розвитку людства тощо.

Рекомендована література

1. Джузь В. В., Коваленко А. І. Принципи гідності особи в спортивній деонтології. // Здоровий спосіб життя: Зб. наук. ст. Вип. 9. – Львів, 2006.
2. Ленк Х. Етика спорта как культура честной игры // Пеприкосновенный запас. – 2004. – № 3 (35) // <http://magazines.russ.ru/nz/2004/35/lenk21.html>
3. Морган В. Философия спорта: исторический и концептуальный обзор и оценка ее будущего // <http://magazines.russ.ru/logos/2006/3/mo9.htm>
4. Столяров В. И. Спорт и современная культура: методологический аспект // <http://lib.sportedu.ru/press/tpfk/1997N7/p2-5.htm>

ТЕМИ ТА ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ І ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль I. Предмет та історія філософії

Семінарське заняття № 1. Філософія і світогляд

1. Основні визначення філософії: порівняльний аналіз.
2. Специфіка фундаментальних розділів філософського знання.
3. Зміна історичних уявлень про предмет філософії.
4. Компонентна та рівнева структури світогляду.
5. Особливості міфологічного, релігійного, філософського та наукового світоглядів.

Ключові поняття: філософія, мудрість, онтологія, гнессологія, антропологія, логіка, аксіологія, філософія природи, філософія історії, філософія права, філософія суспільства, філософія культури, філософія спорту, світогляд, міфологія, синкретизм, антропоморфізм, символізм, магія, релігія, тотемізм, анімізм, фетишизм, дискурсивне мислення, наука.

Рекомендована література

1. Дарморіз О. Міфологія: навч. посіб. – Львів, 2010.
2. Дильтей В. Сущность философии. – М., 2001.
3. Кульчицкий О. Основы философии і філософічних наук. – Мюнхен-Павів, 1995.
4. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление // Сверхъестественное в первобытном мышлении. – М., 1994.
5. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию. – М., 1990.
6. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? // Вопросы философии. – 1993. – № 8.
7. Шелер М. Философское мировоззрение // В кн.: Шелер М. Избр. произв. – М., 1994.

Семінарське заняття № 2. Класична грецька філософія

1. Особливості філософії досократиків.
2. Сократ і софістика.
3. Філософія Платона (вчення про світ ідей, душу, державу).

4. Філософські ідеї Аристотеля (метафізика, логіка, етика).
5. Сократичні школи.

Ключові поняття: міфогенна теорія виникнення філософії, гносеогенна теорія виникнення філософії, соціогенна теорія виникнення філософії, ісегорія, ісегомія, ісономія, архе, мілетці, піфагорійці, елеати, ефесці, атомісти, апейрон, метемпсихоз, атом, ідея «золотої середини», полігія, епікуреїзм, скептики, елідо-сретрійці, кіренайці, мегарики, кініки, стоїки, неоплатоніки, атараксія, Сдине, шевма.

Рекомендована література

1. Захара І. С. Лекції з історії філософії. – Львів, 1997.
2. Кондзьолька В. В. Нариси історії античної філософії. – Львів, 1993.
3. Лосев А. Ф. История античной философии. – М., 1989.
4. Платон. Діалоги. – Харків, 2008.
5. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 1. – СПб, 1994.

Практичне заняття № 3. Діалог Платона «Федон»

[Прочитайте уважно уривки з діалогу Платона «Федон», які наведено в додатку 1.]

Запитання для самоперевірки:

1. Чому Сократ негативно ставиться до самогубства?
2. Яким бачиться Сократові життя після смерті? Чому він не рекопує, що філософові не варто боятися смерті?
3. Чому душа філософа має нехтувати тіло?
4. Які докази на користь безсмертя душі наводить Сократ? Коротко охарактеризуйте кожен із них.

Теми для дискусії:

1. Філософське, релігійне й наукове розуміння людської душі.
2. Евтаназія: етичний аспект.
3. Життя і смерть у духовному досвіді людини.
4. Безсмертя людської особистості як наукова проблема.

Ключові поняття: душа, смерть, самогубство, життя після смерті, безсмертя.

Рекомендована література

1. Аръес Ф. Человек перед лицом смерти. – М., 1992.
2. Дюркгейм Э. Самоубийство: социологический этюд // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Durkgeim/index.php
3. Платон. Федон // Платон. Избранные диалоги. – М., 2002.

4. Платон «Федон» (уривки) // Хамар У. В., Кондзьолка В. В. Світ філософії. Практикум з історії філософії для студентів ВНЗ. – Львів, 2008. // http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Svit_philosophii_Chytanka.pdf

Семінарське заняття № 4. Філософські ідеї Святого Августина

1. Роль і місце Аврелія Августина у християнській філософії.
2. Співвідношення Людина – Бог.
3. Тлумачення категорій матерії і часу.
4. Теорія пізнання. Співвідношення понять віри й розуму.
5. Моральна доктрина: проблема добра і зла. Теодицея.

Ключові поняття: апологетика, патристика, схоластика, Бог, епісипія, Божа благодать, гріх, душа, час, віра, розум, добро, зло, теодицея.

Рекомендована література

1. Аврелій Августин «Сповідь» (уривки) // Хамар У. В., Кондзьолка В. В. Світ філософії. Практикум з історії філософії для студентів ВНЗ. – Львів, 2008. // http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Svit_philosophii_Chytanka.pdf
2. Кондзьолка В. Історія середньовічної філософії. – Львів, 2001.
3. Коллстон Ф. Середньовічна філософія. – К., 1997.
4. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 2. – СПб, 1994.
5. Святий Августин. Сповідь. – К., 1999.
6. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 1. – Львів, 1997.

Семінарське заняття № 5. Формування класичної методології пізнання в європейській філософії XVII–XIX ст.

1. Поняття наукової революції XVII ст.
2. Емпіризм Ф. Бекона.
3. Раціоналізм Р. Декарта і його вплив на європейську філософію Нового часу.
4. Межі людського пізнання: скептицизм, сенсуалізм, агностицизм.
5. Німецька класична філософія: метафізичне й діалектичне пояснення природи.

Ключові поняття: наукова революція, механіцизм, натуралізм,

емпіризм, раціоналізм, сенсуалізм, соліпсизм, скептицизм, агностицизм, метафізика, діалектика, плодоносне знання, світлоносне знання, експеримент, індукція, дедукція, ідоли пізнання, субстанція, дуалізм, монада, вроджені ідеї, речі для нас, речі в собі, коперніканський переворот у філософії, антиномії, категоричний імператив, абсолютна ідея

Рекомендована література

1. Бэкон Ф. Новый Органон // Соч.: В 2-х т. Т. 1. – М., 1973.
2. Декарт Р. Метафізичні розмисли. – К., 2000.
3. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукувати істину в науках. – К., 2001.
4. Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995.
5. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 3. – СПб, 1996.
6. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 3. – Львів, 2000.

Семінарське заняття № 6. Сучасна філософія

1. Основні ідеї філософії життя Ф. Ніцше.
2. Психологія З. Фрейда.
3. Екзистенціалізм через призму аналізу людського буття.
4. Лінгвістичний поворот у філософії. Від позитивізму до аналітичної філософії.
5. Постмодерна філософія і її критика.

Ключові поняття: філософія життя, воля, Надлюдина, позитивізм, закон трьох стадій, чистий досвід, принцип економії мислення, верифікація, фальсифікація, лінгвістичний поворот у філософії, аналітична філософія, факт, екзистенціалізм, ось-буття, Dasein, комунікація, неотомізм, постмодернізм, постпостмодернізм.

Рекомендована література

1. Бодрийяр Ж. Симулякри і симуляція. – К., 2004.
2. Вітгенштайн Л. Tractatus logico-philosophicus // Вітгенштайн Л. Tractatus logico-philosophicus; Філософські дослідження. – К., 1995.
3. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади. – К., 2003.
4. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 4. – СПб, 1997.
5. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм // http://scepisis.net/library/id_545.html
6. Ситаря Л. С. Аналітична філософія: монографія. – Львів, 2013.
7. Фрейд З. Я и Оно // http://www.gimkr.info/bibliotek_Buks/Psihol/feyd/ya_ono.php

Семінарське заняття № 7.**Основні ідеї української філософської думки**

1. Філософська проблематика в контексті уніатського руху кін. XVI ст.

2. Життя та філософське вчення Г. Сковороди.

3. Специфіка філософських курсів у Львівському університеті та Києво-Могилянській академії у XVIII–XIX ст.

4. Соціал-демократизм, консерватизм і націоналізм в українській філософській думці кінця XIX – початку XX ст.

5. Українська філософія у XXI ст.: проблеми і перспективи.

Ключові поняття: кордоцентризм, індивідуалізм, антеїзм, дві натури, три світи, мікрокосм, макрокосм, серце, споріднена праця, український консерватизм, інтегральний націоналізм.

Рекомендована література

1. Горський В. С. Історія української філософії. – К., 1997.

2. Русин М. Ю., Огородник І. В. Історія української філософії. Підручник. – К., 2008.

3. Симчич М. *Philosophia rationalis* у Києво-Могилянській академії. Компаративний аналіз могилянських курсів логіки кінця XVII – першої половини XVIII ст. – Вінниця, 2009.

4. Сициця А. С. Історія викладацтва філософії у Львівському університеті (XVII – перша половина XX ст.) // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2012. – № 6.

5. Сициця А. С. Історія логічних досліджень у Львівському університеті (XVII – пер. пол. XX ст.) // Вісник Львівського університету. – 2011. – Вип. 14.

6. Чижевський Д. Нариси історії філософії на Україні. – К., 1991.

7. Шлемкевич М. Загублена українська людина. – К., 1992.

Практичне заняття № 8.**«Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру» Г. Сковороди**

[Прочитайте уважно уривки із твору Григорія Сковороди «Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру», які наведено в додатку 2.]

Запитання для самоперевірки:

1. Що таке щастя і які його передумови?

2. Які є дороги, що ведуть до щастя?

3. Що таке споріднена праця?

4. Як співвідносяться між собою споріднена праця й щастя?

5. Яку роль відіграє Біблія в пошуках щасливої долі?

Теми для дискусії:

1. Актуальність ідей Г. Сковороди в контексті духовних занять сучасного суспільства.

2. Філософські уявлення про природу щастя.

3. Доведіть або спростуйте вислів Г. Сковороди: «Багатством живиться лише тіло. А душу звеселяє споріднена праця».

Ключові поняття: душа, смерть, самогубство, життя після смерті, безсмертя.

Рекомендована література

1. Горський В. С. Історія української філософії. – К., 1997.
2. Попович М. В. Григорій Сковорода: філософія свободи – К., 2007.
3. Сковорода Г. Разговор, называемый Алфавит, или Букварь мира // Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. Т. 1. – К., 1973. // <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov.htm>
4. Софронова Л. А. Три мира Григория Сковороды. – М., 2002.
5. Шинкарук В., Іваньо І. Григорій Сковорода // <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov102.htm>

Змістовий модуль II. Теоретична і прикладна філософія

Семінарське заняття № 9. Філософські аспекти природознавства

1. Поняття й основні терміни онтології.

2. Науково-філософські уявлення про природу матерії.

3. Поняття часово-просторового континууму. Парадокси часу.

4. Філософські категорії руху і розвитку.

Ключові поняття: буття, ніщо, онтологія, метафізика, реальність, дійсність, монізм, ідеалізм, матеріалізм, дуалізм, плюралізм, класичний підхід до розуміння буття, некласичний підхід до розуміння буття, мікро-, макро-, мегарівень буття, матерія, види матерії (речовина, поле), атрибути матерії (простір, час), протяжність, субстанційна концепція простору й часу, релятивістська концепція простору й часу, натуралістична традиція в розумінні простору й часу, культурологічна традиція у розумінні простору й часу, рух, розвиток, основні

форми руху матерії (механічна, фізична, хімічна, біологічна, соціальна), закони діалектики.

Рекомендована література

1. *Будатов М. О., Загороднюк В. П., Малєєв К. С. Солонько Л. А.* Діалектика без апології. – К., 1998.
2. *Пенроуз Р.* Структура пространства-времени. – М., 1972.
3. *Пригожин Н.* Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. – М., 1986.
4. *Сартр Ж.-П.* Буття і ніщо. – К., 2001.
5. *Хайдеггер М.* Время и бытие. – М., 1993.
6. *Хайдеггер М.* Что такое метафизика? // Новая технократическая волна на Западе. – М., 1986.
7. *Хокинг С.* Краткая история времени: от Большого взрыва до чёрных дыр. – СПб., 2001.

Семінарське заняття № 10.

Людина як предмет філософського аналізу

1. Зміна уявлень про сутність і призначення людини в історії філософії.
2. Еволюціонізм і креаціонізм.
3. Основні скзистенціали людського існування: любов, свобода, творчість, спілкування, смерть.
4. Самоцінність людського життя. Сенс життя: самотність, абсурдність, відповідальність.

Ключові поняття: антропологія, людина, особа, особистість, індивід, індивідуальність, життя, любов, свобода, творчість, спілкування, смерть, сенс життя, екзистенціали людського існування, самотність, абсурдність, відповідальність.

Рекомендована література

1. *Арендт Г.* Становище людини. – Львів, 2000.
2. *Бистрицький Е. К.* Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие. – К., 1991.
3. Проблема человека в западной философии. – М., 1988.
4. *Фромм Э.* Бегство от свободы. – М., 1990.
5. *Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С.* Історія філософії. Проблема людини та її меж. Навч. посібник. – К., 2000.

Семінарське заняття № 11. Проблема свідомості у філософії

1. Свідомість, її основні рівні та ключові елементи.
2. Концепції походження свідомості.
3. Мислення й мова.
4. Психофізична проблема: співвідношення свідомості й тіла.

Ключові поняття: свідомість, самосвідомість, емоції, почуття, знання, воля, мислення, пам'ять, мова, гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра–Ворфа, психофізична проблема, філософія свідомості, редукціоністи, антиредукціоністи, філософські зомбі, квалія, самість, штучний інтелект.

Рекомендована література

1. Васильєв С. А. Философский анализ гипотезы лингвистической относительности. – К., 1974.
2. Деннет Д. Виды психики: На пути к пониманию сознания. – М., 2004.
3. Мельничук А. С. Язык и мышление // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. // <http://www.philology.ru/linguistics1/melnichuk-90.htm>
4. Пенроуз Р. Тени разума. В поисках науки о сознании. – М., 2005.
5. Прист С. Теории сознания. – М., 2000.
6. Серл Дж. Открывая сознание заново. – М., 2002.
7. Серл Дж. Сознание, мозг и программы // <http://alt-future.narod.ru/Ai/searle1.htm>

Семінарське заняття № 12. Основні проблеми гносеології

1. Зміна предмета пізнання в історії філософії.
2. Взаємозв'язок чуттєвого й раціонального рівнів пізнання як філософська проблема.
3. Знання та його види: співвідношення наукового та повсякденного знання.
4. Основні концепції істини.

Ключові поняття: пізнання, знання, гносеологія, епістемологія, чуттєве пізнання, раціональне пізнання, відчуття, сприйняття, уявлення, поняття, висловлювання, умовивід, наука, істина, правда, концепції істини (кореспондентська, конвенціональна, прагматична, регулятивна, формально-логічна, семантична, когерентна).

Рекомендована література

1. Бунге М. Интуиция и наука. – М., 1967.
2. Гадмер Г.-Г. Що є істина? Філософська та соціологічна думка. – 1992. – № 5.

1. *Карівець І. В.* Повсякдення: між трансценденталізмом і дивовижністю. – Львів, 2012.
2. *Остин Дж.* Істина // <http://www.philosophy.ru/library/lang/austin.html>
3. *Петрушенко В. Л.* Епістемологія як філософська теорія знання. – Львів, 2000.
4. *Тарський А.* Поняття істини в формалізованих мовах. – К., 1998.
5. *Литтик Я.* Проблема истины в современной философии // Вопросы философии. – 1996. – № 9.

Семінарське заняття № 13. Наукове пізнання

1. Різні підходи до визначення науки.
2. Ознаки наукового пізнання.
3. Рівні наукового пізнання. Критерії пізнання.
4. Основні методи та форми наукового пізнання.

Ключові поняття: емпіричний рівень пізнання, теоретичний рівень пізнання, факт, проблема, теорія, гіпотеза, метод, методологія, методика, експеримент, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, дедукція, індукція, аналогія, екстраполяція, моделювання, метод побудови гіпотез, метод формалізації, ейдетичний аналіз, феноменологія, логічний аналіз, лінгвістичний аналіз, категоріальний аналіз, системно-структурний аналіз, метафізика, діалектика.

Рекомендована література

1. *Копнин П. В.* Гносеологические и логические основы науки. – М., 1974.
2. *Крымский С. Б.* Научное знание и принципы его трансформации. – К., 1974.
3. *Кун Т.* Структура научных революций. – М., 1972.
4. *Лакатос И.* Фальсификация и методология научно-исследовательских программ // <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000329/st000.shtml>
5. *Мельник В. П.* Філософія. Наука. Техніка: Методолого-світоглядний аналіз. – Львів, 2010.
6. *Попович М. В.* О философском анализе языка науки. – К., 1966.
7. *Фейерабенд П.* Против метода. Очерк анархистской теории. – М., 2007.

Семінарське заняття № 14.**Цінності як предмет філософського аналізу**

1. Об'єктивістські й суб'єктивістські концепції цінностей: порівняльний аналіз.
2. Матеріальні й духовні цінності.
3. Ієрархія цінностей. Піраміда потреб Маслоу.
4. Сенсотворча, мотиваційна, орієнтаційна і нормативно-регулятивна функції цінностей.
5. Значення гуманістичних цінностей у сучасному олімпійському русі.

Ключові поняття: цінності, аксіологія, Благо, калокагатія, філософська антропологія, неокантіанство, смотивізм, психологізм, матеріальні цінності, духовні цінності, сенсотворча, мотиваційна, орієнтаційна, нормативно-регулятивна функції цінностей, справедливість, справедлива гра.

Рекомендована література

1. *Аристотель*. Нікомахова етика. – К., 2001.
2. *Гусейнов А. А.* Етика // <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/76112>
3. *Левчук Л. Т. та ін.* Естетика: Підручник. – К., 2000.
4. *Малахов В. А.* Етика: курс лекцій. Навч. посібник. – К., 2001.
5. *Ніцше Ф.* По той бік добра і зла. – Львів, 2002.
6. *Сенека*. Моральні листи до Луцілія – К., 1999.
7. *Фромм Э.* Искусство любить. – СПб., 2004.

Семінарське заняття № 15.**Суспільне буття, культура та цивілізація**

1. Поняття суспільства.
2. Українська (національна) ідея.
3. Громадянське суспільство й реалізація прав і свобод окремої особи.
4. Основні філософські концепції культури та їх особливості.
5. Культура й цивілізація. Основні цінності сучасної цивілізації.

Ключові поняття: соціальна філософія, суспільство, громада, громадянське суспільство, нація, національна ідея, культура, цивілізація, концепція культурних круговоротів, закон виклику-відповіді.

Рекомендована література

1. *Андрущенко В. П., Михальченко М. І.* Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій. – К., 1996.

3. Гідденс Е. Соціологія. Розділи: Типи суспільства. Стратифікація і класова структура. – К., 1999.
3. Лісовий В. Культура і цивілізація // Лісовий В. Культура, ідеологія, політика. – К., 1997.
4. Лісовий В. Що таке українська (національна) ідея? // Націоналізм. Антологія. – К., 2000.
5. Мірчук І. Історія української культури. – М. – Л., 1994.
6. Сінькевич О. Б. Основи культурології: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2009.
7. Сміт Е. Національна ідентичність. – К., 1994.

Семінарське заняття № 16.

Іван Франко. «Що таке поступ?»

[Прочитайте уважно уривки із твору Івана Франка «Що таке поступ?», які наведено в додатку 3.]

Запитання для самоперевірки:

1. Що означає слово поступ? Яку роль у соціальному й матеріальному поступі відіграє поділ праці?
2. Які винаходи знярядь праці й відкриття сприяли формуванню людської цивілізації?
3. За що І. Франко критикує вчення Дарвіна, анархізм, комунізм і соціалізм?
4. Які є основні кондуктори людського поступу?

Тема для дискусії:

1. Поступ суспільства: протистояння чи співпраця еліт і мас?

2. Підтвердіть або спростуйте такі твердження:

- а) «Через поступливість розумних при владі одні дурні» (Мартин фон Ебнер-Ешенбах);
- б) «Демократія – погана форма правління, але кращої людство ще придумало» (Вінстон Черчилль);
- в) «Революції задумують генії, виконують герої, а користаються з них – негідники» (Отто фон Бісмарк).

Ключові поняття: суспільство, поділ праці, еволюційне вчення Дарвіна, анархізм, соціалізм, комунізм, кондуктори людського поступу, культура, цивілізація.

Рекомендована література

1. Брагінець А. С. Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка. – Львів, 1956.

2. Горак Р., Гуатів Я. Іван Франко / Книга. четверта. Університет. Львів, 2004.
3. Пашиук А. І. Філософський світогляд Івана Франка. – Львів, 2007.
4. Франко І. Що таке поступ? // Твори у 50 т. Т. 45. – К., 1986.

Семінарське заняття № 17. Філософія спорту

1. Спорт і фізична культура: необхідність філософського осмислення.

2. Спорт і гуманізм. Проблема політизації спорту.
3. Філософія східних єдиноборств.
4. Основні філософські принципи етики спорту.

Ключові поняття: фізична культура, спорт, гуманізм, культурна практика, фізичні цінності, духовні цінності, інтелектуальні цінності, філософія спорту, спорт, атлетичні покази, атлетичні ігри, етики спорту, суперництво, гендерні проблеми, допінг, фейрплей, принцип добровільності, принцип автономії, принцип гідності, принцип цілісності, принцип справедливості.

Рекомендована література

1. Булгаков Д. А. Философия и спорт: общий методологический подход к индивидуализации подготовки атлетов-единоборцев (классический бокс, кикбоксинг, контактное карате) // <http://lib.sportedu.ru/books/xxpi/2007N1/p9-16.htm>
2. Далин А. А., Попов Г. В. Кэмпо – традиция воинских искусств. М., 1991. // <http://www.imac-olymp.ru/books/u-shu/Kempo-tradiciya-voinskih-issk.pdf>
3. Джунь В. В., Коваленко А. І. Принципи справедливості в спортивній деонтології // Здоровий спосіб життя: Зб. наук. ст. Вип. 11. – Львів, 2006.
4. Джунь В. В., Коваленко А. І. Принципи цілісності в спортивній деонтології // Здоровий спосіб життя: Зб. наук. ст. Вип. 10. – Львів, 2006.
5. Коваленко А. І. До питання про етику спорту як прикладну дисципліну: спроба визначення предмета // Здоровий спосіб життя. – Л., 2004.
6. Морган Ф. Философия спорта: исторический и концептуальный обзор и оценка ее будущего // <http://magazines.russ.ru/logos/2006/3/mo9.html>
7. Мусаси М. Книга п'яти колець // <http://lib.ru/DO/m6m.txt>

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Змістовий модуль 1. Предмет та історія філософії

ТЕМА 1. Специфіка філософського осмислення дійсності

1. Риси української ментальності та їх відображення у світогляді.

Література

1. Лисовий В. Що таке українська (національна) ідея? // Націоналізм. Антологія. – К., 2000.
2. Мирчук І. Історія української культури. – М. – Л., 1994.
3. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992.

ТЕМА 2. Антична філософія

1. Філософія Стародавнього Сходу: буддизм, конфуціанство, ініціалізм.

Література

1. Конфуций. Беседы и суждения // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pcdagog/gale/ag/03.php
2. Дао Цзы. Дао дэ цзин // http://psylib.org.ua/books/_laotz01.htm
3. Петрушенко В. Л. Філософія: Курс лекцій. Навч. посібник. – Львів, 2003. – (Тема 2. Філософія Стародавнього Сходу).

ТЕМА 3. Західноєвропейська середньовічна філософія

1. Гуманізм як провідна ідея у філософії Ренесансу.

Література

1. Горфункель А. Х. Філософія епохи Відродження. – М., 1980.
2. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век) / Под ред. Л. М. Брагиной. – М., 1985.

ТЕМА 4. Філософія Нового Часу. Німецька класична філософія

1. Поняття субстанції в Б. Спінози та Г. В. Ляйбніца.

2. Проблема можливостей пізнання: сенсуалістична теорія пізнання Дж. Локка; скептицизм та агностицизм Д. Г'юма, радикальний сенсуалізм Дж. Берклі.

Література

1. Нарский И. С. Западнo-европейская философия XVIII века. – М., 1973.
2. Нарский И. С. Западнo-европейская философия XVII века. – М., 1974.

ТЕМА 5. Новітня зарубіжна філософія

1. Фрейдизм і становлення ідей психоаналізу.
2. Прагматизм як напрям філософських досліджень.
3. Аналітична філософія.

Література

1. Дадун Р. Фрейд. – М., 1994.
2. Кирющенко В. В. Язык и знак в прагматизме. – СПб., 2008.
3. Синиця А. С. Аналітична філософія : монографія. – Львів, 2013.

ТЕМА 6. Українська філософія

1. О. Потебня як передвісник ідей філософії мови.

Література

1. Вільчинський Ю. Олександр Потебня як філософ. – Львів, 1995.
2. Потебня О. Мысль и язык // http://philologos.narod.ru/potebnja/poteb_lth.htm

Змістовий модуль 2. Теоретична і прикладна філософія

ТЕМА 7. Філософське вчення про буття

1. Філософські категорії руху та розвитку.

Література

1. Подольська С. А. Філософія. Підручник. – К., 2006. – Розділи 6 і 7. http://pidruchniki.ws/12380607/filosofiya/filosofiya_-_podolska_yea

ТЕМА 8. Проблема людини у філософії

1. Мислення й мова. Гіпотеза лінгвістичної відносності.
2. Психофізична проблема: співвідношення свідомості й тіла.

Література

1. *Васильев С. А.* Философский анализ гипотезы лингвистической отнесенности. – К., 1974.
2. *Мельничук А. С.* Язык и мышление // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. // <http://www.philology.ru/linguistics1/melnichuk-90.htm>
3. *Ситиця А. С.* Еволюція уявлень про психофізичну проблему в аналітичній філософії свідомості // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Філософські науки. – 2013. – № 750.

ТЕМА 9. Філософський аналіз пізнання

1. Філософія науки й техніки: ключові поняття.

Література

1. *Мельник В. П.* Філософія. Наука. Техніка: Методолого-світоглядний аналіз. – Львів, 2010.
2. *Петрушенко В. Л.* Філософія: Курс лекцій. Навч. посібник. – Львів, 2003. – (Тема 20. Філософія науки і техніки).

ТЕМА 10. Філософське вчення про цінності

1. Добро і зло як центральні категорії моральної свідомості: проблема морального вибору.

Література

1. *Тофтул Г. М.* Етика. Підручник. – К.: Академія, 2011. – Розділ 1.2 (Добро і зло). // http://pidruchniki.ws/1584072039624/etika_ta_estetika/etika_tofutul_ng

ТЕМА 11. Соціальна філософія та філософія культури

1. Поняття постіндустріального суспільства (Д. Белл, Г. Маркузе).

2. Основні проблеми філософії історії: суб'єкт історичного процесу, закони історії, історичний нарратив.

Література

1. *Бойченко І. С.* Філософія історії. Підручник. – К., 2000. // http://pidruchniki.ws/19880521/filosofiya/filosofiya_istoriyi
2. *Ситиця А. С.* Концепції сучасного суспільства Герберта Маркузе та Деніела Белла // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник

- наукових праць. Випуск 539–540. Філософія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011.
3. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. – К., 1996.

ТЕМА 12. Філософські аспекти фізичної культури

1. Проблема тіла й тілесності у філософії.
2. Філософія східних єдиноборств.

Література

1. *Гомілко О.* Метафізика тілесності. – К., 2001.
2. *Долин А. А., Попов Г. В.* Кэмпо – традиция воинских искусств. – М., 1991. // <http://www.imac-olymp.ru/books/u-shu/Kempe-tradiciya-voinskih-issk.pdf>

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Тема № 1

«Специфіка філософського осмислення дійсності»

Варіант № 1

1. Що вивчає онтологія?

а) пізнання; б) мислення; в) буття; г) діяльність.

2. Хто запропонував термін «світогляд»?

а) Дж. Локк; б) Ф. Бекон; в) І. Кант; г) А. Шопенгауер.

3. Яким відношенням визначається зміст світогляду?

а) людина – людина; б) природа – суспільство; в) людина – Бог; г) людина – світ.

4. Яка категорія є базовою для науки?

а) відчуття; б) образ; в) уявлення; г) поняття.

5. Назвіть один із видів світогляду (за носієм):

а) національний; б) архаїчний; в) цілісний; г) адекватний дійсності.

6. Хто вперше вжив термін «філософія»?

а) Конфуцій; б) Геракліт; в) Платон; г) Піфагор.

7. На які види поділяється світогляд за морально-ціннісними орієнтирами?

а) егоїстичний і альтруїстичний; б) логічний і нелогічний; в) цілісний і фрагментарний; г) якісний і неякісний.

8. Хто визначав завдання філософії як «пізнання суцього, вічного, істинного»?

а) Анахарсіс; б) Платон; в) Стільпон; г) Людвіг Вітгенштайн.

9. Який історичний тип світогляду був найраннішим?

а) архаїчний; б) античний; в) середньовічний; г) світогляд I ст. н. е.

10. Яке з наведених питань філософське?

а) чи існує життя на Марсі? б) що таке поступ? в) що таке істинність? г) як побороти хвилювання?

Варіант № 2

1. Що вивчає гносеологія?

а) пізнання; б) цінності; в) буття; г) феномени.

2. Чим «мислить» мистецтво?

а) поняттями; б) образами; в) кольорами; г) звуками.

3. Хто визначав філософію як «пізнання причин і принципів речей»?

а) Анаксімен; б) Платон; в) Сократ; г) Аристотель.

4. Хто визначав філософію як «мистецтво життя»?

а) Марк Аврелій; б) Епіктет; в) Сенека; г) Цицерон.

5. Як дослівно перекладається слово «релігія» (лат. «religio»)?

а) віра; б) доброчесність; в) поновлений зв'язок; г) святість.

6. На які види поділяється світогляд за рівнем світобачення?

а) буденний, науковий; б) індивідуальний, національний; в) архаїчний, сучасний; г) цілісний, фрагментарний.

7. Яке із запропонованих питань, згідно із І. Кантом, належить до світоглядних?

а) на що я можу сподіватися? б) у чому полягає сенс життя? в) чому люди говорять неправду? г) як виглядає життя після смерті?

8. Що є теоретичною формою світогляду?

а) музика; б) філософія; в) мистецтво; г) математика.

9. Як визначав філософію український філософ Олександр Кульчицький?

а) любов до мудрості; б) універсальне світоглядне знання, спрямоване на тотальність і сутність буття; в) епоха, охоплена думкою; г) форми суспільної свідомості.

10. Яке з наведених тверджень філософське?

а) система – душа всякого бізнесу; б) що посіси, те й пожнеш; в) щастя – найвище благо; г) пам'ятай день святій святкувати.

Тема № 2

«Антична філософія»

Варіант № 1

1. Хто ввів у філософію та науку поняття атома?

а) Геракліт; б) Демокріт; в) Парменід; г) Протагор.

2. Який грецький філософ сказав, що першопричиною («архе») усього сущого є вода?

а) Анаксімен; б) Алкмеон; в) Анаксимандр; г) Фалес Мілетський.

3. Кому належать ці слова: «Адже тасме вчення твердишь, що ми, люди, перебуваємо немов під наглядом (< богів – А. С.>) і не можна з цього нагляду визволятись і втікати... А вам, мої судді, хочу пояснити, чому на мою думку, людина, яка справді віддала своє життя філософії, віч-на-віч зі смертю буде сповнена бадьорості й надії досягти після смерті великого благу?»

а) Аристотель; б) Сократ; в) Піфагор; г) Зенон Елейський.

4. Послняйте:

1. Піррон.

5. Скептицизм.

2. Платон.

6. Кінізм.

3. Діоген Синодський.

7. Ідеалізм.

4. Плотін.

8. Неоплатонізм.

а) 1–8, 2–7, 3–5, 4–6; б) 1–5, 2–7, 3–8, 4–6; в) 1–5, 2–8, 3–6, 4–7; г) 1–5, 2–7, 3–6, 4–8.

5. Назвіть основні етапи античної філософії:

а) золотий, срібний та бронзовий; б) старий і новий; в) натуралістичний, класичний та елліністичний; г) грецький, італійський та болгарський.

6. Що означає термін «метемпсихоз» і кому він належить?

а) переселення душі – Піфагору; б) золота середина – Аристотелю; в) життя після смерті – Платону; г) метод пізнання істини – Сократу.

7. Який філософ сказав, що «Все тече, все змінюється і не можна двічі увійти в одну і ту ж річку»?

а) Левкіп; б) Горетій; в) Геракліт; г) Сократ.

8. Що таке «архе»?

а) грошова одиниця Клазомен, грецького міста-поліса, з якого походить філософ Анаксагор; б) друга назва грецьких філософів, що жили в Елеї; в) першопочаток; г) область у Давній Греції, неподалік Афін.

9. Кого вважають автором таких апорій (парадоксальних міркувань), як «Ахілл і Черепаха», «Стріла», «Стадіон»?

а) Зенон Елейський; б) Парменід; в) Протагор; г) Зенон Кітійський.

10. Який рік прийнято вважати кінцем античної філософії?

а) 476 р., коли занепадає римська імперія; б) 393 р., коли Феодосій заборонив Олімпійські ігри; в) 529 р., коли була закрита Платонівська Академія; г) 498 р., коли король франків Хлодвіг прийняв християнство.

Варіант № 2

1. Який філософ вважав, що «світ подібний до числа і пропорції»?

а) Протагор; б) Парменід; в) Піфагор; г) Плотін.

2. Який античний філософ сказав, що «буття є, а небуття немає»?

а) Парменід з Елеї; б) Демокріт із Абдер; в) Зенон із Кітілі; г) Піфагор із Самосу.

3. Поєднайте:

1. Фалес.

5. Вогонь.

2. Анаксимандр.

6. Повітря.

3. Анаксимен.

7. Апейрон.

4. Геракліт.

8. Вода.

а) 1–8, 2–6, 3–7, 4–5; б) 1–6, 2–7, 3–8, 4–5; в) 1–8, 2–7, 3–6, 4–5; г) 1–7, 2–6, 3–8, 4–5.

4. Хто із грецьких філософів вважав, що ліпше бути скривдженим, ніж чинити зло?

а) Цродік із Кеосу; б) Платон; в) Федон; г) Сократ.

5. Який давньогрецький філософський термін означає «слово, суцільність, думка, смисл»?

а) пневма; б) атараксія; в) логос; г) евдаймонія.

6. Хто належав до філософського напрямку скептицизму?

а) Зенон Кітійський, Клеанф, Сенека, Епіктет, Марк Аврелій; б) Плотін, Прокл, Порфирій; в) Піррон, Аркесілай, Карнеад, Енесідем, Секст Емпрік; г) Антісфен Афінський, Діоген Синопський.

7. Поєднайте:

1. Мілетська школа.	5. Геракліт.
2. Ефеська школа.	6. Демокріт.
3. Елейська школа.	7. Ксенофонт Колофонський.
4. Атомістська школа.	8. Анаксімен.

а) 1-5, 2-6, 3-7, 4-8; б) 1-8, 2-5, 3-7, 4-6; в) 1-8, 2-7, 3-5, 4-6; г) 1-8, 2-8, 3-6, 4-5.

8. Кому з філософів належить вислів «Людина є мірою всіх речей, існуючих та неіснуючих»?

а) Парменід; б) Протагор; в) Платон; г) Плотін.

9. Хто є засновником науки логіки?

а) Геракліт; б) Піфагор; в) Зенон; г) Аристотель.

10. Який античний філософ увів у термінологію поняття «логосу»?

а) Піфагор; б) Геракліт; в) Діодор Крон; г) Епікур.

Варіант № 3

1. Хто з філософів належав до елейської школи:

а) Сократ, Платон; б) Діодор Крон, Стільпон; в) Парменід, Зенон; г) Анаксимандр, Анаксімен.

2. Який грецький філософ вважав, що першопрчиною («архе») усього сушого є повітря?

а) Анаксимандр; б) Геракліт; в) Анаксімен; г) Фалес.

3. Хто із грецьких філософів першим відійшов від дослідження природи й зацікавився внутрішнім світом людини?

а) Фалес; б) Сократ; в) Алкмеон; г) Геракліт.

4. Поєднайте:

1. Деймос.	5. Сократ.
2. Логос.	6. Зенон Елейський.
3. Апорії.	7. Демокріт.
4. Атом.	8. Геракліт Ефеський.

а) 1-5, 2-8, 3-6, 4-7; б) 1-6, 2-8, 3-5, 4-7; в) 1-8, 2-5, 3-6, 4-7; г) 1-8, 2-5, 3-6, 4-8.

5. Які філософи належали до філософського напрямку стоїцизму?

а) Зенон Кітійський, Клеанф, Сенека, Епіктет, Марк Аврелій; б) Плотін, Прокл, Порфирій; в) Піррон, Аркесілай, Карнеад, Енесідем, Секст Емпрік; г) Антісфен Афінський, Діоген Синопський.

6. Коли приблизно виникла філософія?

а) VII ст. до н. е.; б) V ст. н. е.; в) II тис. до н. е.; г) I ст. н. е.

7. Який грецький філософ вважав, що є два світи: світ речей і світ ідей?
- а) Сократ; б) Платон; в) Гесіод; г) Геракліт.
8. Назвіть найвідоміших кініків:
- а) Зенон Кітійський, Клеанф, Сенека, Епіктет, Марк Аврелій; б) Плотин, Прокл, Порфірій; в) Піррон, Аркесілай, Карнеад, Енесідем, Секст Емпірик; г) Антисфен Афінський, Діоген Синопський.
9. Який грецький філософ сказав, що першопричиною («архе») усього сущого є апейрон («безмежне»)?
- а) Анаксимандр; б) Христос Янарас; в) Анаксімен; г) Демосфен.
10. Які причини речей визначав Аристотель?
- а) матеріальна, формальна, рушійна, кінцева; б) божественна, земна; в) земля, вода, вогонь, повітря; г) матерія, форма, простір, час.

Тема № 3

«Західноєвропейська середньовічна філософія»

Варіант № 1

1. Хто з середньовічних мислителів сформулював 5 доказів існування Бога?
- а) Ансельм Кентерберійський; б) Тома Аквінський; в) Йоганн Дунс Скотт; г) Микола Отрекур.
2. Як називався період у розвитку середньовічної філософії, для якого характерним було навчання так званої шкільної мудрості?
- а) патристика; б) містицизм; в) схоластика; г) апологетика.
3. Хто найбільше доклався до формування християнського уявлення про Святу Трійцю?
- а) Кападокійські отці; б) Олександрійська школа; в) Святий Августин; г) Тома Аквінський.
4. Поєднайте:
1. Валентин.	5. Гностик.
2. Юстин Мартир.	6. Апологет.
3. Василій Великий.	7. Патрист.
4. Святий Августин.	8. Кападокієць.
- а) 1-6, 2-5, 3-8, 4-7; б) 1-5, 2-6, 3-8, 4-7; в) 1-8, 2-6, 3-7, 4-5; г) 1-7, 2-6, 3-5, 4-8.
5. Який середньовічний філософ, який був єпископом Гіпсона, виводив зло як відсутність добра?
- а) Юстин Мартир; б) Татіан; в) Тертуліан; г) Святий Августин.
6. Чим, на думку середньовічних теологів, була філософія?

а) вершиною теології; б) служницею теології; в) шкідником теології; г) матір'ю теології.

7. Хто є автором праці «Державець» (1513 р.), в якій обґрунтовано гасло «Мета виправдовує засоби»?

а) В. Оккам; б) Й. Д. Скот; в) Т. Аквінський; г) П. Мак'явеллі.

8. Із якого філософського твору цей фрагмент: «Що ж таке час? Коли ніхто не питає мене про це, я знаю, але як тільки йдеться про пояснення, я вже не знаю. Однак я сміливо тверджу, що знаю ось що: якби ніщо не проминало, то не було б минулого часу; якби ніщо не наставало, то не було б майбутнього часу; і якби не було нічого, то взагалі б не було часу теперішнього».

а) «Сповідь»; б) «Сума теології»; в) «Про град Божий»; г) «Федон».

9. Тома Аквінський вважав, що християнин на віру повинен сприймати лише створення світу Богом із нічого, народження Ісуса Христа, Святу Трійцю та... Що ще?

а) ідея страшного суду; б) чистилище; в) воскресіння Ісуса Христа; г) непорочне зачаття Діви Марії.

10. Хто з апологетів сказав: «Вірю, тому що абсурдно є»?

а) Юстин Мартир; б) Татіан; в) Тертуліан; г) Іоанн Златоуст.

Варіант № 2

1. Хто належав до кападокійських отців?

а) Юстин Мартир; б) Тертуліан; в) Василій Великий; г) Татіан.

2. Як можна окреслити середньовічний гуманізм?

а) антропоцентричний; б) космоцентричний; в) теоцентричний; г) соціоцентричний.

3. Між ким розгорнулася середньовічна дискусія про статус універсалій?

а) протестанти й католики; б) номіналісти й реалісти; в) папи та антипапи; г) терміністи й концептуалісти.

4. Розставте у хронологічній послідовності:

1. Схоласти. 2. Апостоли. 3. Патристи. 4. Апологети. 5. Євангелісти.

а) 2-4-5-3-1; б) 2-5-4-3-1; в) 5-2-3-4-1; г) 3-2-4-1-5.

5. Як називався середньовічний філософ (XIII ст.), автор твору «Сума теології», філософське вчення якого 1879 року було визнане офіційною філософією католицизму?

а) Тома Аквінський; б) Св. Августин; в) Арій; г) Альберт Великий.

6. Хто з Отців церкви виступив з ідеєю «вірити – щоб розуміти, розуміти – щоб вірити»?

а) Амарозій Медіоланський; б) Ієронім Стридонський; в) Аврелій Августин; г) Григорій Богослов.

7. Хто з середньовічних мислителів виступив із критикою вчення Томи Аквінського, який занадто велику роль приділяв розуму у процесі пізнання Бога?

а) Франциск Ассизький; б) Вільям Оккам; в) Йогани Дунс Скот;
г) Йогани Таулер.

8. Які три речі, на думку Св. Августина, уподібнюють людину до образу і подоби Божої?

а) розум, пам'ять, свобода волі; б) віра, надія, любов; в) Божя благодать, совість, чесність; г) істина, добро, краса.

9. Поєднайте:

1. Тома Аквінський. 5. 354–430 рр.

2. Святий Августин. 6. 1265–1308 рр.

3. Йогани Дунс Скот. 7. 810–877 рр.

4. Йогани Скот Еріугена. 8. 1225–1274 рр.

а) 1–6, 2–5, 3–8, 4–7; б) 1–8, 2–5, 3–6, 4–7; в) 1–8, 2–7, 3–6, 4–5; г) 1–7, 2–5, 3–6, 4–8.

10. Твердження про те, що не погрібно примножувати сутностей без необхідності, відоме під назвою «бритви» саме цього філософа:

а) Орігена; б) Оккама; в) Остіна; г) Ортеги-і-Гассета.

Варіант № 3

1. Хто є автором твору «Град Божий»?

а) Аврелій Августин; б) Тома Аквінський; в) Майстер Екгарт; г) Якоб Вомер.

2. Який середньовічний мислитель одним із перших замислився над тим, що таке час?

а) Джованні Бонавентура; б) Бернард Клервоський; в) Григорій Нисський; г) Аврелій Августин.

3. Хто з реалістів навів онтологічний доказ існування Бога?

а) Гійом із Шампо; б) П'єр Абеляр; в) Еріугена; г) Ансельм Кентерберійський.

4. Як називали перших філософів, які виступили на захист християнського вчення?

а) апологети; б) адепти; в) аріанці; г) афанасійці.

5. Як називали ранніх містиків (Василита, Валентина) II ст. н. е., які чітко вплинули на становлення філософської доктрини християнства?

а) гностики; б) номіналісти; в) реалісти; г) схоласти.

6. Поставте у хронологічній послідовності:

1. Святий Августин. 2. Юстин Мартир. 3. Тертуліан. 4. Таміан.

а) 2–3–4–1; б) 2–4–3–1; в) 1–4–3–2; г) 2–3–4–1.

7. Що означає вислів «Creatio ex nihilo»?

а) створення з нічого; б) абсурдність віри; в) надія на Бога; г) любов до ближнього.

8. Посаджайте:

1. Юстин Мартир.	5. Патрист.
2. Григорій Нисський.	6. Кападокієць.
3. Вільям Оккам.	7. Апологет.
4. Святий Августин.	8. Схоласт.

а) 1–5, 2–6, 3–8, 4–7; б) 1–7, 2–6, 3–8, 4–5; в) 1–6, 2–7, 3–8, 4–5; г) 1–2, 2–5, 3–6, 4–8.

9. Філософія була потрібна релігії в часи Середньовіччя для трьох речей: тлумачення Святого Письма, формулювання догматів церкви і ... Назвіть третю річ.

а) виявлення еретиків; б) ускладнення навчання в середньовічних схоластичних університетах; в) доведення існування Бога; г) отримання індульгенцій.

10. Хто із представників Олександрійської філософської школи висловив твердження, що Бог, створивши наш світ, почав творити інші світи кількістю яких безкінечна, адже Бог не може не творити?

а) Іоанн Златоуст; б) Юстин Мартир; в) Оріген; г) Святий Августин

Тема № 4

«Філософія Нового Часу. Німецька класична філософія»

Варіант № 1

1. До ідолів пізнання Френсіс Бекон відносив ідоли печери, площі, театру та... Які ще?

а) вулиці; б) скверу; в) ринку; г) крамниці.

2. Хто є автором фрази «Знання – це сила»?

а) Т. Гоббс; б) І. Ньютон; в) Ф. Бекон; г) Р. Декарт.

3. Хто є автором праці «Міркування про метод»?

а) Ф. Бекон; б) Б. Спіноза; в) Р. Декарт; г) Д. Дідро.

4. У якому порядку Б. Спіноза виклав свою етику?

а) аксіоматичному; б) математичному; в) геометричному; г) алгебраїчному.

5. Посаджайте:

1. Б. Спіноза.	5. Італієць.
2. І. Кант.	6. Француз.
3. Ж.-Ж. Руссо.	7. Німець.
4. Дж. Віко.	8. Голландець.

а) 1–6, 2–7, 3–8, 4–5; б) 1–8, 2–7, 3–5, 4–6; в) 1–8, 2–7, 3–6, 4–5; г) 1–2, 2–7, 3–6, 4–8.

6. Хто є автором праці «Досліди про людський розум»?

а) Дж. Локк; б) М. Монтьєн; в) І. Кант; г) Р. Декарт.

7. Хто з цих філософів був картезіанцем і янспістом водночас?

а) Б. Паскаль; б) П. Гассенді; в) Н. Мальбранш; г) А. Арно.

8. Посаджайте:

1. І. Кант.

5. «Науковчення».

2. Й. Г. Фіхте.

6. «Система трансцендентального ідеалізму».

3. Ф. Шеллінг.

7. «Феноменологія духу».

4. Г. В. Ф. Гегель.

8. «Критика практичного розуму».

а) 1–8, 2–7, 3–6, 4–5; б) 1–8, 2–5, 3–6, 4–7; в) 1–5, 2–6, 3–7, 4–8; г) 1–6,

3–8, 4–7.

9. Хто сформулював вчення про монади як прості субстантивні основи буття?

а) Г. В. Ляйбніц; б) Б. Паскаль; в) Б. Спіноза; г) І. Ламберт.

10. Кому належить твердження «Роби так, щоб максима твоєї поведінки стала загальнолюдським законом»?

а) О. Кант; б) Б. Спіноза; в) Ф. Шеллінг; г) І. Кант.

Варіант № 2

1. Хто стверджував, що «Бути – значить бути сприйнятим»?

а) Дж. Локк; б) Т. Рід; в) П. Бейль; г) Дж. Берклі.

2. Посаджайте:

1. Ідоли роду.

5. Омани людського спілкування.

2. Ідоли печери.

6. Омани, пов'язані з рівнем освіченості.

3. Ідоли ринку.

7. Омани, пов'язані з посиленням на авторитет.

4. Ідоли театру.

8. Омани, пов'язані з обмеженістю органів чуттів.

а) 1–8, 2–6, 3–5, 4–7; б) 1–7, 2–5, 3–6, 4–8; в) 1–6, 2–5, 3–7, 4–8; г) 1–5,

3–8, 4–7.

3. Хто з мислителів Нового часу був раціоналістом?

а) Ф. Бекон; б) Р. Декарт; в) Дж. Берклі; г) Дж. Локк.

4. Учення яких двох науковців умовно вважають початком і кінцем наукової революції Нового часу?

а) Г. Галілея та А. Лавуазьє; б) Л. да Вінчі та Й. Кеплера; в) М. Коперника та І. Ньютона; г) Т. Браге та Б. Телезіо.

5. Посаджайте:

1. І. Кант.

5. Ідоли пізнання.

2. Г. В. Ф. Гегель.

6. Дедуктивний метод.

3. Р. Декарт.

7. Категоричний імператив.

4. Ф. Бекон.

8. Абсолютна ідея.

а) 1–7, 2–6, 3–5, 4–7; б) 1–6, 2–8, 3–7, 4–5; в) 1–8, 2–7, 3–6, 4–5; г) 1–7,

3–8, 4–5.

6. Кому належить твір «Критика здатності суджень»?

а) Г. В. Ф. Гегель; б) І. Кант; в) Д. Г'юм; г) Дж. Локк.

7. Хто з філософів Нового Часу є автором твору, із якого взято цей фрагмент: «У «Першому розмислі» я пропоную насамперед докази, завдяки яким ми маємо можливість сумніватися стосовно всіх речей взагалі, а головне, речей матеріальних, принаймні доти, доки не матимемо інших наукових обґрунтувань, окрім тих, які мали докини?»

а) Ф. Бекон; б) Б. Спіноза; в) І. Кант; г) Р. Декарт.

8. Хто висловив припущення, що людська душа в момент народження є «Tabula rasa» («Чиста дошка»)?

а) Д. Г'юм; б) Дж. Берклі; в) П. Бейль; г) Дж. Локк.

9. Хто ввів у філософію поняття Абсолютної ідеї?

а) І. Кант; б) Й. Г. Фіхте; в) Ф. Шеллінг; г) Г. В. Ф. Гегель.

10. Хто із класиків матеріалізму в німецькій філософії вважав, що найвищою формою прояву любові є тілесне кохання?

а) І. Кант; б) Л. Фойсрбах; в) А. Шопенгауер; г) Ф. Ніцше.

Тема № 5

«Новітня зарубіжна філософія»

Варіант № 1

1. Який напрям філософії ХХ ст. належить до наукових?

а) аналітична філософія; б) постмодернізм; в) неомізізм; г) екзистенціалізм.

2. Які з цих філософів є представниками другої хвилі позитивізму?

а) Дж. С. Мілль, Г. Спенсер; б) Б. Мах, Р. Авенаріус; в) М. Шлік, О. Нойрат; г) Т. Кун, І. Лакатос.

3. Кому належить цей термін «осьовий час в історії»?

а) К. Ясперс; б) М. Гайдеггер; в) Ж.-П. Сартр; г) А. Камю.

4. Послняйте:

1. Ф. Ніцше.

5. «Міф про Сізіфа» (1942).

2. З. Фрейд.

6. «Я і Воно» (1923).

3. К. Маркс.

7. «Так казав Заратустра» (1883–1885).

4. А. Камю.

8. «Капітал» (1867).

а) 1–7, 2–5, 3–6, 4–8; б) 1–7, 2–6, 3–8, 4–5; в) 1–8, 2–6, 3–7, 4–5; г) 1–6, 2–5, 3–8, 4–7.

5. Хто з філософів виступив з ідеєю переорієнтування всіх цінностей (нігілістична позиція)?

а) А. Шопенгауер; б) С. К'єркегор; в) В. Дільтай; г) Ф. Ніцше.

6. Розставте у хронологічній послідовності твори:

1. «Світ як воля і уявлення». 2. «Метафізичні розмисли». 3. «Критика чистого розуму». 4. «Tractatus logico-philosophicus».

а) 2-3-4-1; б) 4-1-2-3; в) 2-3-1-4; г) 3-1-2-4.

7. Хто належав до філософів постмодерністів?

а) Ж. Бодрійяр; б) П. Рікьор; в) Е. Гуссерль; г) Дж. Дьюї.

8. До якого напрямку належить Львівсько-Варшавська логіко-філософська школа?

а) неофрейдизм; б) неотомізм; в) постпозитивізм; г) аналітична філософія.

9. Кому належить концепція волі до влади?

а) С. К'єркегор; б) Ф. Ніцше; в) Б. Рассел; г) А. Шопенгауер.

10. Поєднайте:

1. Екзистенціалізм.

5. В. Оккам.

2. Герменевтика.

6. Л. Фойєрбах.

3. Схоластика.

7. К. Ясперс.

4. Матеріалізм.

8. Г.-Г. Гадамер.

а) 1-8, 2-7, 3-5, 4-6; б) 1-7, 2-6, 3-5, 4-8; в) 1-7, 2-8, 3-5, 4-6; г) 1-7, 6, 3-8, 4-5.

Варіант № 2

1. Назвіть основних представників другого позитивізму:

а) Е. Мах, Р. Авенаріус; б) Т. Кун, І. Лакатос; в) Р. Карнап, М. Шлік; г) Б. Рассел, Л. Вітгенштайн.

2. Кому з філософів був притаманний «нігілізм»?

а) Б. Рассел; б) Ж.-П. Сартр; в) А. Шопенгауер; г) Ф. Ніцше.

3. Назвіть основних представників релігійної філософії ХХ ст.:

а) Ж. Марітен, Е. Жільсон; б) М. Шлік, Р. Карнап; в) Е. Мах, А. Пуанкаре; г) Ж.-П. Сартр, А. Камю.

4. Про що писав А. Шопенгауер?

а) воля й уявлення; б) Надлюдина; в) позитивне; г) абсурдність буття.

5. Поєднайте:

1. Ж. Дельоз.

5. Прагматизм.

2. Р. Карнап.

6. Неотомізм.

3. Ж. Марітен.

7. Аналітична філософія.

4. Ч. С. Пірс.

8. Постмодернізм.

а) 1-8, 2-7, 3-6, 4-5; б) 1-7, 2-6, 3-5, 4-8; в) 1-7, 2-8, 3-5, 4-6; г) 1-7, 6, 3-5, 4-8.

6. Які три стадії проходить кожна людина у процесі самопізнання й самоутвердження, на думку С. К'єркегора?

а) тілесна, душевна й духовна; б) релігійна, метафізична, наукова; в) естетична, етична, релігійна; г) бронзова, срібна й золота.

7. Ким за національністю був філософ ХІХ ст., про якого йдеться в такому повідомленні: «Він розкривав концепцію Надлюдина через гостру

критику християнської релігії, до своєї смерті встиг видати першу частину атеїстичної книги «Антихристияни» («Антихрист»)?

а) німець; б) француз; в) італієць; г) данець.

8. Хто є автором праці «Буття і Час» (1927)?

а) Л. Вітгенштайн; б) Ж.-П. Сартр; в) М. Гайдеггер; г) Р. Карнап.

9. Які розділи є структурними елементами семіотики – науки про знаки?

а) синтаксис, семантика і прагматика; б) емпірія і теорія; в) світо-відчуття, світосприйняття і світорозуміння; г) діалектика, риторика, граматики.

10. Як називається напрям філософії ХХ ст., на формування якого значно вплинули декадансні й нігілістичні ідеї Ф. Ніцше?

а) неотоїзм; б) постмодернізм; в) феноменологія; г) герменевтика.

Тема № 6

«Українська філософія»

Варіант № 1

1. Який український мислитель був ректором Болонського університету?

а) Юрій Котермак; б) Станіслав Оріховський-Роксолан; в) Себастьян Клянович; г) Павло Русин з Красна.

2. Які філософські осередки є основними в сучасній Україні?

а) Київ, Донецьк, Острозь; б) Дніпропетровськ, Львів, Чернівці; в) Київ, Львів, Харків; г) Острозь, Дрогобич, Львів.

3. Хто з українських мислителів вважав, що про українську філософію наразі говорити зарано?

а) Д. Донцов; б) Д. Чижевський; в) Г. Сковорода; г) І. Франко.

4. Про що вчив Г. Сковорода?

а) національно-культурне відродження; б) українська автономія; в) три світи; г) тілесна природа людини.

5. Назвіть риси української філософії:

а) кордоцентризм, раціоналізм; б) меланхолійність, агностицизм, в) аштеїзм, кордоцентризм; г) сенситивіалізм, нігілізм.

6. Хто належить до представників полемічної літератури?

а) П. Русин; б) І. Вишенський; в) Г. Сковорода; г) В. Липинський.

7. Розставте у хронологічній послідовності:

1. Г. Сковорода. 2. Ю. Котермак. 3. І. Франко. 4. П. Юркевич.

а) 2-1-4-3; б) 3-2-1-4; в) 2-3-4-1; г) 1-2-4-3.

8. Поеднайте:

1. І. Франко.

5. «Дух нашої давнини».

2. Г. Сковорода.

6. «Логічні настанови».

3. П. Лодій.

7. «Наркіс».

4. Д. Донцов.

8. «Що таке поступ?».

а) 1-8, 2-7, 3-5, 4-6; б) 1-7, 2-6, 3-5, 4-8; в) 1-7, 2-8, 3-5, 4-6; г) 1-8, 2-7, 3-6, 4-5.

9. Як визначав філософію український філософ Олександр Кульчицький?

а) любов до мудрості; б) універсальне світоглядне знання, спрямоване на тотальність і сутність буття; в) пізнання суцього, вічного, сталого; г) форма суспільної свідомості.

10. Назвіть українських мислителів, які найбільше вплинули на розвиток російської культури:

а) С. Яворський, Ф. Прокопович; б) І. Франко, Т. Шевченко; в) Д. Донцов, В. Липинський; г) М. Попович, С. Кримський.

Варіант № 2

1. Хто є автором праці «Логічні настанови»?

а) П. Лодій; б) Г. Сковорода; в) С. Яворський; г) Д. Чижевський.

2. Хто є випускником філософського факультету Львівського університету?

а) П. Юркевич; б) І. Франко; в) М. Грушевський; г) В. Винниченко.

3. Який суспільно-політичний лад Іван Франко називав «народною нормою»?

а) капіталізм; б) соціалізм; в) анархо-синдикалізм; г) комунізм.

4. Поеднайте:

1. І. Франко.

5. Кордоцентризм.

2. Д. Донцов.

6. Монархізм.

3. В. Липинський.

7. Соціал-демократизм.

4. П. Юркевич.

8. Націоналізм.

а) 1-8, 2-7, 3-5, 4-6; б) 1-7, 2-8, 3-6, 4-5; в) 1-7, 2-8, 3-5, 4-6; г) 1-8, 2-7, 3-6, 4-5.

5. Яку проблематику розвивають сучасні українські дослідники Антоніна Колодій та Анатолій Карась?

а) теорія громадянського суспільства; б) логічна проблематика; в) релігійна філософія; г) філософія науки.

6. Хто є автором таких рядків: «Усе, що йде поза рами нації, це або фарисейство людей... або хворобливий сентименталізм фантастів, що радіє широкими „вселюдськими“ фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації»?

а) Г. Сковорода; б) С. Яворський; в) І. Франко; г) Ю. Дрогобицький.

7. Про чію логіку Олександр Маковельський писав: «Логіка його носить еkleктичний характер, в ній проявляється велика ерудиція автора, він

дуже детально розглядає проблеми логіки, але в ній мало оригінального, логіка його не стояла вже на рівні сучасного її розвитку філософської думки?»

а) Г. Сковорода; б) П. Юркевич; в) П. Лодій; г) Д. Донцов.

8. Що Г. Сковорода вважав осередком духовного життя людини, який гармонізує знання та віру, раціональне та чуттєве?

а) розум; б) душа; в) серце; г) тіло.

9. Назвіть рису української ментальності:

а) індивідуалізм; б) колективізм; в) раціоналізм; г) агностицизм.

10. Твердження Г. Сковороди про те, що «всі ми є різними з огляду на наші здатності, але рівними перед Богом», є...

а) «ідеєю нерівної рівності»; б) «ідеєю сродної праці»; в) «ідеєю мікро- і макрокосму»; г) виразом щастя.

Тема № 7

«Філософське вчення про буття»

Варіант № 1

1. Як називається філософська категорія, що вживається на позначення об'єктивної реальності, яка відображається нашими відчуттями та юнус незалежно від них?

а) речовина; б) субстанція; в) субсистенція; г) матерія.

2. Згідно з якою концепцією простір і час є властивостями матеріальних утворень?

а) релятивістська; б) субстанційна; в) культурологічна; г) натуралістична.

3. Хто запропонував термін «онтологія»?

а) Рудольф Гокленіус; б) Платон; в) Іммануїл Кант; г) Макс Шелер.

4. Що є атрибутом матерії?

а) рух; б) зміна; в) час; г) буття.

5. Посєднайте:

1. Онтологія

5. Що та чому є буття?

2. Метафізика

6. Як та яким є буття?

3. Діалектика

7. Як правильно розуміти буття?

4. Герменевтика

8. Які суперечності існують в бутті?

а) 1-8, 2-7, 3-5, 4-6; б) 1-7, 2-8, 3-6, 4-5; в) 1-6, 2-5, 3-8, 4-7; г) 1-8,

2-7, 3-6, 4-5.

6. Рівноправність матеріального й духовного першопочатків буття є вихідним принципом... Чого?

а) монізм; б) плюралізм; в) релятивізм; г) дуалізм.

7. На яких рівнях розглядає буття сучасна наука?

а) мікро-, макро-, мегарівень; б) речовина й поле; в) теоретичний і емпіричний; г) видимий і невидимий.

8. Що є видом матерії?

а) органічна хімія; б) речовина; в) простір; г) час.

9. Яка форма є найвищою формою руху матерії?

а) механічна; б) соціальна; в) фізична; г) біологічна.

10. Згідно з якою традицією у філософії простір і час є визначеннями речей природи?

а) натуралістична; б) культурологічна; в) наукова; г) органічна.

Варіант № 2

1. Якою є реальність відносно дійсності?

а) ширшою; б) вузьчою; в) тотальною; г) їх порівняти неможливо.

2. Як називається розуміння буття як абстракції від реально наявної множини речей, якостей, процесів і явищ?

а) монізм; б) дуалізм; в) плюралізм; г) органіцизм.

3. Що належить до основних типів онтологій?

а) монізм, дуалізм, плюралізм; б) механіцизм і динамізм; в) ідеалізм і матеріалізм; г) субстанціалізм, реїзм, статичність.

4. Поєднайте:

1. Поле

5. Спосіб існування матерії

2. Простір

6. Атрибут матерії

3. Рух

7. Вид матерії

4. Розвиток

8. Якісно-кількісний перехід від одного стану до іншого

а) 1–6, 2–7, 3–5, 4–8; б) 1–7, 2–6, 3–5, 4–8; в) 1–6, 2–5, 3–8, 4–7; г) 1–8, 2–7, 3–6, 4–5.

5. Що є атрибутом матерії?

а) рух; б) зміна; в) простір; г) буття.

6. Як називається наука про першопричини всього сущого?

а) діалектика; б) метафізика; в) герменевтика; г) семіотика.

7. Яка форма є первинною формою руху матерії?

а) фізична; б) біологічна; в) механічна; г) хімічна.

8. Що є видом матерії?

а) неорганічна хімія; б) поле; в) простір; г) час.

9. Яка дисципліна є ядром філософії?

а) аксіологія; б) праксеологія; в) метафізика; г) епістемологія.

10. Згідно з якою інтерпретацією буття духовне є первиннішим від матеріального?

а) матеріалістичною; б) плюралістичною; в) моністичною; г) ідеалістичною.

Тема № 8
«Проблема людини у філософії»
Варіант № 1

1. Сформулюйте гіпотезу лінгвістичної відносності Сепіра–Ворфа:
 - а) мислення визначає мову; б) мова впливає на мислення; в) мови і мислення тотолічні; г) між мовою і мисленням немає взаємозв'язку.
2. Що таке креаціонізм?
 - а) створення світу вищою силою; б) напрям філософії спорту; в) об'єктивістська концепція цінностей; г) творчий характер пізнання.
3. Які є основні види людської діяльності?
 - а) матеріальна, духовна й духовно-практична; б) теоретична і прикладна; в) символічна, реалістична, шаблонна; г) чуттєва, раціональна.
4. Поєднайте:

<ol style="list-style-type: none"> 1. Індивід. 2. Особа. 3. Особистість. 4. Індивідуальність. 	<ol style="list-style-type: none"> 5. Людина, що несе відповідальність за свої вчинки в суспільстві й усвідомлює це. 6. Неповторна людина в суспільстві. 7. Носій притаманних роду загальних ознак. 8. Суб'єкт чи об'єкт соціальних стосунків.
---	--
- а) 1–8, 2–7, 3–5, 4–6; б) 1–7, 2–8, 3–6, 4–5; в) 1–7, 2–8, 3–5, 4–6; г) 1–8, 2–7, 3–6, 4–5.
5. Які є форми суспільної свідомості?
 - а) знання, воля, чуттєво-емоційна сфера; б) психологія та ідеологія; в) світосприйняття, світовідчуття і світорозуміння; г) теорія й емпірія.
6. Як називається наявність у людини можливостей для максимального самовиявлення?
 - а) воля; б) потенціал; в) свобода; г) свобода волі.
7. Як називається психічний процес пошуків та відкриття нового, істинного глибинного внаслідок аналізу й синтезу навколишньої дійсності?
 - а) мислення; б) пам'ять; в) інтелект; г) розсудок.
8. Поєднайте:

<ol style="list-style-type: none"> 1. Воля. 2. Мислення. 3. Мова. 4. Відчуття. 	<ol style="list-style-type: none"> 5. Процес пошуку й відкриття нового. 6. Засіб передачі думок. 7. Здатність до дії. 8. Безпосередній засіб відображення предметів дійсності.
--	--
- а) 1–6, 2–5, 3–8, 4–7; б) 1–5, 2–6, 3–8, 4–7; в) 1–8, 2–6, 3–7, 4–5; г) 1–7, 2–5, 3–6, 4–8.
9. Людська особа, що усвідомлює свої якості, свою унікальність, вади та недоліки – це...
 - а) особа; б) особистість; в) індивідуальність; г) індивід.
10. Що є виразником мислення, його емпіричною реальністю?
 - а) символ; б) мова; в) досвід; г) знання.

Варіант № 2

1. Як називається проблема відношення свідомості і її матеріального носія?

а) психофізична проблема; б) трилема Мюнхаузена; в) парадокс Гемпеля; г) проблема сутності й існування.

2. Член суспільства, який унаслідок усвідомлення своєї неповторності розуміє, що дещо в цьому світі може зробити лише він і прагне реалізувати, — це...

а) особа; б) особистість; в) індивідуальність; г) індивід.

3. Поедняйте концепції походження свідомості і їх представників:

1. Релігійний підхід. 5. Дарвіністи.

2. Еволюційний підхід. 6. Сучасні фізики Я. Прибрам та Дж. Екклз.

3. Концепція єдиного

інформаційного поля. 7. Неотомісти.

4. «Трудова теорія». 8. Марксисты.

а) 1–8, 2–7, 3–5, 4–6; б) 1–7, 2–8, 3–6, 4–5; в) 1–6, 2–5, 3–8, 4–7; г) 1–7, 2–5, 3–6, 4–8.

4. Що є первиннішим?

а) мова; б) мислення; в) вони тотожні; г) вони виникли одночасно.

5. Людина як носій загальних ознак людського роду — це...

а) особа; б) особистість; в) індивідуальність; г) індивід.

6. Поедняйте:

1. Матеріальна діяльність.

4. Створення символічних форм.

2. Духовна діяльність.

5. Створення понять та ідей.

3. Духовно-практична діяльність. 6. Перетворення природи.

а) 1–5, 2–4, 3–6; б) 1–6, 2–5, 3–4; в) 1–4, 2–5, 3–6; г) 1–4, 2–6, 3–5.

7. Хто є творцем еволюціонізму?

а) К. Лінней; б) Ч. Дарвін; в) Е. Геккель; г) П. Тейяр-де-Шарден.

8. Член суспільства, який виступає суб'єктом або об'єктом соціальних стосунків — це...

а) особа; б) особистість; в) індивідуальність; г) індивід.

9. Поедняйте:

1. Підсвідаме.

5. Ідеологія.

2. Індивідуальна свідомість.

6. Воля, мислення, пам'ять тощо.

3. Самосвідомість.

7. Неусвідомлені бажання й мотиви.

4. Суспільна свідомість.

8. Тотожність людського «Я».

а) 1–7, 2–6, 3–8, 4–5; б) 1–5, 2–6, 3–8, 4–7; в) 1–8, 2–6, 3–7, 4–5; г) 1–7, 2–5, 3–6, 4–8.

10. Діяльність людини, спрямована на продукування якісно нових, невідомих раніше духовних або матеріальних цінностей, — це...

а) свобода; б) спілкування; в) творчість; г) духовність.

Тема № 9
«Філософський аналіз пізнання»
Варіант № 1

1. Які є два рівні пізнання?

а) внутрішнє й зовнішнє; б) інтеріоризоване й екстеріоризоване;
 в) чуттєве й раціональне; г) апіорне й апостеріорне.

2. Сутність чого визначило твердження Ч.-С. Пірса про те, що «потрібно розглянути всі практичні наслідки, які, як ми думаємо, можуть бути утворені об'єктом нашого поняття. Поняття про всі ці наслідки й буде складати повне поняття об'єкта»?

а) кореспондентська концепція істини; в) семантична концепція істини;
 в) когерентна концепція істини; г) прагматична концепція істини.

3. Що таке верифікація?

а) перевірка на істинність; б) спростування шляхом зведення до абсурду;
 в) метод герменевтики; г) перевірка на хибність.

4. Що є формою раціонального пізнання?

а) уявлення; б) поняття; в) сприйняття; г) ідея.

5. Посаджайте:

1. Дедуція. 5. Розчленування цілого на частини.

2. Індукція. 6. Пошук закономірності на основі аналізу одиничних випадків.

3. Аналогія. 7. Перенесення ознак одного предмета на інший.

4. Аналіз. 8. Рух думки від загального до одиничного.

а) 1-7, 2-6, 3-8, 4-5; б) 1-5, 2-6, 3-8, 4-7; в) 1-8, 2-6, 3-7, 4-5; г) 1-7, 2-5, 3-6, 4-8.

6. Хто є автором кореспондентської теорії істини?

а) Аристотель; б) С. Боецій; в) Л. Вітгенштайн; г) Е. Гуссерль.

7. Посаджайте:

1. Кореспондентська. 5. Істина як відображення дійсності.

2. Прагматична. 6. Істина як корисність.

3. Формально-логічна. 7. Залежність істини від фактора часу, системи знання.

4. Семантична. 8. Істина як властивість висловлювання.

а) 1-8, 2-7, 3-5, 4-6; б) 1-5, 2-6, 3-8, 4-7; в) 1-5, 2-8, 3-6, 4-7; г) 1-5, 2-7, 3-6, 4-8.

8. Характеристиками чого є об'єктивність, процесуальність, абсолютно-відносний характер, конкретність?

а) правда; б) знання; в) істина; г) омана.

9. Що таке епістемологія?

а) теорія пізнання; б) теорія знання; в) теорія досвіду; г) теорія теорій

10. Що є формою чуттєвого пізнання?

а) ідея; б) поняття; в) сприйняття; г) висловлювання.

Варіант № 2

1. До яких теорій істини належить запропоноване польським логіком Альфредом Тарським твердження «Висловлювання *A* істинно тоді, і тільки тоді, коли дійсно *P*»?

а) прагматичні; б) семантичні; в) кореспондентські; г) регулятивні.

2. Поєднайте:

1. Феноменологія.

5. Вибудовування системи на основі поєднання суперечностей.

2. Діалектика.

6. Розгляд предмета як організованої системи.

3. Логіко-лінгвістичний аналіз.

7. Розуміння і тлумачення текстів.

4. Герменевтика.

8. Строгий аналіз мовних засобів.

а) 1–8, 2–7, 3–5, 4–6; б) 1–6, 2–5, 3–8, 4–7; в) 1–5, 2–8, 3–6, 4–7; г) 1–5, 2–7, 3–6, 4–8.

3. Що таке фальсифікація?

а) перевірка на істинність; б) перевірка на хибність; в) вид хибних умовиводів; г) метод діалектики.

4. Що є формою чуттєвого пізнання?

а) уявлення; б) поняття; в) висловлювання; г) ідея.

5. Згідно з якою концепцією існування простору й часу не залежить від наявності речей?

а) релятивістська; б) субстанційна; в) культурологічна; г) натуралістична.

6. Як називається вид умовиводу, в якому висновок про належність окремих властивостей чи відношень у певного предмета робиться на підставі порівняння цього предмета з іншими предметами?

а) індукція; б) дедукція; в) традукція; г) аналогія.

7. Поєднайте:

1. Висловлювання.

5. Відображення предметів, явищ і процесів в їх суттєвих і специфічних ознаках.

2. Поняття.

6. Форма мислення, з допомогою якої щось стверджується чи заперечується.

3. Умовивід.

7. Образ предмета, що виникає у свідомості, коли предмет вже безпосередньо не сприймається органами чуттів.

4. Уявлення.

8. Виведення висновків на основі аналізу одного і більше суджень.

а) 1–6, 2–5, 3–8, 4–7; б) 1–8, 2–5, 3–6, 4–7; в) 1–8, 2–7, 3–6, 4–5; г) 1–7, 2–5, 3–6, 4–8.

8. Який метод є емпіричним?

а) абстрагування; б) експеримент; в) моделювання; г) формалізація.

9. Що таке спосіб досягнення поставленої мети?

а) методологія; б) теорія; в) метод; г) методика.

10. Що, окрім точності термінології та підтверджуваності на практиці, є одним із критеріїв істини?

а) несуперечливість теорії з фактами; б) відповідність Святому Письму; в) корисність для людини; г) легкість обґрунтування.

Тема № 10

«Філософське вчення про цінності»

Варіант № 1

1. Що, згідно з об'єктивістськими концепціями цінностей, окрім культури і природи, є джерелом цінностей?

а) суспільство; б) Бог; в) правителі; г) священні книги.

2. Які потреби, відповідно до піраміди потреб А. Маслоу, є найменш значущими для людини?

а) духовні; б) екзистенційні; в) престижні; г) фізіологічні.

3. Твердження про те, що «зростання моральної культури людей поліпшує рівень матеріальних благ», є...

а) правильним; б) неправильним; в) безпідставним; г) все з точністю до навпаки.

4. Значущість чогось для людини – це...

а) оцінка; б) цінність; в) вагомість; г) чеснота.

5. До якого виду цінностей відносять економічну стабільність?

а) матеріальні; б) духовні; в) соціальні; г) психічні.

6. Поєднайте:

1. Матеріальні цінності.

5. Мужність.

2. Духовні цінності.

6. Переживання щастя.

3. Соціальні цінності.

7. Мир у державі.

4. Психологічні цінності.

8. Техніка.

а) 1–8, 2–7, 3–5, 4–6; б) 1–5, 2–6, 3–8, 4–7; в) 1–8, 2–5, 3–7, 4–6; г) 1–5, 2–7, 3–6, 4–8.

7. Згідно з чією концепцією джерелом цінностей є Бог?

а) Ж.-Ж. Руссо; б) К. Маркс; в) М. Шелер; г) Ч.-С. Пірс.

8. Які концепції належать до суб'єктивістських концепцій цінностей?

а) концепція Г. В. Ф. Гегеля й гегельянців; б) природних прав людини і марксистська; в) філософська антропологія М. Шелера і Г. Плеснера; г) емотивізм і психологізм.

9. На які види за сферою суспільного життя поділяють цінності?

а) індивідуальні, групові, загальнолюдські; б) виробничі, побутові, професійні; в) матеріально-економічні, соціально-політичні, духовні; г) вищі й нижчі.

10. Чим має завершуватися піраміда людських цінностей морального суспільства?

а) однією цінністю; б) кількома цінностями; в) не повинна завершуватися; г) немає ієрархії цінностей, бо всі цінності є однаково важливі.

Варіант № 2

1. Твердження про те, що «жертвувати мораллю заради матеріальної вигоди не вигідно ні в моральному, ні в матеріальному плані», є...

а) правильним; б) неправильним; в) все з точністю до навпаки; г) є правильним лише при соціалістичному устрої життя.

2. Прихильники якої концепції вважали, що моральні цінності походять із моральних почуттів (жалості, співчуття, колективізму)?

а) психологізм; б) емотивізм; в) природних прав людини; г) марксизм.

3. На які види за змістом діяльності поділяють цінності?

а) індивідуальні, групові, загальнолюдські; б) виробничі, побутові, професійні; в) матеріально-економічні, соціально-політичні, духовні; г) вищі й нижчі.

4. Процес надання або ненадання чомусь цінності – це...

а) ввічливість; б) оцінювання; в) корисність; г) істина.

5. Поставте в порядку зростання значущості потреби за А. Маслоу:

1. Духовні. 2. Екзистенційні. 3. Фізіологічні. 4. Престижні. 5. Соціальні.

а) 3–2–5–4–1; б) 1–4–5–2–3; в) 1–3–2–5–4; г) 2–3–1–4–5.

6. До яких цінностей належить переживання щастя?

а) матеріальні; б) духовні; в) соціальні; г) психологічні.

7. Конфуцій, на відміну від старозавітніх пророків та Ісуса Христа, вважав, що за добро треба платити добром, а за зло – ... Як?

а) по справедливості; б) добром; в) злом; г) ніяк.

8. На які види поділяють цінності за широтою змісту?

а) індивідуальні, групові, загальнолюдські; б) виробничі, побутові, професійні; в) матеріально-економічні, соціально-політичні, духовні; г) вищі й нижчі.

9. Що є об'єктивним джерелом цінностей?

а) філософія; б) історія; в) правителі; г) священні книги.

10. Твердження про те, що «люди матеріалістичних поглядів віддають перевагу матеріальним цінностям», є...

а) правильним; б) помилковим; в) правильним лише щодо розвинутих держав; г) правильним лише щодо країн «третього світу».

Тема № 11

«Соціальна філософія та філософія культури»

Варіант № 1

1. Хто визначав культуру як «сукупність символів»?

а) Й. Гейзінга; б) О. Шпенглер; в) М. Шелер; г) Е. Кассірер.

2. Хто першим увів поняття національної культури?

а) Й. Г. Гердер; б) Ф. Вольтер; в) І. Кант; г) Г. Лессінг.

3. Посаджайте:

1. В. Морган.

5. «Присмерк Європи».

2. Й. Гейзінга.

6. «Дослідження історії».

3. О. Шпенглер.

7. «Філософія спорту...».

4. А. Тойнбі.

8. «Ното ludens».

а) 1–8, 2–7, 3–5, 4–6; б) 1–5, 2–6, 3–8, 4–7; в) 1–7, 2–8, 3–5, 4–6; г) 1–5,

2–7, 3–6, 4–8.

4. Визначте, що не є елементом громадянського суспільства?

а) правничі інституції; б) профспілка; в) ЗМІ; г) уряд.

5. Як називається загальний процес інтелектуального, естетичного, духовного розвитку людини й людської спільноти?

а) культура; б) цивілізація; в) меритократія; г) філософія.

6. Хто визначав культуру як «гру»?

а) Й. Гейзінга; б) О. Шпенглер; в) М. Шелер; г) Е. Кассірер.

7. Посаджайте:

1. Плем'я.

5. Спільнота людей, яка має свою історію, звичаї, традиції, правову систему й економіку.

2. Етнос.

6. Група людей, об'єднана територією проживання, звичаями й певним мовним діалектом.

3. Нація.

7. Сукупність родів, що проживають на окремій території і взаємодіють між собою.

4. Народ.

8. Спільнота людей, що проживає на великій території, має власну історію, звичаї, мову, але ще не до кінця сформовану правову систему й економіку.

а) 1–6, 2–5, 3–8, 4–7; б) 1–5, 2–6, 3–8, 4–7; в) 1–8, 2–6, 3–7, 4–5; г) 1–7,

2–6, 3–5, 4–8.

8. Кому належить твердження про те, що «культура, помираючи, перетворюється на цивілізацію»?

а) О. Шпенглер; б) Е. Фром; в) А. Тойнбі; г) Л. Морган.

9. Хто сказав, що «Філософія є культурою душі»?

а) Цицерон; б) Й. Г. Гердер; в) С. Пуффендорф; г) Г. Лессінг.

10. Хто визначав культуру як «систему комунікації»?

а) Й. Гейзінга; б) К. Леві-Строс; в) М. Шелер; г) Ж. Марітен.

Варіант № 2

1. Представники аналітичної філософії були переконані, що історія має закономірності:

а) так; б) ні; в) вони не досліджували філософію історії; г) вони вважали, що відповідь на це питання дати неможливо.

2. Про чітку концепцію культури йдеться в наступному фрагменті: «Кожному організму – культурі – потрібно прожити 1200–1500 років, пройшовши шлях від народження до старості. На стадії старості культура перетворюється на цивілізацію...»?

а) А. Тойнбі; б) М. Шелер; в) О. Шпенглер; г) М. Данилевський.

3. Автором якої праці є О. Шпенглер?

а) «Ното Іуденс»; б) «Приємерк Європи»; в) «Дослідження історії»; г) «Філософські дослідження».

4. Поєднайте:

1. К.-Л. Строс.

5. Культура як прояв релігійного духу.

2. Й. Гейзінга.

6. Культура як сукупність символів.

3. Е. Кассірер.

7. Культура як гра.

4. Ж. Марітен.

8. Культура як система комунікації.

а) 1–5, 2–8, 3–6, 4–7; б) 1–6, 2–8, 3–5, 4–7; в) 1–8, 2–7, 3–6, 4–5; г) 1–7,

2–5, 3–6, 4–8.

5. Яку історичну епоху Л. Морган вважав заключною історичною епохою, що слідувала після дикунства й варварства?

а) культура; б) цивілізація; в) постіндустріалізм; г) кіберпростір.

6. Що є ознакою цивілізації, згідно з Л. Морганом?

а) знаряддя праці; б) поява глиняного посуду; в) збиральництво; г) поява тисьма.

7. Хто є автором праці «Національна ідентичність»?

а) О. Шпенглер; б) А. Тойнбі; в) Е. Сміт; г) Й. Гейзінга.

8. Що таке історичний наратив?

а) подія, яка не повторюється; б) суб'єкт історії; в) закономірність історії; г) те, що часто трапляється в історії.

9. Поєднайте:

1. П. Вейс.

5. Аксиологія.

2. О. Шпенглер.

6. Філософія культури.

3. М. Шелер.

7. Феноменологія.

4. Е. Гуссерль.

8. Філософія спорту.

а) 1–8, 2–7, 3–6, 4–5; б) 1–7, 2–6, 3–5, 4–8; в) 1–7, 2–8, 3–5, 4–6; г) 1–8,

2–6, 3–5, 4–7.

10. Хто визначав культуру як «форму розумної дії»?

а) Й. Гейзінга; б) М. Вебер; в) М. Шелер; г) Ж. Марітен.

Тема № 12

«Філософські аспекти фізичної культури»

Варіант № 1

1. Хто розвивав філософію спорту?

а) П. Вейс, Е. Метені, Г. Слашер; б) Е. Кассірер, М. Шелер, Й. Гейншта; в) О. Шпенглер, А. Тойнбі; г) Е. Гуссерль, М. Гайдеггер.

2. Етичний принцип, що передбачає, зокрема, вибір особою спортивних занять, називається:

а) принцип автономії; б) принцип гідності; в) принцип цілісності; г) принцип добровільності.

3. Який принцип формує основу етики спорту?

а) принцип автономії; б) принцип гідності; в) принцип цілісності; г) принцип справедливості.

4. Поєднайте:

1. Калокагатія.

5. Новітній час.

2. Порочність тіла.

6. Новий час.

3. Тіло як спосіб буття людини.

7. Середньовіччя.

4. Тіло як досконалий механізм.

8. Античність.

а) 1–8, 2–7, 3–6, 4–5; б) 1–7, 2–6, 3–5, 4–8; в) 1–7, 2–8, 3–5, 4–6; г) 1–8, 2–7, 3–5, 4–6.

5. Терміни «сома» і «корпоральність» у сучасній філософії вживаються як синоніми до якого поняття?

а) ідея; б) тіло; в) дух; г) рух.

6. Хто був першим головою «Філософського товариства з вивчення спорту»?

а) Г. Слашер; б) В. Морган; в) П. Вейс; г) Б. Сьюїтс.

7. Як називається етичний принцип, що виражає співвідношення цінностей і їх розподіл між суб'єктами, визначає відповідність між правами і обов'язками людей, між злом і його покаранням?

а) принцип автономії; б) принцип гідності; в) принцип цілісності; г) принцип справедливості.

8. До якого виду відносять проблеми, пов'язані з використанням тварин у спорті?

а) онтологічні; б) релігійні; в) етичні; г) естетичні.

9. Хто стверджував, що «увесь спорт – гра, але не всі ігри – спорт»?

а) Бернард Сьюїтс; б) Вільям Морган; в) Освальд Шпенглер; г) Еріх Фром.

10. Який етичний принцип передбачає, зокрема, незалежність і саморозвиток особи, яка має найширші повноваження в усьому, що стосується її життя і здоров'я?

а) принцип автономії; б) принцип гідності; в) принцип цілісності; г) принцип добровільності.

Варіант № 2

1. Який етичний принцип забороняє експерименти над людськими ембріонами і намагання вивести особливу «породу спортсмена»?

а) принцип автономії; б) принцип гідності; в) принцип цілісності; г) принцип добровільності.

2. Гендерна проблематика у спорті... Закінчіть думку:

а) охоплює поняття «*fair play*»; б) формує шанобливе ставлення до шпартин; в) визначає рівність чоловіків і жінок у спорті; г) регулює стосунки між атлетами.

3. Коли виникла філософія спорту?

а) перша половина ХХ ст.; б) середина ХХ ст.; в) 1960-х рр.; г) 1970-х рр.

4. Що в перекладі із старофранцузької («*desport*») означає термін «спорт»?

а) гра; б) змагання; в) дозвілля; г) битва.

5. Складовими якого принципу є шанобливе ставлення до суперника, повага до правил і рішень суддів, заборона допінгу, рівні шанси перед стартом для усіх суперників на перемогу, самоконтроль спортсмена?

а) цілісності; б) гідності; в) автономії; г) справедливості.

6. Хто виступив із різкою критикою сучасних Олімпійських ігор?

а) А. Макінтайр; б) В. Моріан; в) Е. Фром; г) П. Вейс.

7. Поєднайте:

1. Онтологія спорту.

5. Що є спортивним знанням?

2. Аксиологія спорту.

6. Що є спортивною цінністю?

3. Антропологія спорту.

7. Що є спортивною реальністю?

4. Епістемологія спорту.

8. Ким є спортсмен?

а) 1-8, 2-7, 3-6, 4-5; б) 1-7, 2-6, 3-8, 4-5; в) 1-7, 2-8, 3-5, 4-6; г) 1-8, 2-7, 3-5, 4-6.

8. Хто з філософів був видатним спортсменом свого часу?

а) Рене Декарт; б) Платон; в) Вільям Моріан; г) Святий Августин.

9. Вихідцем з якої філософської школи був шестиразовий олімпійський чемпіон з боротьби Мілон Кротонський?

а) мілетська; б) Академія; в) Лікей; г) піфагорійська.

10. Який етичний принцип передбачає сприйняття особи спортсмена в єдності його тілесної і духовної сторін, що забезпечує генетичну, психічну й мовну totoжність людини й забороняє маніпуляції на генетичному і психічному рівнях?

а) принцип автономії; б) принцип гідності; в) принцип цілісності; г) принцип добровільності.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ

Вимоги до виконання

Індивідуальне навчально-дослідне завдання з дисципліни «Філософія» – це *реферат* або *есе*.

Розмір **реферата** – 18000–20000 знаків (9–10 сторінок). Поля з усіх боків – 2 см. Шрифт – Times New Roman. Кегль – 14. Інтервал – 1,5. Мова тексту – українська. Цитування – у квадратних дужках (зразок: [12, с. 234]). Кількість використаних джерел – 8–15. Наявність вступу (із зазначенням актуальності, мети і завдань, об'єкта і предмета дослідження, огляду основних джерел літератури), розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел. Критично-описовий виклад матеріалу.

Розмір **есе** – 10000–12000 знаків (5–6 сторінок). Поля з усіх боків – 2 см. Шрифт – Times New Roman. Кегль – 14. Інтервал – 1,5. Мова тексту – українська. Виклад власних роздумів на обрану тему. Використання поняттєвого філософського інструментарію. Чітка, логічна, послідовна аргументація власної позиції, яка може як суперечити поглядам певного філософа, так і бути підкріпленою відповідними міркуваннями філософів.

Теми рефератів

№ з/п	Назва	Семінарське (практичне) заняття
1	Філософія як теоретична форма світогляду	№ 1
2	Міфологічний та релігійний світогляд: порівняльний аналіз	
3	Наука та філософія: спільне та відмінне	
4	Проблема людини в античній філософії	№ 2
5	Мовна проблематика в філософії софістів	
6	Творча спадщина Платона і її вплив на християнство	
7	Сократичні філософські школи	
8	Наука логіки Аристотеля	№ 3
9	Суд над Сократом: історико-філософський аспект	
10	Античне і християнське розуміння душі	
11	Проблема людини в середньовічній філософії	№ 4

12	Святий Франциск Асизький і його вплив на розвиток християнства	
13	Християнське середньовічне розуміння Бога	
14	Картезіанський переворот у науковій методології	№ 5
15	Рене Декарт і картезіанство	
16	Категоричний імператив Іммануїла Канта	
17	Поняття Абсолютної ідеї у філософії Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля	
18	Зигмунд Фройд – творець психоаналізу	№ 6
19	Постать Падлюдини у творі «Так казав Заратустра» Фрідріха Ніцше	
20	Філософія логічного атомізму Бертрана Рассела	
21	Ключові поняття «Філософських досліджень» Людвіга Вітгенштайна	
22	Львівсько-Варшавська логіко-філософська школа: її місце в розвитку аналітичної філософії	
23	Герменевтичний, семіотичний, феноменологічний та аналітичний підходи в дослідженні мови після лінгвістичного повороту у філософії	№ 7
24	Модерна та постмодерна філософія	
25	Специфіка викладання філософії у єзуїтських колегіях	
26	Полемічна література як джерело до вивчення української філософії	
27	Петро Лодій: філософ і логік	№ 8
28	Внесок професорів Києво-Могилянської академії у розвиток української філософії	
29	Основні проблеми сучасної української філософської думки	
30	Григорій Сковорода про «дві натури» і «три світи»	
31	Григорій Сковорода про самопізнання людини (на основі твору «Наркіс»)	№ 9
32	Проблема людини у філософії Григорія Сковороди	
33	Історична доля метафізики	
34	Діалектика та її історія	
35	Синергетика – теорія самоорганізації в сучасній науці	№ 9
36	Поняття ідеї в марксистській діалектиці	
37	Поняття матерії в марксистській філософії	
38	Філософське осмислення поняття «можливих світів»	
39	Можливість переходу від неорганічної матерії до органічної: філософський аспект	
40	Теорія відносності й можливість подорожей у часі	

41	Парадокси квантової механіки	
42	Філософський аспект «теорії всього»	
43	Проблема смерті й безсмертя у філософії	№ 10
44	Філософські уявлення про сенс життя	
45	Любов як предмет філософського осмислення	
46	Проблема самотності у філософії	
47	Свідомість і несвідоме: їх прояви у спортивній діяльності	№ 11
48	Мова і світ: проблема спортивної термінології	
49	Психофізична проблема	
50	Проблема розуміння у філософії штучного інтелекту	№ 12
51	Логіка та інтуїція як раціональний та ірраціональний елементи пізнання	
52	Ірове пізнання, його специфіка та можливості	
53	Процес пізнання: соціокультурна детермінованість	
54	Наука як соціальний інститут	№ 13
55	Теоретичні методи наукового дослідження	
56	Основні концепції істини	
57	Класична і некласична філософія про істину	
58	Етичний аспект наукової діяльності вченого	№ 14
59	Добро як центральна категорія моральної свідомості	
60	Природа зла: філософський аспект	
61	Цінність справедливості у спорті	
62	Що таке українська національна ідея?	№ 15
63	Історіософія М. Грушевського	
64	Європейські засади української ментальності	
65	Поняття «ліберального націоналізму»	
66	Концепції сучасного суспільства (Герберт Маркузе, Деніел Белл)	
67	Фемінізм як напрям філософських досліджень	
68	Львівський університет як вогнище національної культури	№ 16
69	Філософські праці вчених історично-філософської секції Наукового товариства імені Шевченка	
70	Іван Франко: ідея громадянського суспільства та суспільного поступу	
71	Тілесність людини у філософії спорту	№ 17
72	Головні соціокультурні сенси тілесності	
73	Філософія східних єдиноборств	
74	Естетика спорту	
75	Етика спорту	

Теми есе

№ з/п	Назва	Семінарське (практичне) заняття
1	Світогляд сучасного тренера: потреба у філософії	№ 1
2	Філософія – любов до мудрості	
3	Чи була б наша цивілізація на сьогодні іншою, якби не було Платона та Аристотеля?	№ 2
4	Чи був вчинок Сократа самогубством?	№ 3
5	Сократ і Ісус Христос: схожість і відмінність поглядів.	№ 4
6	Якщо Бог усемогутній, то чому у світі так багато зла?	
7	Знання – це сила	№ 5
8	Філософія як боротьба нашої мови проти заблуджень нашого розуму	№ 6
9	До проблеми визнання української філософії у світі	№ 7
10	Споріднена праця як умова щастя	№ 8
11	Чому взагалі є суще, а не навпаки – ніщо?	№ 9
12	Сенс життя спортсмена: завдання та результати	№ 10
13	Життя без любові	
14	Як зміниться наше життя, коли машини стануть мислити?	№ 11
15	Чому багато знань розуму не навчає?	№ 12
16	Недосяжність істини	№ 13
17	Цінності істини, добра і краси у спорті	№ 14
18	Основні цінності спортсмена	
19	Основні небезпеки сфери розуму (ноосфери) як найвищої стадії розвитку біосфери	№ 15
20	Як розвиток науки впливає на розвиток культури?	
21	Західна і східна цивілізація: порівняльний аналіз	
22	«Лиш боротись – значить жити» (Іван Франко)	№ 16
23	Свобода й обов'язок у спортивній діяльності	№ 17
24	Що означає «чесна гра» у спорті?	
25	Небезпеки професійного спорту: порушення основ гуманізму	

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ВИМОГИ

1. Основні значення терміна «філософія».
2. Структура філософського знання: теоретична і практична площини.
3. Об'єкт, предмет і функції філософії.
4. Поняття світогляду та його структура.
5. Історичні типи світогляду.
6. Основні ранні філософські школи в Давній Греції (мілетська, піфагорійська, елейська, ефеська, атомістська).
7. Філософія Стародавнього Сходу: буддизм, конфуціанство, даосизм.
8. Особливості філософського стилю Сократа. Критика софістів.
9. Ідеалістичний монізм. Погляди Платона.
10. Філософська система Аристотеля.
11. Філософські напрями елліністичної філософії.
12. Рання патристика.
13. Філософсько-богословські погляди Святого Августина.
14. Схоластика: проблема статусу універсалій.
15. Теологічно-філософська спадщина Томи Аквінського.
16. Гуманізм як провідна ідея у філософії Ренесансу.
17. Наукова революція XVII ст.
18. Емпіризм Ф. Бекона проти раціоналізму Р. Декарта та картезіанців.
19. Поняття субстанції в Б. Спінози та Г. В. Ляйбніца.
20. Проблема можливостей пізнання: сенсуалістична теорія пізнання Дж. Локка; скептицизм та агностицизм Д. Г'юма, ідеалістичний сенсуалізм Дж. Берклі.
21. Німецька класична філософія (І. Кант, Й. І. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. В. Ф. Гегель).
22. Філософія життя. Ф. Ніцше.
23. Позитивізм як напрям наукової філософії.
24. Аналітична філософія.
25. Фрейдизм і становлення ідей психоаналізу.
26. Прагматизм як напрям філософських досліджень.
27. Екзистенціалізм і його антропологічна спрямованість.
28. Релігійна філософія XX ст.: неомізм.

29. Поняття постмодерної філософії (Ж. Деррида, Ж. Дельоз, Ж. Бодрійяр, М. Фуко).
30. Риси української ментальності та їх відображення у світогляді.
31. Поява професійної філософії в Україні: братські школи, полемічна література й постать І. Вишенського.
32. Філософське вчення Г. Сковороди.
33. О. Потебня як передвісник ідей філософії мови.
34. Академічна філософія в Україні у XVIII–XIX ст.
35. Філософія і національно-демократичні рухи: І. Франко, В. Липинський, Д. Донцов.
36. Українська філософія у XX–XXI ст.: філософія діаспори, сучасні філософські осередки в Україні.
37. Проблема буття в філософії. Буття, реальність, дійсність.
38. Поняття матерії та її структура.
39. Основні різновиди онтологій: монізм, дуалізм, плюралізм.
40. Філософські категорії простору та часу.
41. Філософські категорії руху та розвитку.
42. Людське буття: його природні, соціальні та духовні основи.
43. Філософські й наукові погляди на природу людину та її походження.
44. Екзистенціали людського життя: любов, творчість, спілкування, свобода, смерть.
45. Свідомість, її основні рівні та ключові елементи.
46. Мислення і мова. Гіпотеза лінгвістичної відносності.
47. Психофізична проблема: співвідношення свідомості й тіла.
48. Самоцінність людського життя, його скінченність і сенс.
49. Проблема пізнання в філософії. Рівні та форми пізнання.
50. Види знання: буденне та наукове знання. Емпіричний та теоретичний рівні пізнання.
51. Філософія науки й техніки: ключові поняття.
52. Проблема методу пізнання в науці. Філософські методи пізнання.
53. Проблема істини у філософії. Основні концепції істини.
54. Поняття й основні концепції цінностей.
55. Класифікація та ієрархія цінностей.
56. Добро і зло як центральні категорії моральної свідомості: проблема морального вибору.
57. Суспільство як предмет соціальної філософії.

58. Поняття громадянського суспільства.
59. Поняття постіндустріального суспільства (Д. Белл, Г. Маркузе).
60. Нація як предмет філософського дослідження.
61. Основні проблеми філософії історії: суб'єкт історичного процесу, закони історії, історичний наратив.
62. Проблема визначення культури.
63. Культура й цивілізація. Концепції культурних круговоротів О. Шпенглера та А. Тойнбі.
64. Спорт як культурна практика і предмет філософського аналізу.
65. Концептуальні питання філософії спорту.
66. Етичний аспект спортивної діяльності.
67. Принцип справедливості у спорті.
68. Філософія східних єдиноборств.
69. Поняття тіла й тілесності у філософії.
70. Діалог Платона «Федон»: відношення душі й тіла.
71. Чотири докази безсмертя душі (за діалогом Платона «Федон»).
72. «Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру» Г. Сковороди: ідея щастя як центральна проблема філософського трактату Г. Сковороди.
73. «Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру» Г. Сковороди: праця і її роль у житті людини.
74. І. Франко про критерії, причини та «кондуктори» поступу (за твором «Що таке поступ?»).
75. І. Франко як критик ідей соціалізму та комунізму (за твором «Що таке поступ?»).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій. – К., 1996.
2. Антологія мирової філософії: В 4-х т. – М., 1989.
3. Бойченко І. В. Філософія історії // http://pidruchniki.com.ua/19880521/filosofiya/filosofiya_istoriyi
4. Булатов М. О., Загороднюк В. П., Малєєв К. С. Солов'яко Л. А. Діалектика без апології. – К., 1998.
5. Гідденс Е. Соціологія. – К., 1999.
6. Горбач Н. Я., Гелей С. Д., Росінська З. П. Теорія та історія світової і вітчизняної культури: Підручник. – Львів, 1992.
7. Гусейнов А. А. Етика // <http://www.humanities.cdu.ru/db/msg/76112>
8. Захара І. С. Лекції з історії філософії. – Львів, 1997.
9. Карась А. Ф. Філософія: предмет та історія. Текст лекцій. – Львів, 1994.
10. Коваленко А. І. Філософія. Навчально-методичний посібник для студентів. – Львів, 2009.
11. Кондзьолка В. Історія середньовічної філософії. – Львів, 2001.
12. Кондзьолка В. В. Нариси історії античної філософії. – Львів, 1993.
13. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук. – Мюнхен-Львів, 1995.
14. Левчук Л. Т. та ін. Естетика: Підручник. – К., 2000.
15. Малахов В. А. Етика: курс лекцій. Навч. посібник. – К., 2001.
16. Мельник В. П. Філософія. Наука. Техніка: Методолого-світоглядний аналіз. – Львів, 2010.
17. Мірчук І. Історія української культури. – М. – Л., 1994.
18. Новейший философский словарь. – Мп., 2003.
19. Огородник І. В. Історія філософської думки в Україні // http://pidruchniki.com.ua/00000000/filosofiya/istoriya_filosofskoyi_dumki_v_ukraini_-_ogorodnik_iv
20. Пашук А. І. Нариси з історії філософії середніх віків. Підручник. – К., 2007.
21. Петрушенко В. Л. Філософія: Курс лекцій. Навч. посібник. – Львів, 2003.
22. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія. Підручник. – К., 2007.
23. Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995.
24. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней: В 3-х т. – СПб, 1996.
25. Рижак Л. В. Філософія як рефлексія духу. Підручник. – Львів, 2009.
26. Рижак Л. В. Філософія як рефлексія духу / Хрестоматія. – Львів, 2009.

27. Русин М. Ю., Огородник І. В. Історія української філософії. Підручник. – К., 2008.
28. Силиця А. С. Аналітична філософія. – Львів, 2013.
29. Силиця А. С. Логіка: навчальний посібник. – Львів, 2012.
30. Сінькевич О. Б. Основи культурології: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2009.
31. Скотний В. Г. Філософія: історичний і систематичний курс. – Київ, 2005.
32. Татаркевич В. Історія філософії: В 3-х т. – Львів, 2000.
33. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія: у 2-х част. – К., 1995.
34. Философия науки: общие проблемы познания. Методология естественных и гуманитарных наук: хрестоматия. – М., 2005.
35. Філософія відродження на Україні. – К., 1990.
36. Філософія: Підручник / Бичко І. В. та ін. – К., 2001.
37. Філософія. Підручник / За ред. Заїченка Г. А. – К., 1995.
38. Філософія. Підручник / За ред. Щерби С. П. – К., 2004.
39. Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002.
40. Хамар У. В., Кондзьолка В. В. Світ філософії. Практикум з історії філософії для студентів ВНЗ. – Львів, 2008.
41. Хамар У. В. Історія філософії: Курс лекцій. – Львів, 2008.
42. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992.
43. Читанка з історії філософії: у 6-ти книгах. – К., 1993.

Додаткова

1. Аристотель. Нікомахова етика. – К., 2001.
2. Асмус В. Ф. Античная философия. – М., 1978.
3. Боеций С. Розрада від філософії. – К., 2002.
4. Бэкон Ф. Новый Органон // Соч.: В 2-х т. Т. 1. – М., 1973.
5. Віттенштайн Л. Tractatus logico-philosophicus; Філософські дослідження. – К., 1995.
6. Гадамер Г.-Г. Що є істина? Філософська та соціологічна думка. – 1992. – № 5.
7. Гартман Н. Старая и новая онтология // Историко-философский ежегодник. – М., 1998.
8. Гегель Г. В. Ф. Наука логики // Энциклопедия философских наук. Т. 1. – М., 1974.
9. Гегель Г. В. Ф. Философия природы. – М., 1975.
10. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духу. – К., 2004.
11. Гомілко О. Метафізика тілесності. – К., 2001.
12. Гордер Ю. Світ Софії. – Львів, 1997.
13. Григорій Сковорода. Повне зібрання творів у двох томах // <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov.htm>
14. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукувати істину в науках. – К., 2001.

15. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація // Вітчизна. – 1990. – № 5–8.
16. Дильтей В. Сущность философии. – М., 2001.
17. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991.
18. Кант І. Критика чистого розуму. – К., 2000.
19. Корет Э. Основы метафизики. – К., 1998.
20. Куліш П. Хугірська філософія і віддалена від світу поезія // Хроніка – 2000. – № 2–7.
21. Кун Т. Структура научних революцій. – М., 1972.
22. Лакатос І. Фальсифікація і методологія науко-исследовательских програм // <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000329/st000.shunl>
23. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление // Сверхъестественное в первобытном мышлении. – М., 1994.
24. Лосев А. Ф. История античной философии. – М., 1989.
25. Малаюк Є. Малоросійство // <http://www.ukrcenter.com/%D0%9B%D1...>
26. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию. – М., 1990.
27. Маркс К., Энгельс Ф. Собрание сочинений: 2-е издание // http://soviet-history.com/library/marx_engels/
28. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади. – К., 2003.
29. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? // Вопросы философии. – 1993. – № 8.
30. Остин Дж. Истина // <http://www.philosophy.ru/library/lang/austin.html>
31. Петрушенко В. Л. Епістемологія як філософська теорія знання. – Львів, 2000.
32. Платон. Діалоги. – Харків, 2008.
33. Полани М. Личностное знание. – М., 1988.
34. Попович М. В. Логіка і наукове пізнання. – К., 1971.
35. Поппер К. Логика и рост научного знания. – М., 1983.
36. Пригожин Н. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. – М., 1986.
37. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо. – К., 2001.
38. Святий Августин. Сповідь. – К., 1999.
39. Сенека. Моральні листи до Луцілія. – К., 1999.
40. Ситиця А. С., Мельник В. П. Дорога завдовжки в століття... Історія філософського факультету Львівського університету // Каменяр. – січень 2011 р. – № 1.
41. Ситиця А. С., Мельник В. П. Філософія // Наука західного регіону України (1990–2010). – Львів, 2011.
42. Сміт Е. Національна ідентичність. – К., 1994.
43. Тарський А. Поняття істини в формалізованих мовах. – К., 1998.
44. Тейяр-де-Шарден П. Феномен человека. – М., 1987.
45. Фейєрабенд П. Протів метода. Очерк анархистской теории. – М., 2007.
46. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 45. – К., 1986.
47. Фрейд З. Психология бессознательного. – М., 1990.

48. Фромм Э. Бегство от свободы. – М., 1990.
49. Фромм Э. Искусство любить. – СПб., 2004.
50. Хайдеггер М. Время и бытие. – М., 1993.
51. Хайдеггер М. Разговор на просёлочной дороге: сборник. – М., 1991.
52. Хайдеггер М. Что такое метафизика? // Новая технократическая волна на Западе. – М., 1986.
53. Хинтиikka Я. Истина после Тарского // <http://korfo.kubsu.ru/totum/index.php?a=10&l=rus>
54. Хинтиikka Я. Проблема истины в современной философии // Вопросы философии. – 1996. – № 9.
55. Швейцгер А. Упадок и возрождение культур. – М., 1993.
56. Шелер М. Философское мировоззрение // Шелер М. Избр. произв. – М., 1994.
57. Шлекевич М. Загублена українська людина. – К., 1992.
58. Шпенглер О. Закат Европы. Т. 1. – М., 1993; Т. 2. – М., 1997.
59. Юркевич П. З рукописної спадщини. – К., 1999.
60. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1991.

Интернет-лінки

1. Библиотека Якова Кротова // <http://krotov.info/>
2. Институт философии РАН: философия в России // <http://www.philosophy.ru>
3. Институт філософії НАН України // <http://www.filosof.com.ua>
4. «Логос» – философско-литературный журнал // <http://www.ruthenia.ru/logos>
5. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ // <http://www.nbuv.gov.ua/>
6. Официальный сайт кафедры логики СПбГУ // <http://logic.philosophy.spb.ru/> – 39к
7. «Философия» – учебные пособия для студентов // <http://philosophy.wideworld.ru>
8. Философская электронная библиотека // <http://www.nsu.ru/filf/rpha/lib>
9. Цифровая библиотека по философии // <http://filosof.historic.ru/>
10. «Электронная философская библиотека Ихтика» // <http://ihuk.lib.ru>
11. Электронная библиотека по философии // <http://filosof.historic.ru>
12. Stanford Encyclopedia of Philosophy // <http://plato.stanford.edu/>

ДОДАТКИ (ПРАКТИКУМ ІЗ ФІЛОСОФІЇ)

Додаток 1

Платон ФЕДОН (уривки)

На старості літ Сократа за те, що «псує молодь, не визнає богів, яких визнає місто, а визнає інші, нові божества», засудили на смерть, заставивши випити отруту цикути. Справа проти нього була сфабрикованою, оскільки Сократ не був узгідним тодішній владі. Позивачами було троє підставних осіб – Анім, Мелет і Лікон. Про суд над ним ми довідуємося, зокрема, із діалогу Платона «Анологія Сократа», оскільки сам Сократ за життя нічого не писав. Продовженням теми «Анології Сократа» є діалог «Федон», який Платон написав у зрілому віці й назвав на честь учня Сократа – Федона, оскільки сам діалог становить собою переказ Федоном міркувань Сократа, висловлених тим в останній день свого життя. Одними з найбільш активних учасників діалогу, окрім Сократа, виступають фіванці Сіммії і Кебет. Їх бесіду присвячено проблемі життя після смерті. Сократ, будучи переконаним, що життя після смерті існує, наводить чотири докази безсмертя душі й перед смертю каже такі останні слова: «Критоне, ми винні Асклепію півня. Так віддайте ж, не забудьте». Півня жертвували Асклепію, богу лікування, ті, хто видужав. Таким чином Сократ каже про смерть, як про одужання.

[Засудження самогубства]

Адже таємне вчення твердить, що ми, люди, перебуваємо немов під паглядом і не можна з-під нього ні визволитись, ні втікати. – в цьому я вбачаю велику й глибоку думку. І ось що ще, на мій погляд, добре сказано, а саме: *про нас турбуються боги, а ми, люди, становимо частку божественної власності.* Як, по-твоєму, такий погляд правильний чи ні?

– Правильний. – відповів Кебет.

– А якби хтось із твоїх рабів захотів покінчити з собою, не питаючи тебе, чи даєш ти на це згоду, чи ні, то ти, звісно, розгнівався б на нього й покарав би його, маючи на це право?

– Аякже! – підтвердив Кебет.

– Коли так, то, мабуть, не є безглуздом вважати, що неогоже позбавити себе життя раніше, ніж Бог якимось чином примусить до цього, як, наприклад, тепер – мене.

[Віра у життя після смерті]

– Ну, що ж, спробую боронити себе перед вами переконливіше, ніж перед суддями. Отож, Сіммію і Кебете, якби я не вірив, що відійду, по-перше,

до інших богів, мудрих і добрих, і, по-друге, до померлих, які куди кращі, ніж оці люди, що живуть тут, на Землі, то я, певно, помилявся б, спокійно ідучи назустріч смерті. Але ж майте на увазі, що я сподіваюсь приднатися до гурту добрих людей, хоч, власне кажучи, я не можу твердити це з усією впевненістю. Але що я стану перед богами, перед найдобрішими з володарів, — то знайте: я тверджу це якнайрішучіше, з більшою рішучістю, ніж у будь-якій іншій справі. Таким чином, ніяких підстав для незадоволення в мене немає. Навпаки, я сповнений великої надії, що для померлих там почнеться нове життя. причому, як твердять старовинні перекази, добрим людям воно буде далеко краще, ніж поганим.

[Як повинен ставитися до смерті філософ?]

— Не звертай на нього уваги, — порадив Сократ. — А вам, мої судді, хочу пояснити, чому, на мою думку, людина, яка справді віддала своє життя філософії, віч-на-віч із смертю буде сповнена бадьорості й надії досягти після смерті великих благ. Як це може бути, Сіммію і Кебете, постараюсь вам довести. *Ті, що по-справжньому присвятили себе філософії, розмірковують, власне, про одне — про відхід із життя і смерть: інші ж люди цього, як правило, не помічають.* Отож, якщо це все-таки правда, то було б, ясна річ, безглуздо протягом усього життя прагнути до однієї мети, а коли вона наблизиться, парікати на те, чого людина віддавна бажала й шукала з усіх сил.

... *Смерть, отже, полягає в тому, що тіло, розлучене з душою, існує саме собою, а душа, відділена від тіла, — також сама собою ...* Мислить душа найкраще, либось, тоді, коли їй не ніщо з того, про що ми тільки-но згадали: ні слух, ні зір, ні біль, ні насолода, коли вона, наскільки можливо, зосередиться сама в собі, не дбаючи про тіло, коли, припинивши, наскільки це можливо, зносини з тілом, скерує свою увагу на дослідження справжнього буття.

— Отож, — провадив Сократ, — десть така думка повинна скластися із усього цього поміж справжніми філософами, і ось що вони могли б сказати один одному: «Очевидно, є якась стежинка, яка приводить нас до того погляду, що, поки ми будемо мати тіло і душа наша буде пов'язана з цим злом, ніколи в світі не зуміємо домогтися повного здійснення наших прагнень. А предметом наших прагнень є, за нашим перекопанням, істина. Справді-бо, тіло завдає нам тисячі клопотів хоч би через те, що не може обійтися без їжі. До того ж, якщо до нас пристануть якісь хвороби, то вони заважатимуть нам вникнути в суть буття. Тіло наповнює нас забаганками, страхами, всілякого роду привидами і небилицями до такої міри, що, правду кажучи, немає змоги по-справжньому над чим-небудь поміркувати. А звідки беруться війни, бунти, битви — як не з тіла і його пристрастей? Адже *всі війни виникають заради придбання багатств, а здобувати їх змушує нас тіло, якому ми хоч-не-хоч мусимо догоджати, через те нам ніколи займатися філософією.* Проте найгірша біда полягає ось у чому: якщо нам навіть пощастить звільнитися на деякий час від турбот про тіло і ми присвятимо себе дослідженню істини, то

коли заглибимось у роздуми, тіло віручається, збиває нас з пантелику, драгує, тривожить, так що через те ми не в сиромозі пізнати істину. Це дає нам усі підстави вважати, що *дійти до чистого пізнання будь-чого можна лише за умови звільнення від впливу тіла й споглядання речей самих по собі самою душею*. Тільки тоді, можливо, ми досягнемо те, до чого ми пристрасно прагнемо і чого любителями себе називаємо, тобто мудрість. А станеться це, як показує хід наших розмірковувань, лиш після смерті, а за життя – ніяким чином...

– Отож, як я напочатку зазначив, смішно було б, коли б людина, котра протяг ом усього життя привчала себе жити так, щоб бути якомога ближче до смерті, згодом нарікала, коли смерть сама до неї прийде.

[Перший доказ безсмертя душі (взаємообумовленість протилежностей)]

А почнемо наш розгляд, з'ясувавши питання, чи є в Аїді душі померлих людей, чи ні. Так старовинне вчення – ми його всі знаємо – твердить, що там перебувають душі, які переселилися звідси туди, а потім вони знову повертаються сюди, відроджуючися з померлих. Отже, якщо воно так, якщо з покійників знову постають живі люди, то, зрозуміла річ, наші душі повинні перебувати в Аїді. Адже вони не могли б виникнути, якби їх там не було. А достатнім доказом того, що воно так, було б те, якби виявилось, що живі виникають із померлих, а не інакше. Якщо ж усе це не так, то потрібен інший доказ.

– Певна річ, – мовив Кебет.

– Зрештою, якщо хочеш краще розуміти це питання, то розглядай його не тільки на прикладі людей, а й на прикладі тварин і рослин, одне слово, беручи до уваги все, чому притаманне виникнення. *Поміркуймо тепер, в якій спосіб узагалі все виникає: чи не інакше, як протилежне з протилежного* – у всіх випадках, коли йдеться про дві протилежності, як, наприклад, прекрасне є протилежністю потворного, справедливості – несправедливості, та безліч інших протилежностей...

– Міркуймо далі. Чи немає між двома протилежностями перехідних станів? ...

– Ходімо далі. Як ти гадаєш, чи має життя свою протилежність, як сон є протилежністю пильнування?

– Звичайно, має.

– Яку саме?

– Смерть, – сказав Кебет.

– Отже, якщо вони протилежності, то виникають одна з одної, і між двома, цими протилежностями наявні два перехідні стани.

– Саме так.

– Тоді я вкажу тобі на одну з двох пар, які я тільки що назвав, – продовжував Сократ, – саму пару і зв'язані з нею перехідні стани, а ти назви мені

другу. Отож я кажу: сон і пильнування, і кажу, що із сну виникає пильнування, а з пильнування – сон, а перехідні стани між ними – це засинання й пробудження. Зрозуміло це тобі чи ні?

– Цілком зрозуміло.

– А ти, із свого боку, скажи те саме про життя й смерть. Як ти гадаєш, чи життя – це протилежність смерті?

– Гадаю, що так.

– І що ці протилежності виникають одна з одної?

– Так.

– Отже, з живого що виникає?

– Мертве, – сказав Кебет.

– А що з мертвого? – запитав Сократ.

– Мушу погодитись, що живе, – відповів Кебет.

– Виходить, Кебете, що всі люди, в тому числі живі люди, виникають із мертвого?

– Видно, так.

– Отже, наші душі перебувають в Аїді? – Мабуть, так...

– Значить, ми згодні з тобою і в тому, що *живі виникають із мертвих, а також у тому, що мертві робляться з живих*. Якщо воно так, то звідси, по-моєму, буде висновок, що душі померлих повинні існувати в якомусь місці, звідки вони могли б знову вертатися до життя.

– Так, Сократе, мені здається, що такий висновок конче треба зробити з того, в чому ми з тобою погодилися, – сказав Кебет.

[Другий доказ безсмертя душі (знання як пригадування)]

– До речі, Сократе, – підхопив Кебет, – ця твоя думка згідна з одним твоїм твердженням, яке ти часто висловлював і яке, мабуть, правильне, а саме: *знання – це не що інше, як пригадування*. Тобто те, що ми тепер пригадуємо, ми знали колись раніше. А це було б неможливо, якби наша душа не існувала десь колись, аж поки з'явилася на світ у людській подобі. Таким чином, це ще один доказ того, що душа безсмертна.

– Але які є ще інші докази, Кебете? – запитав Сіммії. – Нагадай-но мені, бо я їх забув.

– Один доказ, причому найвагоміший, – сказав Кебет, – полягає в тому, що людина може дати правильну відповідь на будь-яке запитання, аби тільки це запитання було поставлене правильно. А якби у людей не було знання й здібності правильно розмірковувати, то вони не могли б правильно відповідати. І якщо показати людині креслення або якийсь малюнок, ми відразу переконаємося, що міркує вона справно.

– Тоді дивись, чи правильні далішні мої розмірковування. Ми знаємо, що існує поняття рівності, причому я маю на увазі не те, коли колода буває

рівною колоді, камінь – каменю і тому подібне, а щось інше, відмінне від усього цього. – рівність як таку. Чи визнаємо, що вона існує, чи не визнаємо?

– Визнаємо, клягусь Зевсом, ще б пак! – відповів Сіммії. . .

– Отож саме чуття приводять нас до думки: все, що ми сприймаємо чуттями, прагне до справжньої рівності, але її не досягає. Так скажеш чи інакше?

– Так.

– Звідси випливає висновок, що *раніше, ніж ми почали бачити, чути і взагалі відчувати, ми повинні були в якийсь спосіб дістати знання про рівність як таку* – що вона собою являє, якщо нам треба співвідносити з нею рівні речі, які сприймаються чуттями, і стверджувати, що всі вони прагнуть бути такими самими, як вона, але поступаються їй.

– Так, Сократе, це з усією необхідністю випливає з того, що вже сказано. . .

– Отже, якщо ми здобули це знання до народження і з ним прийшли на світ, то, очевидно, ми знали й до народження, і зразу після народження не лише, що таке рівне, що більше й менше, а й усе інше подібного кшталту?

Адже наше розмірковування стосується не однієї тільки рівності, але однаковою мірою і прекрасного як такого, й доброго як такого, і справедливого, і священного; одне слово, як я вже зазначив, усього, що ми в своїх розмовах, і ставлячи питання, й відповідаючи на них, немов позначаємо печаттю буття як такого. Так що ми повинні були одержати звідкись знання цього всього ще до народження.

– Очевидно, так.

. . .

– Чудово ти пояснив, Сократе, – сказав Сіммії. – Гадаю, що цю необхідність треба прийняти. І взагалі наше розмірковування про те, що до нашого народження існують і душі, й ті сутності, про які ти говорив, розвивається на диво злагоджено. Для мене *немає нічого очевиднішого від переконання, що всі ці речі, поза всяким сумнівом, існують, – і краса, й добро, і все інше, про що ти тільки-но згадував*. Ніяких доказів мені більше не треба.

[Третій доказ безсмертя душі (різномірність душі і тіла)]

– Отож тепер нам треба розв'язати таке питання: що ж може переходити в стан небуття, так би мовити, розсіюватися, і яким речам це загрожує, а яким, навпаки, можна цього не боятися? . . .

Та сама сутність, існування якої ми з'ясовуємо нашими питаннями й відповідями. – чи вона завжди однакова й незмінна, а чи раз така, раз інакша? Чи може зазнати будь-якої зміни рівне як таке, тобто буття? Чи, навпаки, все дійсно суще завжди незмінне, однакове і ніколи ні в якому відношенні не улягає ніякій зміні?

– Воно завжди лишається таким самим, Сократе. – відповів Кебет. – А що можна сказати про безліч прекрасних речей, про людей, коней, плащі тощо, які називають рівними як такими або прекрасними, одне слово, про

все, що однойменне згаданим сутностям? Чи вони також незмінні, чи, будучи протилежністю перших, ніколи, можна сказати, не залишаються незмінними ні щодо самих себе, ні щодо одна одної?

– І в цьому ти теж маєш слухність, – відповів Кебет. – Вони ніколи не залишаються незмінними.

– Ось бачиш! Ці речі ти можеш відчувати на дотик, або ж побачити, або сприйняти за допомогою іншого чуття, а незмінні сутності неможливо збагнути інакше, як тільки з допомогою розмірковування, бо вони незримі та безтілесні.

– Це щира правда.

– Отож, із твого дозволу, ми погодимося, що *існують два різновиди речей: видимі й невидимі*.

– Згоден.

– Невидимі завжди незмінні, а видимі постійно змінюються?

– Із цим згоден.

– Поміркуймо далі, – сказав Сократ. – А наші тіло й душа належать до цих двох різновидів, правда ж?

– Належать.

– До якого з цих двох різновидів можемо віднести наше тіло?

– Кожному ясно, що до видимого.

– А душа? До видимого чи невидимого?

– Вона невидима, припаймні для людей.

– Поглянь-но тепер на це питання ще з такого боку. Коли душа й тіло з'єднані між собою, природа наказує тілу коритися й слугувати душі, а душі – панувати й керувати. Беручи це до уваги, скажи, що з цих двох, на твою думку, має ознаки божественного, а що – ознаки смертного? Чи не здається тобі, що *божественне створене для влади й керування, а смертне – для підлеглості й слугування?*

– Так, здається.

– То які ж ознаки має душа?

– Ясна річ, Сократе, душа має ознаки божественного, а тіло – смертного.

– То поміркуй, Кебете, чи з усього сказаного не впливає висновок, що *наша душа дуже подібна до божественного, безсмертного, мисленого, однорідного, нероздільного, постійного, а наше тіло надзвичайно подібне до людського, смертного, незбагненного для розуму, різноманітного, розкладного, тлінного, непостійного й мінливого?* Чи можемо ми сказати, що це не так, любий Кебете?

– Ні, не можемо.

[Четвертий доказ безсмертя душі (душа як «ідея життя», істинна причина існування тіла)]

– ... Коли б ти запитав мене, як зробити, щоб тіло стало теплим, я не дав би тобі надійної, але невченої відповіді, кажучи, що мусить увійти в тіло

тепло, проте, навчений нашим розмірковуванням, відповів би вдаліше – що вогонь. Так само коли б ти запитав мене, яка причина того, що тіло хворіє, то у відповідь я сказав би: від гарячки (а не від хвороби). Так само, коли ти запитаєш мене, що має з'явитися в числі, щоб воно стало непарним, я відповім, що не непарність, а одиниця. І так далі. Тепер скажи, тобі досить ясно, що я маю на увазі?

– Цілком ясно.

– Тоді відповідай, що мусить з'явитися в тілі, щоб воно було живим?

– Душа, – сказав Кебег. – Чи так буває завжди?

– Не може бути інакше.

– Отож, хоч куди душа входить, вона завжди вносить туди життя?

– Авжеж.

– А чи є якась прогиленість життя, чи немає такої?

– Є.

– Яка?

– Смерть.

– Безперечно. А чи з того, в чому ми вже погодились, не випливає, що душа ніколи й ні в якому разі не прийме протилежного тому, що вона сама завжди приносить?

– Обов'язково виникає.

– Який же висновок? Як ми тільки-но назвали те, що не приймає ідеї парного?

– Непарним.

– А як назвемо те, що не приймає справедливості, й те, що ніколи не прийме майстерності?

– Одне – немайстерним, друге – несправедливим.

– Гаразд. А те, що не прийме смерті, як назвати?

– Безсмертним.

– А душа смерті не улягає?

– Ні.

– Виходить, душа безсмертна?

– Безсмертна.

– Гаразд. Отже, будемо вважати, що це доведено? Чи як ти гадаєш?

– Так, причому цілком достатньо, Сократе.

Джерело:

1. Платон. Діалоги. – К., 1995.

Григорій Сковорода
РОЗМОВА, НАЗВАНА АЛФАВІТ, АБО БУКВАР МИРУ
(уривки)

Твір написано 1774 року. Уперше надруковано в ювілейному виданні творів Григорія Сковороди, зібраному професором Харківського університету Дмитром Багалієм 1894 року. Ключовою темою твору є ідея спорідненої праці, яка і робить людину щасливою. Твір написано у формі діалогу, учасниками якого є Афанасій, Яків, Лонгін, Срмолай, Григорій.

[Про життя у Бозі і доріжки нещастя]

Г р и г о р і й. ... побесідуймо самі про коштовний наш світ без спечань і мирно. Розкусимо трохи оге слово: «Віддатися у волю Божу». А немилосердна мати наша блаженна натура нас, любителів своїх, не захищить, кермуючи нашою бєсєдою. Згадаймо сказанє мною це слово: «Хто з Богом згідніший, тим він мирніший і щасливіший». Це значить: «Жити за натурою». Хто-бо не каже цього: жити за натурою? Але ця помилка є шляхом усілякої пагуби, коли хто, змішавши райську й пануючу натуру в одну тогожність, замість прозірливої та божественної вибирає собі керівницею скотєську і слїпу натуру. Це є рідне нещастя, незнання про Бога, непізнання мирного путі, рух шляхом нещастя, що веде в царство тьми, в житло неспокоїних духів. Саме це слово – нещастя – звідти родилося, бо зваблена людина, що пішла, керована слїпою натурою, схопилася за хвоста, минувши голову чи ту найвищу частину: «Частина моя ти є, о Господи!» Яку повинність ми маємо матері нашій Біблії? Вона безперервно кладе нам у вуха якесь інше найвище начало, єство, називаючи його початком, оком, отцем, сильним, Господом, царем, ангєлом ради, владичним духом, шляховідним страхом, другою людиною, світлом, радістю, веселошами, світлом тошо. На скількох місцях кричить нам: «Зрозумій себе», «Затям собі міцно...», «Увійдіть у хоромину вашу...», «Верньсь у дім свій», «Дух Божий живе в нас», «Друга людина – Господь із небєс». І це-бо є благовістити мир, возвіплати шлях щастя, відчиняти ворота до благоденства, розпліщувати керівне в усьому й недремне око, щоб дбайливо усякий, покоряючись таємному поклику блаженного всередині себе духа, міг дістати настановчу просвіту, радість і здійснення в кожнім своїм ділі, а без того дозволу найменшої не починати дії і найменшого ступня не ступати. Щасливі хто живе за волею блаженного духу. «Господь буде на всіх шляхах твоїх». Бідна душа, ведена своїми похїтьми! «Шлях нечестивих гиблий». Перший ганок і передухіддя, що веде до пагуби, і сама найперша навичка, ніби буквар, що вчить нас бути супостатами Богові, отака:

А. Входити у неспоріднену статъ.

Б. Нести посаду, супротивну природі.

В. Вчитися тому, до чого не зроджений.

Г. Дружити з тими, до яких невароджений.

Ці-бо доріжки є рідний шлях нещастя.

[Споріднена праця як потреба людського духу]

А ф а п а с і й. А коли хто до злодіяства народжений?

Г р и г о р і й. Іди геть! Моя розмова стосується лише людинолюбних душ, чесних станів і благословених видів промислу, які не суперечать Божому й людському закону, а складають плодоносний церкви, ясніше кажучи, суспільства, сад, як окремі частини складають годинниковий механізм. Мова моя тоді спокійніша, коли кожна людина не лише добра, але й споріднену собі всіма сторонами знаходить роботу. Це і є бути щасливим, пізнати себе чи свою природу, взятися за своє споріднене діло бути з ним у злагоді із загальною потребою. Така потреба – це благодійство і послуга. Не дивно, що в стародавніх римлян як потреба, так і благодійство означалося словом *officium*. *Найдобріша людина тим неспокійніша і нещасніша, чим більшу посаду вона займає, але до неї не народжена*. Та й як їй не бути нещасною, коли загубила той скарб, що дорожчий за все на світі: «Веселощі серця – життя для людини, і радість людська є довгоденність» (Сирах). Як же не згубити, коли замість добрих послуг лише ображає друзів та родичів, близьких та далеких, співвітчизників і чужоземців? Як не ображати, коли вона суспільству приносить шкоду? Як не зашкодити, коли погано виконувати обов'язки? Як не буде погано, коли немає завзятості й невтомної праці? Звідки ж з'явиться працелюбність, коли немає бажання й старанності? Де ж візьмеш бажання без природи? *Природа – всьому початкова причина і рушійна сила*. Вона і є матір'ю бажання. Бажання ж – започаткування, схильність і рух. Бажання, за приказкою, сильніше неволі. Воно прагне до праці і радіє з неї, як зі свого сина. Праця – живий і невсипущий рух усієї машини, доки не довершиться справа, що сплітає творцеві свосму вінець радості. Коротко кажучи, природа намагає до діла і зміцнює до праці, роблячи її солодкою...

Володіє вишнім царством людським, і блаженний той, котрий наслідує цьому істинному цареві. Це ж бо є бути в царстві Божому і в щасливій країні твердого миру.

[Про тих, що мучаться, обравши не споріднену працю]

Тепер зійшли мені на думку нудьогою, скукою, горістю серед безлічті, що мучаться. Ці просять у Бога багатства, а не задоволення; чудового столу, а не смаку; м'якої постелі, а не просять солодкого сну; ніжної одежі, а не сердечної веселості; чину, а не солодкої того кесаря Тита забави: «О друзі мої! Згубив я день!» Ах, друже мій! Не проси дощу, за приказкою, а проси врожаю; буває, що й дощ шкодить плодоносності.

Є р м о л а й. А я згадав тих запитальників віку цього: «Богословська наука, до чого вона? Я-бо не священник і не чернець...» Начебто не всім потрібне душевне спасіння, і начебто спасіння й спокій сердечний не одне і те ж.

Я к і в. А я не можу досить надивуватися жахливій мпожинності тих, що грішать супроти цього тайнописного божественного закону. Не знайдеши такої простої душі піде, яка не рада була б хоч сьогодні вийти на найвище звання. нітрохи не міркуючи про спорідненість свою. Це невігластво щодо царства Божого всі серця зморочило. Без сумніву, вони впевнені, начебто щастя наше до якогось одного звання чи стану прив'язане, хоча сто разів чули про царство Боже, а ті, хто відшукали і покорилися, взялися за природне звання, тому легко все інше потрібне додається. А без цього і звання не є званням. А як може бути званням, коли я до нього не покликаний вищим царством. Як же ж покликаний, коли не до того народжений? Боже царство скрізь присутнє, і щастя у всякому стані живе, коли входиш до нього за керівництвом свого творця. Адже саме на те він тебе у світ народив; і сторицею блаженніший пастух, що вівці та свині за природою пасе, аніж священник, котрий підіймає супроти Бога війну. Чому нам таким простацьким здається хліборобство, що всі від нього тікаємо? Щасливий, хто народився до медицини, до піктури, до архітектури, до книгочитання... Я їхню благословешу, бо природну школу (розумій – вільність, вправи) хвалю та вітаю. Радію, коли і сам в одній із цих наук, тільки було б з Богом, управляюся. Але чому нещасливий хлібороб, коли з природою землю оре? Признаюся, друзі мої, перед Богом і перед вами, що саме в цю хвилину, коли з вами бесідую, кишу теперішній свій стан, хоч у ньому я й постарів, і стану останнім горіщечником, як тільки відчую, що досі знаходився в ньому без природи, маючи спорідненість до гончарства. Повірте, що з Богом буде мені сторицею веселіше і краще ліпити самі глиняні сковороди, аніж писати без натури. Але досі відчуваю, що утримує мене в цьому стані петлішна рука вічного. Цілую її і її наслідую, зневажаю всіх сторонніх радників безрадість. А коли б я їх слухав, давно зробився б ворогом Господові своєму. А нині я його раб.

[Споріднена праця як джерело радості]

Л о н г и н. Я ж дивлюся із задоволенням, яка солодка праця трудівників, коли вона природна. Як весело жене зайця хорт! Яка радість, коли почув він сигнал до ловитви! Як насолоджується бджола, збираючи мед! За мед її вбивають, але вона працювати не перестане, доки жива. Труд солодший їй за мед і солодший за щільник. До того вона народжена. О Боже мій! Яка солодка з тобою найгірша праця!

Г р и г о р і й. Один молодець був моїм учнем. Дитина достеменно народжена до людинолюбства та дружби, народжена робити й чути все чесне. Але не народжений бути студентом. З подивом співчував я його дубоватості. Але коли він почав займатися механікою, то відразу ж усіх здивував, бо все розумів без усякого керівника. Зовсім мертва людська душа, позбавлена природної своєї справи, подібна до каламутної і смердючої води, що замкнена в темряві. Переконавав я безперестанно молодців у тому, щоб шукали свою природу. Шкода, що батьки завчасу не вкладають того в серця сином своїм. Звідси й буває, що військову роту веде той, хто мав би сидіти в оркестрі.

А ф а н а с і й. Як же можна наживати шляхетство і зберегти ґрунт?

Г р и г о р і й. Хапаєшся за хвоста, а не за голову. Скажу тобі, коли бажаєш: щоб син твій охоче й безпомилково виконував свої обов'язки, мушиш сприяти йому під час вибору звання, відповідно до його якостей. Сто спорідненостей – сто звань, а всі почесні, всі законні. Хіба не знаєш, що маєтність – від чесно виконаних обов'язків, а не обов'язки від маєтності залежать? Чи не бачиш, що низьке звання часто віднаходить маєтність, а високе – губить? Не дивись, хто вище, а хто нижче, хто видніше і незнатніше, багатше й убогіше, але дивись на те, що з тобою споріднене. Ми вже казали, що без спорідненості все ніщо... *Коли володар мастків живе щасливо, не тому він щасливий, що володіє ними: щастя до мастків не прив'язане.*

... Без смаку їжа, без очей зір, без харчу корабель, без сенсу мова, без природи діло, без Бога життя – те саме, що будувати без розміру, шити без розкрию, писати без малюнку, а без такту танцювати...

Звідси пішла оця притча: «Catus amat pisces, simul odit flumen aquatum» – «Кіт охочий до риби, та води боїться».

Це лихо переслідує кожного, хто ласий не на звання, а до прибутків. Чи не нещасне таке судження: люблю від господаря платіж, а винограду копати не хочу? Звичайно, той не хоче, хто не зроджений до цього. *Справжньому мисливцеві більше радості дає ловитва та праця, ніж смажений заєць на столі.* На вишуканий живопис кожному любо дивитися, але до малювання охочий той, хто любить день і ніч висловлювати свої думки в картинах, помічаючи пропорції, пишучи й наслідуючи натуру.

Ніхто не погне твердої слави від будь-якого мистецтва, коли працюватиме без насолоди й натхнення. Той найвірніший приятель званню своєму, коли і прибутків мальство, і злидні, огуда, гоніння не можуть пригасити його любові. Але без природи праця ніяк не може бути солодка.

Багато хто, потоптавши природу, вибирає для себе ремесло наймодніше і найприбутковіше, але цим вони лише ошуковують себе. Прибуток не є утіха, але мусить слугувати для задоволення тілесних потреб, а коли не й утіха, то не для серця; утіху для серця матимете у спорідненій праці. Тим ця справа приємніша, чим спорідненіша. Коли б утіха була від розкоші, то чи було б так мало багатих? Але спокійних і бальорих серед них мало.

Багатством живиться лише тіло, а душу звеселяє споріднена праця. Ось де зала солодкого її бенкетування. Тут вона, наче хитра машина, що обертається на повний хід, тішиться і, обходячись лише житнім хлібом та водою, не задрить на царські хорони.

Картина, що зображує біса, званого смутком, тугою і нудьгою

Коли відняти від людини споріднене діяння, тоді їй – смертельна мука. Сумує й непокоїться, мов бджола, замкнена в світлиці, коли сонячний промінь, який пронизує вікна, кличе її на медоносні луки. Ця мука позбавляє людину здоров'я, тобто злагодю, забирає бальорість і розслаблює.

Тоді людина усім невдоволена, гидус і становищем своїм, і місцем прожиття. Мерзенними здаються їй сусіди, нецікавими – розваги, докучливими – розмови, неприємними – стіни помешкання, немилими – всі домашні; ніч – нудною, а день – осоружним; влітку хвалить зиму, а взимку – літо; подобаються лише минулі Авраамові чи Сатурнові часи; хочеться зі старості вернутися в молодість, з молодості – в підліткові літа, з підліткових літ – у дитячі, з дитячих – у підліткові, з підліткових – у зрілі; ганить свій народ і звичай свого краю. гулить природу й сама на себе гнівається. Те для неї приємне, що неможливе; бажане те – що проминуло, і завидне – що віддалене. Там лише добро, де її нема і коли її нема. Хворому всякий харч гіркий, послуга – набридлива, а постіль тверда. Жити не може і вмерти не хоче.

Нудьга для лікарів – найтерша ознака всіх тілесних хвороб і збурень. А душевне невдоволення – двері до всіх пристрастей та внутрішніх хвилювань. Не побачиш вітру, що снієє море, не побачиш і нудьги, що хвилює душу; невідчутна, але мучить, мучить, але невідчутна.

Вона – дух болісний, думка нечиста, буря люта. Ламає все і збурює, літає і сідає на позолочені дахи, проникає крізь світлі горнищі, добирається до престолів сильних, нападає на вояцькі стани, досягає й на кораблях, знаходить на Канарських островах, заглиблюється в дику пустелю, гніздиться в душі.

Туга люта скрізь літає,
По землі і на воді;
Дух цей, наче грім, шукає
Пас у шасті і в біді.

Один лише вишній отець може бурю що перетворити на тишу, направити до гавані, а душу спорідненою працею, наче вудилом і вуздою буйну худобу, втримати може.

А ф а н а с і й. О брате! Дивину вкладаєш у вуха мої... А люди мають нудьгу за ніщо і, щоб прогнати цього ворога, вважають найкращою зброєю тропі, вино, сади, музику, жарти, карти, прогулянки...

Г р и г о р і й. Друже мій! Не може бути нічим те, що виростає у велике. Не вважай за мале те, що викликає велике.

Мала шпара в кораблі впускає всередину страшну течу. Не гадай, що невидне і безсильне – одне і те ж саме. А люди лише те цінують, що можна затиснути в кулак, боятися того, чого не слід боятися і навпаки.

Вексель не папером і чорнилом страшний, але зобов'язанням, захованим там. Бомба небезпечна не чавуном, а порохом і здатністю того пороху горіти. *Все невидиме сильніше за видиме, і видиме залежить від невидимого.*

Нудьгу стародавні християнські письменники називали бісом звіри. Чого ця лиха іскра не витворяє? Все в тріск і в колотнечу обертає, вселяє у душу кодію гадюче. Та думка, що гризе, – чи не черв'як невиспущий і чи не кодію гадюче. Палюча печаль або заздрість – чи не лютий дух і чи не люта

думка? А думка лиха чи не тасмний і лютий є язик, про який [сказав] син Сирахів: «Зуби його – зуби лев'ячі, що вбивають душу».

Це так важко, що ліпше дуна дозволяє неспоріднене і шкідливе мати, ніж бути від природного діла відставленою. Звідси всіх бридаєних діл страшилища і саморучні себе вбивства. А коли апостол Яків каже, що язик – мала частка, але, наче кермо на кораблі, володіє цілим тілом, чи не так само володіє і править тілом думка? Язык лише тїнь, що, наче годинниковий дзвіночок, дзвенить у повітрі, а сама пружина – це думка. Думка – невидима голова язика, сім'я справі, корінь тілові. Думка – це язик, що не замовкає, неослабна пружина, безперервний рух, що рухає і носить на собі, наче ветху ризу, тлінний тілесний бруд, що припав до своєї думки і зникає, як тїнь від яблуна. Чи бачиш тепер, друже мій Афанасію, що невидиме сильніше за видиме і що видиме залежить від невидимого?

[...]

Ознаки деяких спорідненостей

А ф а н а с і й. *Важко взнати свою природу, а чужу пізнати й того важче.* Взнаєш – та пізно. Черепаха відчула помилку, коли почала літати.

Г р и г о р і й. Не згадуй мені утруднень у потрібнім ділі. *Не можна ніяк, щоб природа зробила потрібне важким.* Не треба, тобто не корисно, а через те й важко череспасі літати, а не соколові. Важко, мовляв, взнати... Та де ж той, хто бажає взнати? Склавіши крила, важко летіти й самому орлу. Чи ж знаєш ти, що землеміри визнають висоту превисокого Фарійського терема з однієї його тїні. *Будь-яка тасмниця має свою викривальну тїнь.* Важко розпізнати різницю поміж дружнім і ласкавим серцем, але зовнішня тїнь, начебто виястовальне скло, овидпное й пайсердечніші закавулки гострим спостерігачам. Дивися. коли хлопчик, зробивши, як цяцьку, волове ярмо, накладає його собачатам чи кошенятам – чи не с то тїнь хліборобської дуни в льому? І чи не поклик то до землеробства? Коли ж припасус шаблю – чи не смак то воювати?

Коли трилітня дитина, самохітно слухаючи, переймає божественні пісні, любить заглядати у священні книги, перекидати сторінки, дивитися на картини тасмних образів або на літери – чи не це виявляє тасмну іскру природи, що зродила й поклікала її до богословських вправ? Невидима сила й божество у нас явно видимі через ці неспритворні вияви.

Нащо ж блаженство обмежувати в одному чи двох різновидях життя?

Бо скрізь є і щастя в усякому стані, коли входимо в нього з Богом. Треба взнати тільки себе, куди хто народжений. *Краще бути натуральним котом, ніж левам з остячою природою.*

Ганячись у знанні за прибутками – правдивий знак неспорідненого. Не позбудешся прибутків, коли буде в тобі, в силі твоїй царство Боже. Чи не дивно, що один у багатстві бідний, а другий задоволений у бідності. Видно, що природа вкладає більше мистецтва, виліплюючи мурашку, ніж слона, і дивніший промисел Божого царства можна бачити у бджолиних роях, аніж у

волових і овечих отарах. Бог подібний до багатого волограю, що наповнює різні посудини, відповідно до їхнього об'єму. Нал волограєм напис: *«Неоднакова всім рівність»*. Ллються з різних рурок різні струмені в різні посудини, що стоять довкола волограю. *Менша посудина має менше, але тим однакова вона з більшою, що так само повна. Бо що є дурніше, як рівна рівність, з якою дурні завжди важаться на цілий світ? Яке-бо дурне те, що супротивне блаженній природі? Боїмося голоду, забувши, що частіше вмирають від переситу. Перозумна туга сама не знає, чого хоче. Бо саме пересичення хіба не від нудьги? Краще вмерти, ніж усе життя нудьгувати від неприродженості. Неприродність важча будь-якого неробства. І краще не повзати, ніж літати черепасі. Не повзаючи, позбувається природженої втіхи, а літаючи, страждає, крім того, і від тягара неприродженості...*

С р м о л а й. Щодо мене, то мені миліша кожна людина, що живе в природженому своєму. Не можу достатньо насолодитися видовищем, коли вона діє і її дія, як смирна, видає добрі запахи. А хто воїном народжений бути – дерзай, озбройся!... *З природою швидко навчися!...*

Відняти від душі споріднене діяння – значить позбавити її живності своєї. Ця смерть є люта. Знаю, що збережені тіло, але вбиваші душу. Ця заміна є погана. Не розумію, навіщо мати меч, коли не сікти те, на що його вкучто. І не розумію, навіщо носити тіло, коли берегти, та на те губити, до чого хто ним олягнутий? ...

Г р и г о р і й. ...*Коли математик, медик чи архітектор щасливий, звісно, те щастя залежить від природи, що народила його до того. А без неї він бідна й смішна істота. З Богом святим низьке підноситься, а без нього опускається й високе. Щастя наше всередині нас... Нехай ніхто не сподівається щастя ні від високих наук, ні від шанованих посад, ні від багатства... Нема його ніде. Воно залжить од серця, серце – від миру, мир – від звання, звання – від Бога. Тут кінець: не ходи далі. Це є джерело всілякої втіхи, і царство його не буде кіпця...*

Не пізнавши себе, як пізнаєш Біблію? Хто сліпий удома, той і в гостях сліпий. О Нарцисе! Премудра твоя пісенька, але не розумієш її, я твоєю пісню заспіваю тобі ж: «Пізнай себе, зазирни всередину»...

Джерело:

1. Сковорода Г. Твори. – К., 1996.

Іван Франко ЩО ТАКЕ ПОСТУП? (уривки)

Один із основних філософських творів Івана Франка. Уперше надрукований 1903 року в Коломийському тижневику «Поступ». Того ж року його опубліковано в Коломиї окремою брошурою. У творі Франко досліджує причини розвитку суспільства й наводить обґрунтовану критику популярних на той час наукових (дарвінізму) і соціально-філософських (анархізму, соціалізму, комунізму) концепцій.

[Становлення нашої цивілізації]

Слово «поступ» почуєте часто в наших днях із різних уст. Усі закликають до поступу, дехто тішиться ним, дехто нарікає на нові «поступові» думки та порядки. Може би не від речі було поміркувати, що то таке поступ, у чім його шукати, чи є чого ним тішитися або, може, журитися? Слово «поступу» і відповідне йому поняття нове не лише у нас, але й у цілім освіченому світі. Ще яких 300–400 літ тому назад навіть найосвіченіші люди не багато думали про те, що колись на світі було не так, як тепер, а колись може змінитися теперішній порядок. У давніших часах загально держалася думка, що порядки між людьми все були однакові, або майже однакові, що ті порядки – хліборобські, ремісничі, родинні, громадські – вічні, – встановлені самим богом і так вони лишаться до суду-віку. Щонайбільше добачувано таке, що ті порядки не все строго і чисто додержуються, потроху псуються, не стає між людьми працьовитості, цильності, дбайливості, послуху, шокори, побожності. Се походило або з думки тих старих людей не з чого, як з людської злоби, з зонсуття обичаїв або з чортівської покуси.

Такий погляд на історію чоловіка на землі держався довгі тисячі літ. І треба було віків тяжкої наукової праці та несподіваних відкриттів науки, доконаних в найновіших часах, щоб люди, нарешті, дійшли до переконання, що початкова історія чоловіка на землі, та порядки й обставини, серед яких жив найдавніший чоловік, були зовсім інакші, та що їх розвиток доконувався помалу на різних місцях землі протягом десятків, а може й соток тисяч літ.

Новочасна наука виказала, що чоловік протягом довгих тисяч років з дикого сотворіння виробився до того, що пізнав користок вогню.

Аж від тої пори можна починати його історію... Минули знов довгі тисячі літ, поки чоловік навчився з річного камня, головне з кременю, викрісувати найпростіше оружжя: вістря до сокир, молоти, вістря до колій та стріл, скробачки до обдирання м'яса зі шкіри...

Протягом довгих тисяч літ чоловік набирався вправи, досвіду, вмилості...

Хто каже «поступ», той каже одним духом дві речі. Одно те, що все на світі змінюється, ніщо не стоїть на місці, а друге – не таке певне, більше питання, ніж твердження: чи змінюється на ліпше, чи на гірше? Що

все на світі змінюється, що ніщо не стоїть на місці, се відомо кожному, се пізнає кожний сам по собі і по своїм оточенню. Але чи ті зміни йдуть на ліпше, чи на гірше, на се вже відповідь не у всіх однакова...

Знаємо, що ледво 500 літ тому люди переконалися доочне, що наша земля не плоска тарілка, а куля. Сталося се тоді, коли Колумб відкрив Америку і коли сміливий іспанець Магалієнс (Магеллан) перший обішав землю довкола. *Відкриття Америки було дуже важною подією в історії людського поступу, було початком того прискороеного розвою, який називаєм «новочасною добою людськості».* А проте нині нема сумніву, що Америка, а бодай деякі часті, були звісні європейцям на пару сот літ перед Колумбом...

З усього того, що ми сказали досі, видно деякі цікаві речі, які слід згадати собі. Перше те, що *не весь людський рід поступає наперед.* Велика його частина живе й досі в стані коли не повної дикості, то в стані не дуже далекім від неї. Друге те, що *той поступ не йде рівно, а якось хвилями:* бувають хвилі упадку, якогось знесилля і зневір'я, потім хвилі знов підіймається, знов по якімось часі опадає і так далі. А третє, що той поступ не держиться одного місяця, а йде, мов буря, з одного краю до другого, лишаючи по часах оживленого руху пустоту та занепад. Наскільки можемо тепер зміркувати, уперве звіялася та всевітня буря на низині Месопотамії, в стороні, де шилюються дві великі ріки Євфрат і Тигр. Маємо певні відомості, що там уже на 6000 літ перед Христом люди вміли будувати цегляні дома і великі міста, храми та укріщення, і ще найважніше – що тут власне винайдено уперве *письмо*, яке дало людям можливість передавати досвіди й знання одного покоління потомним. Відси пішла та хвиля разом зі знанням письма на два боки – на захід, до Єгипту, де коло р. 4000 перед Христом постає сильна держава і нове, велике огище цивілізації, і на схід до Індії та Китаю, у яких зав'язки цивілізованого життя сягають трьох або півчетверта тисяч літ перед Христом...

А хто би смів на хвилю загавитися, або й зовсім відпуратися роботи, може бути певний, що незабаром його не стане на світі, що той «поступ» буде для нього не добродієм, а ложежею і спалить його та змете з землі безслідно. Так звані «дикі», некультурні, первісні народи, яких іще в початку XIX віку була на землі велика сила і які посідали величезні простори землі, тепер один за одним щезають з лица землі, оскільки не можуть присвоїти собі здобутків поступу. Вимирання, щезання непоступових людей їде тепер сто раз швидше, ніж ішло давніше...

[Поділ праці як умова поступу]

Тепер, коли ми, так сказати, по верху оглянули хід дороги та вдячу дотеперішнього людського поступу, пора нам заглянути до його середини, придивитися його будові та натурі: одним словом, пора нам відповісти просто на питання: що таке поступ?...

Щоб пізнати внутрішні пружини, якими двигається поступ, візьмімо до порівняння двох людей: лісового дикуна, стрільця чи риболова, та першо-

го-ліпшого чоловіка з нашого великого міста... *Головна різниця між диким і цивілізованим чоловіком, різниця, з якої виплили всі інші, се поділ праці. Дикий чоловік робить сам собі все, чого потребує; чого сам не зробить, без того мусить обійтися. Освічений чоловік робить звичайно якусь одну, тісно обмежену роботу, а поза те нічого більше, та за те користується роботою інших...*

Поділ праці в громаді, в суспільності, доводить до поділу суспільності на верстви...

Машина і тут вносить значну зміну. Ми вже бачили, як вона витискає від праці ремісника, майстра, а потребує собі лише чоловіка, який би обслуговував її...

Приходимо тепер до дуже важної точки нашого викладу. *Поділ праці веде до прискорення і вдосконалення праці. Винаходом машин роблять людську працю [в] сто, тисячу разів швидшою, легшою, вдатнішою; заступають роботу мільйонів людей. За останніх сто літ, можна сміло сказати, вироблено більше предметів для людської потреби та людського вжитку, ніж за всі попередні тисячоліття...*

Отсе ми дійшли до пайтяжчої рани нашого теперішнього порядку. *Величезні багатства з одного боку, зібрані в немногих руках, і страшенна бідність з другого боку, що душить мільйони народу. З одного боку перобство, що привикло жити з праці інших і навіть думати не потребує само про себе, а з другого боку тяжка, чорна, пенастанна праця, що оглуплює чоловіка, не даючи йому думати ні про що інше, крім кавалка чорного хліба. З одного боку пишший розвій науки, штуки та промислу, що витворюють скарби і достатки нібито для всіх людей, а з другого боку мільйони бідних та темних, що живуть ось тут, обік тих скарбів, не знаючи їх і не можучи користати з них. Нерівність між людьми ніколи не була більша, як власне в наших часах, коли думки про рівність та демократизм непохитно запанували в головах усіх освічених людей.*

... Дехто долає ще, що нерівність межі людьми все мусить бути, бо ж сама природа не творить людей рівними; одним дає більше здоров'я, сили, краси, здібності, а другим менше. Є в тім трохи правди, але дуже небагато. Ті панове, що говорять про лішівство бідних, повинні би поперед усього вказати ту величезну працьовитість великих багатців, що живуть весь вік у забавках та розкошах, дбаличи лише про власну приємність і повірюючи не лише працю за себе, але також завідування своїм мастком – так сказати – рахування своїх грошей чужими руками. А ті, що говорять про природжену нерівність між людьми, повинні би показати, чи справді ті великі багатчі та магпати, се найздібніші люди свого часу. І тут показалося би, що масткова та суспільна нерівність людей у нашій часі має своє джерело зовсім не в неоднаковій пильності, робучості та запопадливості, і зовсім не в однаковій здібності – а в чимось іншим. У чім же таким?

[Про дарвінізм]

Аж 1859 року англійський учений Дарвін виступив з думкою, що головною силою, яка перла і досі пре всі животвори до ненастанного розвою, була *боротьба за існування*... Очевидно, – твердить Дарвін, – у тій ненастанній боротьбі перемагають ті осібники і ті роди, що покажуться сьак чи так пайсильнішими. Отже, у одних перемога здобувається величезною плодючістю, у інших крмесною будовою тіла, у інших витривалістю на студінь, на спеку, на мокроту, на сухість, на голод, нарспіті ще у інших прикмстами розуму, хитрiстю та оглядністю, відвагою або боязливiстю. *Чоловік, найвище зорганізований з усіх, зробився паном усіх животворів власне завдяки величезному розвосві своїх духовних здібностей*. Дарвінова наука, з якої тут подано пайзагальніший нарис, мала величезний вплив на людське розуміння живого світу. Хоч вона не витворила поняття розвою і поступу, але подала нам ключ для його розуміння.

Нерівність людей між собою – се неминучий витвір боротьби; вона не є нещастям для людей, але власне основою дальшого розвою і дальшого поступу. Навпаки, рівність, коли б яким чудом далося її зробити між людьми, була би для них найбільшим нещастям, бо довела би їх до цілковитої байдужності і закостенілості. Але сього нема чого боятися, бо сама природа дбає за те, аби між людьми не було рівності.

На жаль, пани дарвіністи, виголюшуючи такі погляди, занадто добре придивилися життю цунаків у воді та вовків у лісі, а трохи замало продумали історію людського роду і власне те, що в ній є відмінне від історії рослинного і звірячого розвою. Придивимося ж, що воно таке і на що не хочуть звертати уваги вчені дарвіністи при осуджуванні історії людського поступу.

[Про анархізм]

Який вихід із того лиха, про се, по думці *анархістів*, нема що довго міркувати. Скасувати владсть, усяку владсть між людьми, і все буде добре. Легко се сказати, але як зробити? Як бачимо на прикладі наших часів, деякі тісні голови доходять із сеї думки до простого висновку: владсть лежить у руках пануючих; не стане пануючих, то не стане й владсть.

Але така думка – цілковита дурниця і полягає на повнім незрозумінні того, що таке владсть. Бо *коли придивитися ближче, то владсть одного чоловіка над другим, се той самий поділ праці, в якому ми бачили ядро всього поступу, тільки бачений із другого боку*...

Зовсім з іншого погляду виходять ті напрями, що приймають дотеперішній поділ праці як річ конечну і хосенну, але хочуть лише усунути його шкідливі наслідки. Маємо тут на думці різні школи так званих комуністів.

[Про комунізм]

Комуністи, так звані від латинського слова communis, що значить спільний, стоять на тім, що все зло в людській суспільності походить не від поділу праці, а від поділу власності... Власне в тій надвищці плодів людської праці понад людську потребу й лежить, по думці комуністів, основа людського поступу...

Спільність! Добре то сказати: спільність і розмальовувати на рожево те, що вже святий Павло вимовляв словами: «Се коль добро і коль красно, о єжи жити братама вкупі!». Але самою красою й самим моральним добром людина не проживе, тим більше, що й красу та добро кожний розуміє по-своєму, а *що для одного красне й добре, може бути менше красне і менше добре для другого*. Не досить сказати: спільна власність. Але хотівши пілу суспільність побудувати на тій думці або виховати в почутті конечності тої думки, треба докладно розміркувати, яка має бути та спільність, як можна її побудувати, чи має вона які відміни, які границі, і які?

І в людській праці, і в людськїм уживанні є певні межі, де кінчиться спільність і починається те, що каже «я сам!». Що я з'їм, того вже не з'їсть ніхто інший, і навпаки: з'їсть хтось інший, то вже не з'їм я. Так само й з іншими предметами безпосереднього людського вжитку, з одежею, помешканням, забавами і т. п. Значить, так далеко, до предметів безпосереднього людського вжитку комунізм не може сягати. Так само тяжко допустити його і в обсягу звичайного домашнього господарства...

[Про соціалізм]

Але вони <комуністичні думки> були плідючим зерном, із якого вирости пізніші парості – різні напрями соціалізму.

Добре, – кажуть *соціалісти*, – але сю спільність не всюди можна перевести. Люди з природи не всі однакові і ніколи не будуть однакові. *Повна спільність на землі неможлива і була би навіть шкідлива*. Треба завести спільність лише там, де вона справді потрібна. Не в тім біда, що не всі люди обідають при одним столі, не всі носять одежі з одного сукна і не всі живуть у спільних казематах. *Біда в тім, що одні багаті і тяжко працюють, а мало мають до вжитку, а інші користуються плодами їх праці*. Біда в тім, що одні люди мають у своїх руках, у своїй власності знаряди праці – фабрики, машини і все потрібне для вдержання чоловіка, – а другі не мають нічого, крім своїх робочих рук і мусять тамтим маючим за своє вдержання віддавати свою працю. А що та людська праця, се джерело всякого багатства і витворює того багатства далеко більше, ніж виносить шпата робітника, то відси виходить таке, що маючі люди з праці робітників робляться все багатшими та багатшими, а робітники, хоч би й як пильно та багато робили, все лишаються бідними, все дістають лиш стільки, аби могли вижити. Скасуймо той розділ між маючими і зробимо ті знаряди праці, фабрики, машини, копальні спільною власністю тих, що в них працюють, то й усунемо головну болячку теперішнього ладу, запевнимо всім людям достаток і рівномірний поступ.

Отсе в головній основі були думки, які дуже розумно і ясно виловив у своїх працях великий соціаліст *Карл Маркс*. Він старався показати, як теперішня нерівність маєткова між людьми плине головню з визискування праці робітників через фабрикантів; як у тім визиску лежить джерело всіх громадських нещастя та хвороб, усеї нужди, зонсугтя, темноти та кривди...

Маркс у своїх писаннях не вдавав ся в мальоване того, як саме має виглядати той будущий громадський устрій, у якому буде спільна праця без визиску і спільне вживання плодів праці без нічиєї кривди. Ширше розвивали ці думки Марксові товариші й приятелі Ляссаль і Енгельс. Особливо сей остатній розвинув погляд про те, що освідомлені і зорганізовані робітники повинні при помочи загального голосування здобути перевагу в державних радах і ухвалювати там закони, які б теперішню державу, основу на пануванню одних і неволі других, на визиску і дармоїдстві, помалу або й відразу перемінили на народну державу, в якій би через своїх вибранців панував увесь народ, в якій би не було ні визиску, ні кривди, ні бідности, ні темноти.

Наслідком сих наук Маркса, Енгельса й Ляссалья почали німецькі робітники організовувати ся в велику партію, що мала метою здобути як найшвидше перевагу в парламенті і перемінити одною ухвалою весь громадський порядок. Ся партія назвала себе *соціально-демократичною*. Стоячи на основі Марксових соціалістичних поглядів ся партія надіяла ся порушити весь народ і здобути для нього панованє. Хоч називала себе революційною, але розуміла революцію зовсім не так, як її розуміли прм. анархісти. Ся партія бажала захопити в свої руки державну власть не на те, аби знищити її і дати всім горожанам як найповнішу і найширшу свободу. Навпаки, по думці соціаль-демократів держава – розумієть ся, будуща, народна держава – мала стати ся всевладною панєю над житєм усіх горожан. *Держава опікуєть ся чоловіком від коліски до гробової дошки*. Вона виховує його на такого горожанина, якого їй потрібно, запевнює йому заробіток і удержанє відповідне до його праці й заслуги. Вона, знаючи потреби всіх своїх горожан, регулює, кільки й чого треба робити в фабриках, кільки вся суспільність потребує хліба й живности, кільки кождий чоловік має працювати а кільки спочивати, а конець кінців може дійти й до того, кільки в ній людей має родити ся, аби цілість не була обтяжена, дбаючи про надмірне число дітей і аби живі мали чим вигодувати ся. *Отся віра є необмежену силу держави в будущім устрою, то головна прикмета соціальної демократії*. По її думці кождий чоловік у будущім устрою від уродження до смерти буде державним урядником та пенсіоністом: держава дасть йому наперед відповідне підготованє; потім буде визначувати йому роботу і плату, давати заохоту та відзнаку, а на старість або в разі слабости ласкавий хліб.

Нема що й казати, є дешо привабного в такому погляді, особливо для тих бідних людей нинішнього часу, що не знають сьогодня, де діти ся і що в рот вложити завтра; для тих мільйонів беззахисних дітей що виростають або зовсім без опіки родичів, або терплять нераз муки і знуцання від злих, темних, п'яних або хорих родичів та опікунів. Житє в Енгельсовій народній державі було би правильне, рівне, як добре заведений годинник. Але є й у тім погляді деякі гачки, що бувають поважні сумніви.

Поперед усього та всеможна сила держави налягла би страхенням тягаром на жите кожного поодинокого чоловіка. – Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Вихованс, маючи на меті виховувати не свобідних людей, але лише позиточних членів держави, зробились би мертвою духовою мунстрою, казенною. Люди виростали б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема і мови. *Народна держава сталась би величезною народною тюрмою.*

А хто були б її сторожі? Хто держав би в руках керму тої держави? Сього соціал-демократи не говорять виразно, та в усякім разі ті люди мали би в своїй руках таку величезну власть над житем і долею мільйонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти. І стара біда – нерівність, вигнана дверима, вернула би вікном: не було би визиску робітників через капіталістів, але була би всевладність керманичів – усе одно, чи роловитих, чи вибраних – над мільйонами членів народної держави. А маючи в руках таку необмежену власть хоч би лише на короткий час, як легко могли би ті керманичі захопити її на завсїгди! І як легко при такім порядку пілтяти серед людности корінь усякого поступу й розвою і довівши весь загал до певного ступня загального насичення, зупинити його на тім ступні на довгі віки, придуюючи всякі такі сили в суспільности, що пхають наперед, роблять певний заколот, будять невдоволенс з того, що є, і шукають чогось нового. Ні, *соціал-демократична «народна держава», коли б навіть було можливим збудувати її не витворила би раю на землі, а була би в найлітшім разі великою завадою для дійсного поступу...*

[Кондуктори людського поступу]

Поступ цілої людськості – се величезна і дуже складна машина. Вона порушується силою, на яку складаються тілесні й духовні сили всіх людей на світі; ані одному чоловікові, хоч який би він був сильний та здібний, ані одній якійсь громаді годі запанувати над рухом тої машини, годі кермувати нею. Як у цілій природі, так і в розвою людства керму держать два могутні *кондуктори*, тоті самі, яких пізнав вже великий німецький поет і вчений, Йоганн Гете, а то *голод і любов*. Голод, се значить матеріальні і духовні потреби чоловіка, а любов – се те чуття, що зроджує чоловіка з іншими людьми. Людського розуму в числі тих кондукторів нема і, певно, ще довго не буде.

Джерело:

І. Франко І. Що таке поступ? // Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 45. – К., 1986.

Навчальне видання

Синиця Андрій Степанович

ФІЛОСОФІЯ

Навчально-методичний посібник

Редактори: *Оксана БОРИС, Слизивета ЛУПІНІС*

Дизайн обкладинки – *Станіслав КУСТОВ*

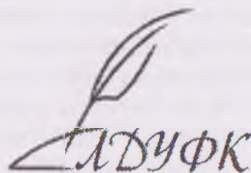
Підписано до друку 30.05.2014.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 17,8.

Наклад 300 прим.

Папір офсет. Гарнітура Тип Таймс. Друк різнограф.

Замовлення № 95.

Львівський державний університет фізичної культури

Редакційно-видавничий відділ

79000, м. Львів, вул. Костюшка, 11

тел. +38 (032) 261-59-90

<http://www.ldufk.edu.ua/>

e-mail: redaktor@ldufk.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
та книгорозповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3354 від 24.12.2008 р.

Друк ФОП Стадник С. О.

79034, м. Львів, вул. Навроцького, 69

тел./факс: +38 (032) 247-99-82

e-mail: dryuck@mail.ru

www.vizutka.com

Свідоцтво держреєстру:

серія В02, № 967439 від 21.09.2009 р.

СИНИЦЯ Андрій Степанович – кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури. Автор монографій «Аналітична філософія» (2013), «Історія села Нова Кам'янка: від найдавніших часів до сьогодні» (2011), навчального посібника «Логіка» (2012) та численних статей з аналітичної філософії, логіки, філософії науки, історії філософії, історичного краєзнавства.

А. С. Синиця

ФІЛОСОФІЯ

Навчально-методичний посібник